

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 4 (361)

Ketsemani

Ralf Rothmann579

Tõlkinud Mati Sirkel

Kogemuse raskusjõud ja keele kergus:

Essee kirjanik Ralf Rothmannist ja tema loomingust

Klaus Dieter Neidlinger587

Tõlkinud Kalle Hein

Sise-Euraasia kuivtasandike hõlvamisest

ja maakasutusest

Ott Kurs593

Pilte Antarktika ekspeditsioonilt:

Pavel Mihhailov Bellingshauseni meresõidust

Rip Bulkeley615

Tõlkinud Tiit Härm

Saateks

Tiit Härm630

Märtsihelbed

Toomas Kiho637

“Eriti võrdlemise kaudu mõistame oma iseseisva kodu

väärtust...”: Eesti Vabariigi 15. aastapäevaks 1933

.....638

Läänemere piirkonna majandus. II	
	<i>Alari Purju</i> 667
Luulet	
	<i>Mariko Sumikura</i> 696
	<i>Tõlkinud Taimi Paves ja Jüri Talvet</i>
Ühest keelekõnelusest: Jaapanlase ja küsija vahel. II	
	<i>Martin Heidegger</i> 700
	<i>Tõlkinud Janar Mikhelsaar</i>
<i>Arvustus: Meditsiini eetilised probleemid filosoofia vaatepunktist. Bioetika võtmetekste: Antoloogia. Koostanud Kadri Simm, tõlkinud Kalle Hein, toimetanud Tiiu Hallap. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: TÜ Kirjastus, 2018. 408 lk.</i>	
	<i>Andres Soosaar</i> 723
Kaarel Veskis. <i>Autismi olemus: Neuroloogilise mitmekesisuse kaitseks</i> . Tallinn: Pilgrim, 2018. 463 lk.	
	<i>Amar Annus</i> 731
Abstracts	
	 739
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XI	
	<i>Herbert Normann</i> 747

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Tekkekunst (*generative art*) lk 592, 614, 636, 722, 768:

ARTUR KUUS (1970) on lõpetanud Tartu Ülikooli biomeditsiinfüüsika erialal 1996. aastal, õppinud maalimist Konrad Mäe ateljees 2006–2009, töötanud *Postimehe* disainerina ja reklaamiagentuurides. Praegu *Tartu Postimehe* disainer.

KETSEMANI

Ralf Rothmann

Tõlkinud Mati Sirkel

...ja leidis nad magamast kurbuse pärast.¹ Esimesed sõnad hommikul, allakriipsutatud lause vaheribaga köites, Marie kingitus, ja päike tõuseb kastanite taga Fontane promenaadil, kus pole veel näha ainustki inimest, ainustki koera, ainult ühte harakat, kes keksleb üle liivatee, oma pikk vari enda ees. Voodi kõrval kingas seisev kell, Peruust pärit väike vekker, on seisma jäänud; valguse järgi otsustades oleks see tunni aja pärast helisenud.

Hiigelsuured vareseparved lendavad kuju vaheldades üle maa parki, igal hommikul Jänesenõmmele. Toad heledad, vesi pea-aegu soe, ja mentoolivaba hambapasta langeb pärast lühikest harjatõmmet suust — hetk, mil suletakse silmad, hingatakse sügavalt sisse ja tehakse veel kord algust päevaga, millest arvati olevat juba eile üle saadud.

Ja leidis nad magamast. Lonks teed köögilaua ääres, raadio, kaks minutit uudiseid, sel rekordsuvel peab veelgi kuumemaks minema; Blücheri tänava pärnad näevad tolmuks välja, spordiväljaku kunstmuru lainetab, ja kes õige tahaks teada, mis sellest päeva lõõsas õhkub. Mitte kunagi mõnd looma selle peal, ei ühtki lindu, ei ühtki paljudest põõsastes sagivatest rottidest.

Kingad puhtaks, väike seljakott kokku pakkida, rahakott, võti. Vähestest unetundidest hoolimata ei mingit uimasust, ei ühtki

Gethsemane. — Ralf Rothmann. *Schicke Mütze. Gethsemane: Zwei Erzählungen.* (Insel-Bücherei Nr. 1354.) Berlin: Insel Verlag, 2012, S. 31–46. © Insel Verlag Berlin 2012.

¹Lk 22:45. *Tlk.*

ülearust käeliigutust, kõige, isegi veel Marie triigitud sinise särgi kinninööpimise aluspõhjaks jääb tõsidus, mida ta seni pole enda juures täheldanud. Ta keerab ukse lukku, läheb üle koridori ja teeb lahti Marie kahetoalise korteri, mille aknad avanevad tagahoovi. Korteri on väiksem kui tema oma, paremini koristatud, jääb üleni ühe kase varju, ja Raul astub magamistuppa ning võtab seinalt ikooni, püha Anna, vaevalt pangakaardist suurema. Ka valge taskurätik, millesse ta selle mähib, on triigitud.

Prinzenbad — ujula — on kaheksa minuti kaugusel; vaevalt liiklust selle aja paiku, vähe jalgrattaid müüri najal, kassa veel suletud. Tosinajagu mehi ja naisi ootavad võre ees, paks pensionäridest abielupaar eesotsas. Oma külmkottide, ajalehtede ja väikese raadioga jäävad mõlemad alati kuni ujula sulgemiseni kell kaheksa kohvikuterrassile, muudkui söövad ja joovad, lahendavad ühe ristsõna teise järel ega lähe iial, ka suurima kuumaga mitte, vette. Muud on oma tähtsustatult lehitsevad, treenitud kehaga inimesed, peaaegu iga päev ühed ja samad, kes kella seitsmest kuni peaaegu kaheksani ujuvad läbi oma rajad ja siis juba jällegi minema tuhisevad jalgratastel ja maastikuratastel, millel on rohkem kui kaksikümmend käiku ja elektroonilised lukud.

Kui võre eest läheb, tõmbavad kõik oma kuukaardid esile; mõned mehed nõobivad kabiinidesse minnes juba särke lahti ja Raulgi viskab veel minnes oma seljakoti lahtisesse kappi, number viiskümmend kolm nagu ikka. Supelpüksid, kloorikaitseprillid, käevõru võtmeaga, ja pärast kärmet külma dušši esimene pettumus. Spordibassein on suletud, puhastustööd. Teised lähevad nurinal edasi, teise basseini juurde akaatsiate all, see on soojaks koetud ja päev läbi kobrutavalt täis, kriiskamist on kaugele kuulda. Sealne vesi on kurikuulus: veepinnal ujuvad juuksekarvad, närimiskumm, kõdunevad puulehed ja ähmaspunaste plekkidega haavaplaastrid. Ujujad kutsuvad seda ühepajaroaks.

Raul jääb seisma. Hallis kitlis tööline, kes veab pumbaga ühendatud kroomitud seadeldist üle spordibasseini põhja, kortsutab korraks kulmu, aga ei tõsta pilku. Ta käib ühe kahlirea teise järel läbi, veel kolm ongi puhastada jäänud, ja Raul istub päikeseterrassi servale, teeb hingamisharjutusi ning vahib säravale pinnale, paplite pildile värelevas sinas.

Praegu on ainuõige alustada ja lepitada päeva ning kõiki temas peituvaid hävitamisvõimalusi hüppega sellesse peeglisse. Sinna taha jääb hirmu lõpp: klaasuks, pikk koridor, sädin pargis, mis on täis naisi uutes hommikumantlites, noori naisi, kes oma tromboosisukkades käivad lühikesel hõõrduval sammul ja hoiavad endal kõhust kinni. Sellest piisab. Sinna taha jäävad viimased pisarad, lühike valu, mille järel kõik läheb paremaks, uskuge meid, miks te varem ei tulnud. Aga Marie, jäme nõi käsivarres, omaenda verd andes, nakatumisoht — Marie naerab oma heledat ja peaaegu kaksteist aastat nooremat naeru ning näitab Raulile eelmisel päeval välja lastud — emakaamputatsioon — naabrinna kingitust. Too oli läbi suure kliinikupargi veel kord tagasi tulnud ja toonud talle värava eest leitud neljalehelise ristiku.

Tõrjejõud, antikehad, iga päev kaks tuhat meetrit. Ja kes teie olete? Saatja, kes on alati kohal, igal uuringul, igal ultraheliülevõttel, kes pühib Mariel kontaktvedelikku kõhult ja mõõdab kogu vererõhku. Arstid muutuvad ettevaatlikuks ja nende keelekasutus kontrollitumaks, õed naeratavad veidi pikemalt ja sõna “spinaalne paralüüs” kuuldes võtab anestezioloog veel kord istet. Kas olete kolleeg või?

Valged pilved akna taga, paar liblikat, ja Raul paneb sulepea voodile ning osutab punktiirjoontele. Kuid Marie ei taha enam teada, millele ta alla kirjutab, Marie on väsinud, lürbib oma suppi, neelab tableti alla, silmitseb roose. Homseni, südameke. Kas sa tuled vara? Õed oma klaaskabiinis viipavad Raulile ja tema viipab vastu formularidega, kasutab lifti ja pistab formularid administratsiooni kasti, ka selle, millel patsient nõustub surma korral oma keha lahkamisega ja mida Raul pole Mariele allkirjastamiseks andnud.

Kitlis mees tõmbab kroomitud riistapuu basseinist välja, astub sammu kõrvale ja hakkab järgmist kahlirida puhastama. Vaevalt iial haige olnud, ei kunagi elus mõnd operatsiooni, ja Raul kõigi nende kasutute teadmistega, oma hirmu toormaterjaliga, ta on näinud inimesi suremas palju lihtsamate lõikuste kätte — tilluke anomaalia, koenõrkus, kanüül riivab kaelaarterit, ja järsku kõrges kaares verejuga ning ükski neist paljudest arstidest ei too teda tagasi, seda treenitud kehaga abiturienti, kellel eemaldati ainult

pimesool ja kelle haigutavast kõrihaavast pääseb nüüd valla pikk viimane ja peaaegu raevunud hääl...

Kes seda peaarstile ütleb? Ja kui paljudesse haigetubadesse on ta astunud, mis olid heledad ja sõbralikud nagu see siin, Emil Nolde moonid seinal, kui palju on ta patsientidele juuksekatteid ulatanud: halloo, noh, vaatame siis õige, kas peate veel tualetti minema? Ja siis võtab see Mariel kaua, meeleehtlikult kaua aega, nagu Raulile paistab; osakonnaõde heidab pilgu kellale, assistent haigutab ja vaatab uneleval pilgul aknast välja, virvendav lehes-tik, ja Raul võtab epikriisi ning loeb vererõhunäitusid, mida teab ammugi peast. Lõpuks Marie tuleb, tõmbab enda järel ukse kinni ja silmitseb oma kätt, torkeid käeseljal. Teeb ukse veel kord lahti, pistab käe sisse ja kustutab tule. Kas ma sulle seda rasuuri ju-ba näitasin? Punk mis punk. Ja assistent naerab ning aitab Marie voodisse.

Raul võtab õe käest juuksekatte, sedagi teeb ta ise, lükkab punased lokid kummiääre alla ja vabastab jala-astega voodi lukustusest. Sa näed nii kena välja. Kuid Marie tajub, et kõige parema meelega puhkeks Raul nutma, muidugi tajub ta seda ja silitab Raulil käsivart. See läheb hästi, usu mind, nad tegid eile veel ühe endoskoopia, isegi professor oli kohal. Kõik näidud rohelises tsoonis. Kas sa oled siin, kui ma üles ärkan? Oled sa siin?

Rataste kõrin liftilävel ning veel sellest terasšahvist viiped ja silmapilgutused ilma mingi hirmuta, nagu paistab: tableti mõju. Siis jookseb uks kinni ja Raul kallutab nagu Mariegi pea viltu, viimane pilk. Adjöö.

Hambad kokku pigistatud, käed rusikas, astub Raul ooteruumi, ajab kavatsematult paar ajakirja laualt maha ning jalamatile komistades astub rõdule. Vastasmajal üks lapsejoonistus, nokkadeta linnud, katusel helikopter, ja Raul rebib kastist pihutäie geraaniumiõisi ning heidab need üle rinnatise.

Soe tuuleõhk puhub õied tagasi. Ma olen siin. Söömata ja jookmata, see on kavatsus, mida ta ei suuda põhjendada ja mis on ometi õige, nagu tunne talle ütleb. Ei midagi süüa, ei midagi juua, ei millelegi toetuda, ei toolile ega ukseraamile või rõdurinnatisele, niikaua kui Mariet opereeritakse. Kaks tundi, kolm. Ja veel kord

kaks tundi, mis Marie jääb ärkveletulekuruumi, ning lahke poolatariist õde asetab külma televiisori kõrvale kandiku võileibade ja teega. Raul tänab ega puuduta midagi.

Ootamine. Ja aina uuesti kohkumine, kui avanevad liftiuksed ja osakonda lükatakse äsja opereeritud patsient, kas ärkvel või sügavates patjades magavana ja sageli alles teisel pilgul ära tuntav; taimede varjud toonitud klaasseinal, mis lahutab ruumi koridorist, manavad talle silme ette Marie kontuurid, ja ta suleb kord lühidalt silmad, kui naine talt küsib: Ja sina? Kaua sa siin veel istuda tahad?

Üle kahekümne aasta. Ta oli tukastanud ülikooli kliiniku lähedale jäävas lokaalis, kus oli end purju joonud pärast otsust stetoskoop alatiseks käest panna. Ei kauem enam viletsust ja surma ja lootuse valesid, ei kauem enam seda valgetes kitlites rottide võidujooksu, ei midagi enam arstidest, kes peaarstiks saamise nimel lähevad üle laipade. . . Ta tahtis puhata, vahest midagi uurida, tahtis elada, reisida — ja veel ühte klaasitäit selle ettekandja käest. Seal oli nii pime, et ta ei leidnud vahetusraha kätte, aga ettekandja juuksed lõõmasid igas peeglis. Ta tõi Raulile tassi kohvi.

Nii et sina oled see, sosistas Marie, kui nad esimest korda suudlesid, vaid päev hiljem, hommikutunnil lokaali taga, ja juba tookord oli Marie nägu, suu, kulmukaared ja laubajoon tundunud talle kirjana, järsku helendama lõõva püha kirjana, milles olid kirjutatud sõnad, mis Rauli alatiseks lunastaksid.

Kakskümmend aastat. Ripsmepilgutus. Raul kergitab üles tõkkemärgi, punavalge lindi, istub stardipukile ja tööline ähvardab teda sõbralikult sõrmega, ise viimast rada puhastades. Ja siis on õhtu, kui uks lahti libiseb ja voodi liftist välja lükatakse; kui süda taob Raulil järsku kurgus ja ta kahe-kolme sammu järel seisab peatsi juures ja õde sosistab naeratades: pikkamisi! Ärkvel olev ja teda vaatav Marie, imestades, orienteeruda püüdes, kogu nägu üksainus: Sina? Mis siis oli? — Marie on nii kahvatu nagu ei kunagi varem, huuled on nahast vaevu eristatavad, ja ta käsi, mille järele Raul haarab ja mis ei vasta survele, muidugi mitte, see käsi, kanüül sees, on külm.

Raul aitab õdedel voodit ruumi paigutada, riputab infusioonid statiivile, kinnitab drenaaživooliku öösärgi külge ja pooltäis koti nõelaga madratsi äärelle. Siis pakib ta välja pudelid glükoosi- ja keedusoolalahusega, mõlemat kaksteist tükki, ja korrigeerib tilgutit. Õed tänavad ja jätavad ta Mariega üksi.

Marie magab. Mapis, kus on epikriis ja näidud, pole operatsioonikäigu kirjeldust ja Raul katsub kobades pulssi, mis küll kihutab, aga vererõhk on normaalne. Ettevaatlikult kergitab ta teki, kõht on desinfektsioonilahusest pruun, haav ainult gaasriidega kaetud; sisselõige jääb napilt kõrgemale raseeritud habemekarvade piirist, ulatudes ühest vaagnanukist teiseni, ja silmi avamata küsib Marie vaikselt: kuidas see välja näeb?

Imehästi, ütles Raul kohkudes, muidugi ütleb ta seda, sul pole uusi supelriideid vaja. Nad lõikasid horisontaalselt ja õmblesid kokku ainult alumised nahakihid, pealmine on kleebitud. Torkeid pole tehtud, arm jääb peaaegu nähtamatuks.

Marie kõhatab, neelatab, veel ei tohi ta midagi juua. Huuled on karedad. Ja kas tead, õhatab ta, mida nad mulle enne endoskoopiat ütlesid? Mille nad avastasid?

Raul on vait, ootab, aga siis on Marie uuesti uinunud; valuvai-
gistist on veel kaks ampulli laual. Voolikust tilgub helepunast lo-
putusvedelikku, voolik on augus õmbluse kõrval, vesinik ja veri,
seda on ainult vähe, dispersiooniefekt. Näidud on igatahes okei,
ehkki Raul ei loe välja viimase mõõtmise aega, tempel on hägune,
ja ta istub voodi kõrvale toolile ning võtab Mariel käest kinni.

Esimesed roosid langetavad pea ja avatud aknast hoolimata on
vaikne; vaevalt on enam inimesi pargis, ainult vastasolevast laste-
kliinikust kostab tasast toidunõude klõbinat ning üks kass hiilib
aeglaselt üle aasa ja läbi tiheda paksu ristikheina.

Raul silmitseb magajat, tema heledat laupa, tedretähne puna-
kuldse juustepiiri all. Nina ülaosa on lapsepõlves juhtunud jalg-
rattaõnnetusest kergelt kühnus, huulte lõige on talle juba alati fi-
renzelik tundunud, ja Raul mõtleb ajale, mis on end kirja pannud
sellessegi näkku, temast küll mõningal määral nooremasse, aga
kui palju armastuses kogenumasse. Armastuses, mille eksitamatu
kindelolek ja enesestmõistetavus on teda alati jahmatanud ja tihti

häbistanud; mis leppis peaaegu kõigega, iga loobumise, iga tema tujuga, kõigi tema ülekohtususte ja jõhkrustega; armastuses, mis oli alati neist mõlemast targem ja pidas vastu isegi kõige raskeimatele proovilepanekutele. Kui ta pärast peaaegu kaheksa kuud kestnud lahusolekut, mille vältel nad polnud ei omavahel rääkinud ega kirju vahetanud, oli helistanud Mariele süüteadlikult ja mitte päris kaine peaga — ta seisis ühes Swansea' hotellibaaris Walesis ja farmaatsiaettevõtte, mille jaoks ta pidi messil esinemist juhtima, oli ta töölt vallandanud —, ütles Marie ainult: No oli ka juba aeg! Palju kauem poleks ma seda välja kannatanud.

Ja nüüd see valu, kuiv neelamine, jooned suu ümber süvenevad, ja Raul saab ampulli lahti, süstib valuvaigisti infusioonivoolikusse. Kusagil maja taga läheb päike looja, vastasolevad aknad peegeldavad valgust, selle helk langeb Marie põsesarnadele, kaelasüvendile, ning siin-seal kumab veidike karvadeid, peen spiraal neist on kõrva ääres. Hingamine rahulik, peaaegu hääletu, ja pärast pikka pilku Marie näkku, mida too nagu ikka tajub, sest silmalaud tuksatavad, suudleb Raul teda laubale, mis pole enam nii külm, riputab uue infusiooni statiivile ja sulgeb tasakesi ukse.

Klaaskabiinis pole kedagi ja Raul astub selle taha jäävasse büroosse ning küsib õelt, kes suitsetades pabereid lehitseb, operatsioonikirjeldust. Õde küll noogutab, aga ei tõsta pilku. Te pole ei abikaasa ega sugulane, on nii? Siis ei tohi ma teile kahjuks palju öelda. Siiani kõik korras. Üsna normaalselt kulgenud lõikus. Välja arvatud ehk... Ta torkab mapi riiulisse ja Raul teeb sammu tema poole: välja arvatud mis?

Sigarett lõhnab mentooli järele. Nojah, heleda nahaga punapead veritsevad operatsioonidel väga tugevasti, sellepärast eelnenud verevõtmine. Aga teie sõbratari puhul oli see teisiti. Ausalt öeldes, vaevalt oli midagi tupsutada. Küllap kuufaasist tingitud... Ja ülejäänust peab ta teile ise rääkima, lisab naine mõrkjalt muia-tes juurde ja alles nüüd näeb Raul silti kitlirinnal ning seda, et naine, keda tema kõnetas õena, on osakonnaarst öövalves.

Ta sõidab bussiga tagasi Kreuzbergi, Bergmanni tänavale, kus sööb midagi "Milagros" ja joob kaks klaasi punaveini. Kuigi nii oleks ilusam minna, ei jaluta ta lühidal koduteel kalmistutest

mööda. Ta heidab Marie voodile ja vaatab televiisorit. Aga siis jääb väsinuks, kõik ihuliikmed on valusad ja ta läheb üle koridori oma korterisse, peseb hambaid, kustutab tule. On jahedamaks läinud, vanad põrandalauad naksuvad. Matilt kumab raamatu kulalatud selg. Niisiis te ei jaksanud ühtainustki tundi koos minuga valvata?²

Ja siis, veidi enne keskööd, telefonihelin, helistab üks naine, keda ta unesegaduses peab Marieks. Ta ajab lugemislambi ümber, takerdub juhtmesse. Marie? Siis tunneb ta ära poola õe hääle: arvasin, et helistan teile veel kähku, järelkontroll. Mureks pole põhjust, isegi mitte tungivaks, kuid järelkontroll. Kohe kell üheksa, esimese patsiendina. Mida ma võin talle öelda? Kas tulete siia?

Raul heidab pilgu kellale kassaputka kohal ja astub stardipakule. Kui ta kroolib ainult tuhat meetrit ja seejärel tellib takso, siis on see tehtav. Kitlis mees sikutab traadisse mähitud voolikut, keerab selle mootori ümber, ja Raul paneb kloorikaitseprillid ette. Veepind on täiesti sile ja puutumatu ning paistab oma liikumatuses peaaegu kumerana, nii et juba hüppeks ette kummardunud Raul korra ei tea, kas taevas koos äkki taas esile kerkivate linnuparvedega on tema kohal või all. Ja vaevalt olles näinud imi-aparaati, selle kroomitud otsiku välgatust, tõukab ta end pukist ära ja sukeldub oma pika varju lõpus vette, mis pole ei külm ega soe, ei selge ega sogane, mis sel hetkel pole üldse vesi, vaid midagi kiiskavat, nii nagu karjatus pole teisest küljest muud kui vaikus südame sees, täheavaru ruum, kus hääbub üks õrn hää.

Ühe erilise naise ootamatu äratundmine. Omaenda pimeduste hele sõnastus ja jahmatav kooskõla asjades, millest sa arvasid, et pead nendega eluks ajaks üksinda jääma. Jõud ja soojus ikka kindlust pakkuva ja õnneks valmis inimese läheduses ning see kaunis kurbus tema naeratuse põhjas...

Kui Raul kella poole üheksaks osakonda jõuab, on Marie toa uks lahti. Voodi on tühi ja tunkedes mees puhastab akent ning noogutab talle. Madratsi ääre küljes kleepuvad plaastriribad, vanis lebavad paar kummikindaid ja plastkott loputusvedelikuga.

²“Niisiis te ei jaksanud ühtainustki tundi koos minuga valvata?”, Mt 26:40; “Kas sa ei jaksa ühtainustki tundi valvata?”, Mk 14:37. *Tlk.*

Seebi küljes üksik punane juuksekarv, öökapil epikriis ja see formulaar, mida Raul polnud Mariele allkirjastada andnud, küsimärk punktiirjoone lõpus, hetkeks — mees kallutab akent, möödunud peegelduvad klaasil — arvab Raul ära tundvat Marie piirjooni lohkus padjal, ühe kontuuri õhatust.

KOGEMUSE RASKUSJÕUD JA KEELE KERKUS

Essee kirjanik Ralf Rothmannist ja tema loomingust

Ralf Rothmann ei ole sugugi kerge kirjanduslik kost. Tema raamatutes ei oota meid terve, puutumata maailm ja *happy end*’ist saab harva rääkida. Tema kahe hiljuti ilmunud raamatu tegevus toimub Teise maailmasõja viimastel kuudel ning me loeme naiste hirmust vägistamise ees ja ühe sundmobiliseeritud 17-aastase nooruki saatusest: ta peab maha laskma oma parima sõbra, kes on deserteerinud, või ise koos temaga surema. Autor vahendab meile armutut vaadet tegelikkusele, kuid ta keel on seejuures imekspandavalt kerge.

“Kirjutamine on minu jaoks õnn, õnnevõimalus. Nagu muide ka lugemine.” Seda tunnistab Ralf Rothmann avameelselt ühes ajaleheintervjuus. Kirjutamise põhimotiiv olevat tal seepärast soov rõõmu tunda ja rõõmu valmistada. Siiski pidavat täidetud olema üks tingimus: “Minu keelel on vaid siis raskusjõudu, kui ma räägin oma isiklikust kogemusest.” Tõepoolest, see kirjandus ei paku tröösti mitte illusoorse maailmaga, vaid lepib meid tegelikkusega tänu sellele, et neid tekste iseloomustab kogemuse raskusjõud ja keele kergus. Autor vaatab maailma vihata ja teeb seda hinnangut andmata. Tema keel on ilus, ilma et see tegelikkust ilustaks või kitši langeks.

Ralf Rothmann on nüüdseks kirjutanud juba 40 aastat. Ta debüteeris 1984. aastal luulekoguga, mille andis välja üks väike Lääne-Berliini kirjastus. Esimest korda panid kirjandusringkonnad teda tähele 1991. aastal, mil tunnustatud Suhrkampi kirjastuselt ilmus tema esimene romaan *Sönn* (Stier). Nagu kaks järgmistki romaani on see tugevalt autobiograafilise põhjaga ja käsitleb peamiselt Ruhri piirkonna maailma kesk tuhamägesid ja spordiplatse. Täpsete miljöökirjelduste, ilmeka keelega kujundatud argipäevaõhustiku ja topograafia tõttu peeti Rothmanni pikka aega Ruhri piirkonna kroonikuks, “väikeste inimeste” autoriks. Kolme Berliini-romaaniga ja jutustuste ilmudes hakkasid kuhjuma kirjandusauhinnad, kuid alles 2015. aastal raamatulettidele jõudnud sõjaromaaniga *Surra kevadel* (Im Frühling sterben), mis on tõlgitud juba rohkem

kui 25 keelde,³ õnnestus läbimurre ja saabus suur edu. Seejuures on Rothmann alati olnud tuntud kui “peidetud aare”. Ühest küljest peeti teda juba varakult väga andekaks autoriks ja osavaks jutuvestjaks ning tõsteti korduvalt kirjandusauhinnadega esile, kuid teisest küljest hoidis ta järjekindlalt vahemaad kirjanduse peavooluga. See autor oli Saksa kirjandusringkondades alati erak ja on seda praegugi. Kui ta esitati tähtsaima Saksa kirjandusauhinna⁴ kandidaadiks, ütles ta sellest tänusõnu lausudes ära. Ta ei tahtnud raamatuturunduse areenile astuda. Sellist asja nagu aasta parim raamat ei saavat üldse olemas olla. Iga teos olevat omal kombel eriline. Raamatud pole ju mingid võidusõidua autod. Ta nimetab end hea meelega erakuks. Ralf Rothmann on üks paljudest kirjutavatest erakutest, kellele nüüd avaldatakse tunnustust ja kutsutakse sellega veel suuremat hulka lugejaid üles teda avastama.

Sündinud 1953. aastal Taani piiri ääres Schleswigis, elab Ralf Rothmann viienda eluaastani talumajas loomade ja põldude keskel. Seal lüpsavad ta vanemad loomi ja elavad tagasihoidlikku maaelu. 1950. aastate lõpul viib aga viimane suur sõebuud Saksamaa Liitvabariigis perekonnana Ruhri piirkonda Oberhausenisse, kus nad tahavad üles ehitada uue elu, isa kaevurina, ema ettekandjana. Maaidüllist helesinise taeva all satub viieaastane poiss tööstusmaastikule täis kaevandusi ja tuhamägesid — laudalõhnast sõetahma ja -tolmu keskele. Talle tundub, et ta on paradiisist välja aetud. Siin kasvab ta erakuks, jääb alati kõrvalseisjaks ja saab hoolikaks vaatlejaks, sest selles linnas oli tähtis mitte siduda end valede tänavalastejõukudega. Pärast kooli, äsja 14-aastaseks saanud alustab ta müürsepaõpinguid ja töötab siis ehitusel — siin kandis enamasti ainus võimalus, kui sa just mäetööstusse ei taha minna. Ent juba varakult on see nooruk kirglik lugeja; ta neelab Enid Blytonit ja avastab Hermann Hesse. Teised imestavad, et kolleeg loeb sellist autorit nagu Kleist. 21-aastaselt murrab Rothmann Oberhauseni linna ahtast katoliiklik-proletaarsest provintslusest välja. Ta kolib esmalt naaberlinna Essenisse, mis on äsja saanud ülikoolilinnaks, ning hoiab end rahaliselt vee peal juhuotstega, töötades koka ja autojuhina suurköögis ning sanitarina ülikooli kliinikus. Valmivad esimesed luuletused. 1976. aastal tõmbab teda Berliini, kus ta õpib Winterfeldplatzil tundma boheemlaselu. See on tema jaoks uus maailm. Taas teenib ta elatist juhutöödega, kord trükikojas, kord kõrtsis. Ta hakkab intensiivselt kirjutama, esialgu sahtlisse — tavaliselt öösiti. Heinrich Böllilt on ta lugenud, et otsusta-

³Eesti keelde tõlkis selle Mati Sirkel, toimetas Piret Pääsuke (Tallinn: Hea Lugu, 2015).

⁴Saksa raamatuauhind on omamoodi Saksamaa Booker Prize, millega igal aastal tunnustatakse aasta parimat saksakeelset romaani.

vad elukogemused saab inimene esimestel aastakümnetel. Nii võtab ta ette pikki reise, mis viivad ta USAsse ja läbi poole Lõuna-Ameerika. Ikka ja jälle pöördub ta aga Berliini tagasi, isegi kui sageli kisub teda kauemaks ära, olgu Kreekasse või Läänemere äärde, kus on sündinud nii mõnigi ta tekst.

Ehkki Rothmann väidab end kirjutavat iseenda läbielatud, ei tohi tema raamatuid võtta varjatud biograafiana, ka siis mitte, kui tegelastel leidub ühisjooni autoriga. Nõnda ei ole juhus, et kolme romaani — *Pögene, mu sõber!* (Flieh, mein Freund!), *Kuumus* (Hitze) ja *Tuli ei põleta* (Feuer brennt nicht) — ning paljude jutustuste tegevus toimub Berliinis. Nii mõneski raamatus on peategelaseks kunstnik, kelles võib selgemalt või ähmasemalt ära tunda autori — üsna ilmselt näiteks tema esimeses romaanis *Sönn*, mille peategelane Kai Carlsen õpib nagu Rothmann isegi müüriladumist ja tahab välja murda katoliiklik-proletaarsest keskkonnast. Nagu noor Rothmanni loeb ta Hessel ja kirjutab luuletusi ning debüteerib temaga samal, 1984. aastal luulekoguga, olles 1976. aastal elama asunud Berliini. Kuid mitte tema elu pole see, mida noor autor tähtsaks peab. Pigem avastab ta oma kodulinna, selle mäetööstusest ja kirikust nii tugevalt vormitud sõelinnaga poeesia, mis — nii selgitab Rothmann — seisnevat selles, et inimesed, lootes jõukaks saada, õonestavad oma jalgealust. Selles olevat juba iseene-
sest midagi poeetilist. Nii saavad praod majades tal tähtedeks ja sõetolm kirjanduseks. Ometi ei leia me neist raamatutest, näiteks *Piimast ja söest* (Milch und Kohle), töölismaailma ega madalamate sotsiaalsete kihtide idealiseerimist. Ikka käib jutt sellest, et inimesed tahavad sealt põgeneda, või jääb viimaseks lootuseks surm. “Loodetavasti saab see pask siin varsti läbi,” laseb Rothmann öelda isal sissejuhatuses samuti autobiograafiliste sugemetega romaanile *Surra kevadel*. Rothmann ütleb otsesõnu, et mõlemas sõjaromaanis uurib ta oma vanemate väikimist, mistõttu epiloogi minajutustaja taga võime aimata autorit. Surev isa, kellel poeg palub jutustada kolmest viimasest sõjakuust, vastab: “Milleks õige veel? Kas ma siis ei rääkinud sulle? Sina oled kirjamees.” Kas Rothmann jutustab aga siin tõesti oma isa loo? Jah ja ei. Jällegi näeme, kuidas Rothmanni eluloolisel ainesel põhinevat teksti ei saa taandada (auto)biograafiale. “Minu isa ei murdnud ial oma vaikimist, kuigi sõda istus alati koos meiega lauas,” ütleb Rothmann ühes intervjuus ja räägib, et noorusest peale jälitas teda unenägu, kus ta lastakse maha, ilma et ta teaks, miks. Kui siis võhivõõras mees, keda ta juhuslikult kohtab, ütleb talle avameelselt, et pidi sõja ajal maha laskma oma parima sõbra, saab sellest esimene tõuge, mis viib romaanini *Surra kevadel*. Selle loo abil jõuab ta ilukirjanduslikus tekstis oma isa (ja mitte ainult tema) tõeluseni. Järgmises romaanis pealkirjaga *Selle su-*

ve jumal (Der Gott dieses Sommers) uurib ta 15-aastaselt põgenemise ajal vägistatud ema lugu. Romaanis kohtame 12-aastast Luisa Norffi, väljamõeldud tegelast, kelle loomisel oli Rothmannile inspiratsiooniallikaks ühel kirjandusõhtul juhuslikult kohatud vana naine. “Ma tundsin teie vanemaid,” oli too talle tervituseks öelnud ja jutustanud, kuidas ta oli 12-aastasena sõja lõpul Rothmanni emaga samas talus elanud. See on koht, kus leidsid aset nn kodurinde sündmused; raamatu lõpus ütleb samuti 12-aastane Luisa: “Ka mina tahaksin nunnaks saada.” Kui vana Mathilde lausub, et ta on ju alles nii noor ja soovib kindlasti elus veel üht-teist näha, vastab tüdruk: “Ma olen kõike näinud.”

“See kõik on muidugi välja mõeldud,” ütleb Rothmann oma teksti kohta, ja kahtlemata on tal õigus. Välja mõeldud, olemaks nii tõeline, et me kõik võime end seal ära tunda. Seda kunsti — mõelda fiktsiooni tõelisus välja oma isiklikust kogemusest — toetab autori ilmekas ja kujundlik keel. Ei saa üldiseks jäädes öelda, kuidas see õnnestub — näiteks millise stiilivõtte abil. Siin kasutatakse väga erinevaid keeleregistreid, millest igaüks nõuaks eraldi uurimist. Ent kui jutustuses “Ketsemani” kirjeldatakse asjatundlikult ja üksikasjalikult häbemekarvade kohal olevat operatsiooniarmi, võiks arvata end tundvat desinfektsioonilahuse lõhna. Rothmannil muutuvad sõnad ebatavaliselt aistitavaks. Nii ei jookse tal naine mitte lihtsalt üle liiva, ei, tal “tuiskavad kingad läbi liiva nagu koera nina”. Võrdluse kui stiilivõtte kujundlikkuse kõrval tundub siin, nagu tuiskaks üha korduvate *s*-häälikute endi kõla (*sch-s-sch-sch-z-s*⁵) koeranina kombel läbi lause. Nende tekstide puhul teravneb taju äärmuseni ja rütm pääseb kõige paremini maksvusele valjusti lugedes. Peale selle mõjuvad mitmesugused keeleregistrid — miljööspetsiifilisest keelest ja murdesõnadest üleva või arhailise stiilini — otsekui kirevad muusikalised kõlavärvid. Romaanis *Selle suve jumal* katkestavad jutustuse maailmasõja lõpust ikka ja jälle lõigud, mis räägivad Kolmekümneaastasest sõjast. Nende vahelõikude lausestus, sõnavara, sõnavalik jne on väga erinev ülejäänud raamatu jutustamisviisist, nii et tagasivaated ei toimi mitte ainult peeglina, milles üks sõda näitab end teises, vaid samal ajal ka meloodia mängimisena eri pillidel, mis alles üheskoos saavutavad õige kõla.

Palju kiitust on kriitikutelt pärvinud ka Rothmanni jutustused. Nende olevik hõlmab enamasti vaid üht või mõnda päeva. Mälestustes ja mõtetes hargneb aga lahti kogu seostevõrgustik või elusaatus. Nii võib üksainus silmapilk tiheneda kõike ütlevaks väljendiks. Jutustustes kasu-

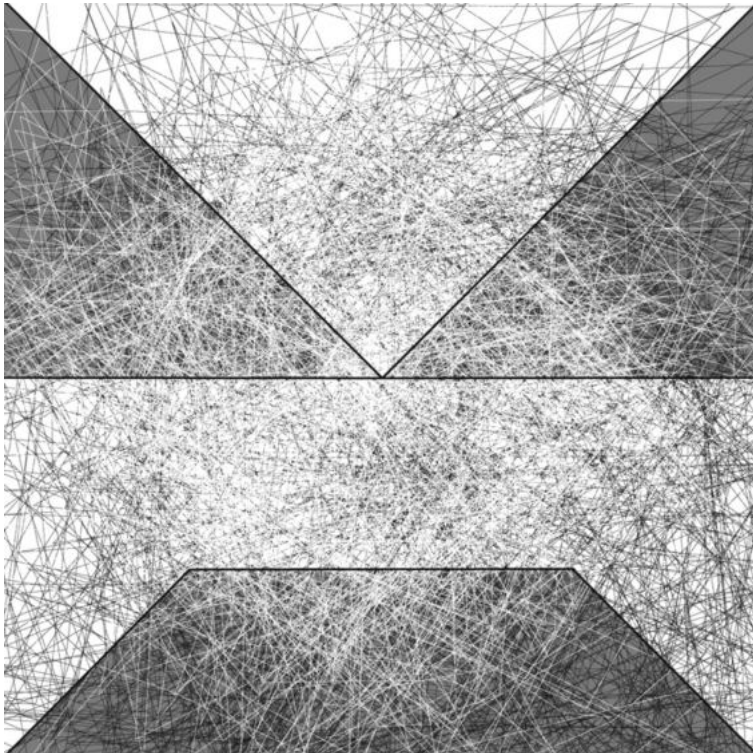
⁵Saksa keeles kõlab see tekstikoht järgmiselt: *schieben sich die Schuhe wie eine Hundeschnauze durch den Sand. Tlk.*

tatakse montaaži, mis nõuab lugejalt esialgu keskendumist. “Ketsemanis” on näiteks peategelase ujulas käik nii tihedalt läbi põimunud tema sõbranna surmaga, et alles loo lõpus selgub, millest jutt käib: nimelt küsimusest, kas mehele võib süüks panna, et ta läks enne kliinikumi-külastust veel ujuma, samal ajal kui haiglas koristatakse juba lahkunu palatit. Ent kuna me lugedes jälgime sündmusi nagu assotsiatsioone, mis äkitselt meie teadvusse voogavad, ning meie tähelepanu jääb ikka ja jälle pidama ainult näiliselt (!) kõrvalistele tajumustele, puudub vastuses sellele küsimusele igasugune sisendus, igasugune hinnang. Isegi akaatsiate all olevat ujula basseini kirjeldatakse neutraalselt ja kiretult: “Sealne vesi on kurikuulus: veepinnal ujuvad juuksekarvad, närimiskumm, kõdunevad puulehed ja ähmaspunaste plekkidega haavaplaastrid. Ujujad kutsuvad seda ühepajaroaks.” Siin on parimas mõttes teoks tehtud see, mida kirjanduslikes töötubades nõutakse loosungiga *Show, don’t tell!*⁶

Need tekstid puudutavad ja raputavad meid; me loeme, nagu elaksime ise neid lugusid läbi. Siiski pole neis kübetki sellest elevusest, millega me jälgime kriminaalromaani, ega kihust, millega nii mõnigi vaatab verist õudusfilmi. Pigem ilmutavad Rothmanni tekstid kahte näiliselt vastuolulist omadust: pärast lugemist ollakse esiteks veendunud, et need lood räägivad tegelikust elust, ja teiseks usutakse, et see, mida me nimetame tegelikkuseks, pole ainus, mis siin ilmas on. Kui ma peaksin selle kohta pildi leidma, siis oleks selleks valgus, mis laseb pilvel särama lüüa. See pilt võib aga mõjuda kitšina. Proovigem parem võrdlust: meid on puudutanud midagi ülevat, otsekui muusikat kuulates; kord on see mahe nagu Bach, kord kaasahaarav nagu Beethoven.

Klaus Dieter Neidlinger
Käsikirjast tõlkinud Kalle Hein

⁶Ingl k Näita, ära ütle! *Tlk.*

ARTUR KUUS. *Matteus* (2018)

SISE-EURAASIA KUIVTASANDIKE HÕLVAMISEST JA MAAKASUTUSEST

Ott Kurs

65 aasta möödumine uudismaade üleskündmise algusest annab põhjust heita pilk olukorrale Euraasia sisemaal enne ja pärast seda. Järgnevalt vaatlengi nende alade majanduslikku kasutamist pärast Venemaaga ühendamist, eriti aga nõukogude perioodil kuni sügiseni 1958, mil Kasahstanis töötas hulk Tartu ülikooli üliõpilasi ja mõni õppejõud.

KUIVTASANDIKUD ALTAI JA KARPAATIDE VAHEL

Euraasia mandril on selgelt välja kujunenud taimkattetüüpide vööndilisus. Nii levib Altai mäestikust idas kuni Karpaadi mäestikuni läänes ulatuslik kuivala, mida ääristavad põhjas sega- ja okasmetsad ning lõunakaares Krimmi, Kaukasuse, Köpetdagi, Pamiiri ja Tian Shani mäestik. Vahepealsete mandrijäätumiste tagajärjel on muutunud nii nende kui ka teiste loodusvööndite kontuurid ja ulatus. Jää pealetungi ajal nihkus elustik, sh inimasustus, lõunasse, taandumise ajal aga uuesti põhja poole, jääst vabanenud aladele. Pärast mandrijää lõplikku sulamist kujunesid välja tänapäevased maastikuvööndid. Väheste niiskuse tõttu on seal vähe eeldusi puitunud tüvega kõrgete taimede kasvuks. Nii said metsatukad areneda vaid madalate rohttaimedega kuivala põhjapoolses servas ehk metsastepis. Veelgi vähema niiskusega stepis levivad mitmesugused kõrstaimed, puudel on võimalik kasvada vaid jõgede ja seisvate veekogude ääres, avamaastikul metsatukki

ei leidu. Edasi lõuna poole liikudes laiub kõrberohtla ehk poolkõrb, kus kõrreliste asemel kasvavad kuivalembesed poolpõõsad, eelkõige mitut liiki pujud. Sellest vööndist lõuna pool levib liigivaene ja hõre taimkate, pujude ja soolalembeste taimedega kõrb, millele mõnel pool lisandub maltsaliste sugukonda kuuluvaid saksauule, puu moodi taimi, millel on lehtede asemel soomused või mügarikud.

KUIVTASANDIKUD VENE KEISRIRIIGI KOOSSEISUS

16.–19. sajandil Venemaa vallutas või liitis kavalate lepingute alusel impeeriumiga kõik kuivvööndi tasandikud ning neid lõunast piiravad mäestikudki. Algas nomaadluse väljajuurimine ning rändrahvaste maade põllumajanduslik ja tööstuslik koloniseerimine, mis õnnestus eriti niiskemal aladel Uurali mäestikust läänest, Põhja-Kaukaasia tasandikul, Musta mere põhjaranniku vööndis ning Lääne-Siberi lauskmaa lõunapoolses servas, mis kõik omandasid venepärase ilme.

Pärast Kesk-Aasia vallutamist kirjutas aastail 1856–1857 Tian Shani mäestiku uurimisel silma paistnud Vene geograaf Pjotr Semjonov uhkustundega:

Ei ole ju kahtlust, et veel 16. sajandi keskpaiku ei ühtinud Euroopa ja Aasia etnograafiline piir hoopiski nüüdisajal kasutatava mõlema maailmajao vahelise geograafilise piiriga. Kui tõmmata sirgjoon Kišinjovist [s.t Chişinău] läbi Dnepri kärestike, Harkovi [Harkivi], Voroneži, Tambovi ja Kaasani Jekaterinburgini, siis elasid Euroopa hõimud (slaavlased ja teised) Ameerika avastamise [1492] epohhil sellest joonest üksnes loodes, sellest kagus aga Euroopa rahvastikku ei olnud üldse; kogu see Euroopa geograafide “Suur Tataaria” oli Aasia hõimude valduses ja alates alles suurest maailmajaloolisest sündmusest — Kaasani langemisest (1552. aastal), mis toimus üheaegselt Atlandi-taguse Lääne, Uue Maailma (Ameerika) koloniseerimisega Euroopa rassi poolt —, algas Euroopa idaserval enam-vähem pidev ja järjekindel Aasia koloniseerimine Euroopa Venemaalt; see koloniseerimine hõlmas algul laialdased Aasia etnograafilised osad Euroopas,

seejärel aga levis kiiresti üle kogu palearktilise tsooni kuni Vaikse ookeanini (Semjonov-Tjan-šanski 1964: 50).

NSV Liidu rajaja Vladimir Lenini noorpõlveteose järgi kujutasid 19. sajandi teisel poolel Hersoni, Bessaraabia, Tauria, Doni, Jekaterinburgi, Saraatovi, Samaara ja Orenburgi kubermang ehk stepi ääremaad endast Kesk-Venemaa kolooniat. Sellest vööndist viidi vilja nii Kesk-Venemaale kui ka Euroopa maadesse (Lenin 1986: 204–205).

LOODUSE ÜMBERKUJUNDAMISE STALINLIK PLAAN

Lenini ja tema usina õpilase Jossif Stalini kehtestatud diktatuur oli sõjaliselt tugev, kuid majanduslikult ebatõhus. Riigi militariseerimiseks mõeldud rasketööstuse eelisarendamine ja eesrindlike talupidajate kui “kulakliku klassi” likvideerimine tõid NSV Liidus 1920. ja 1930. aastail kaasa tõsiseid näljahädasid ja miljonite inimeste surma Volgamaal, Ukrainas jm ning 1940. aastail Krimmis. Viletsusest ülesaamiseks hakati pärast Teist maailmasõda põllupinda laiendama ida- ja lõunapoolseil kuivaladel ning samal ajal koostama utoopilist looduse muutmise projekti, mida nimetati looduse ümberkujundamise stalinlikuks plaaniks. 1950. aastate esimesel poolel tutvustati seda keskkoolis NSV Liidu majandusgeograafia kursuses (nt Baranski 1953: 71–77) ning õpiti ainenähtude kõrgekoolides geograafia erialal. Siinsete ridade kirjutaja on selle plaani põhisuundi õppinud keskkoolis, kuid mitte enam ülikoolis.

Sügisel 1948 võeti vastu määrus põllukaitse metsaribade istutamise, heinavälja külvikordade sisseseadmise ning tiikide ja veekogude rajamise kohta NSV Liidu Euroopa osa stepis ja metsastepis. Selle järgi pidi rajatama Uurali jõe ja Ida-Ukraina vahel kaheksa metsariba.

Stalini nõudmisel võeti 1950. aastal vastu otsus rajada Volga-le Kuibõševi (Samara) ja Stalingradi (Volgogradi) ning Dnepri-le Kakhovka veejõujaam, kaevata Lõuna-Ukraina, Põhja-Krimmi ja Turkmeenia (Türkmenistani) niisutuskanal ning Volga-Doni

kanal ja rajada viimasega seoses Tsimljanski paisjärv ja hüdro-sõlm. Volga-Doni kanal avati laevasõiduks juba 1952. aastal ja ka teised Euroopa osa projektid läksid aja jooksul käiku. Kui NSV Liidu TA geograafia instituut korraldas 1952. aastal ekspeditsiooni kommunismi suurehitiste piirkonda, olid ühe rühma koosseisus Kaspia madalikku uurimas ka geograafia osakonna kolmanda õppeaasta tudengid Aino Mihkelsoo (1930–1993), Jaan Sepp (1930–2015) ja Juhan Sõrmus (1928?–2013?). Nad olid Tartu ülikoolist esimesed, kes sooritasid menetluspraktika Nõukogude Liidu avarusil (Küttis 1972: 52). Praktikatöö aruandes käsitles Mihkelsoo meteoroloogia, Sepp majandusgeograafia ja Sõrmus geomorfoloogia küsimusi.

Pärast Stalini surma 1953. aastal loobuti mõttetust kanalist kuivanud Uzboi jõesängi ümbruses Türkmenistani kõrbes. Selle asemel hakati Kesk-Aasia lõunaservas rajama asustatud piirkondi läbivat Karakumi kanalit, mis pärast valmimist kuivatas Araali järve, sest see ei saanud enam piisavalt jõgede vett. Seni karjamaadena ja muul otstarbel kasutatud rohtlaid Kasahstanis, Venemaa Siberi, Uurali, Volgamaa ja Põhja-Kaukaasia piirkonnas ning Ukraina kuivaladel hakati võtma põldude alla. Juba aastail 1954–1956 künti üles Kasahstanis 20 miljonit (NSV Liidu. . . 1961: 238) ja Venemaal ligi 14 miljonit hektarit (Nikitin jt 1959: 31), niisiis kuivaladel kokku ligi 34 miljonit hektarit maad. Neis piirkondades moodustati sovhoosid, kuhu vajati uusi töötajaid, sest odavat tööjõudu küüditatute ja vangide näol polnud pärast nende vabastamist enam kusagilt võtta.

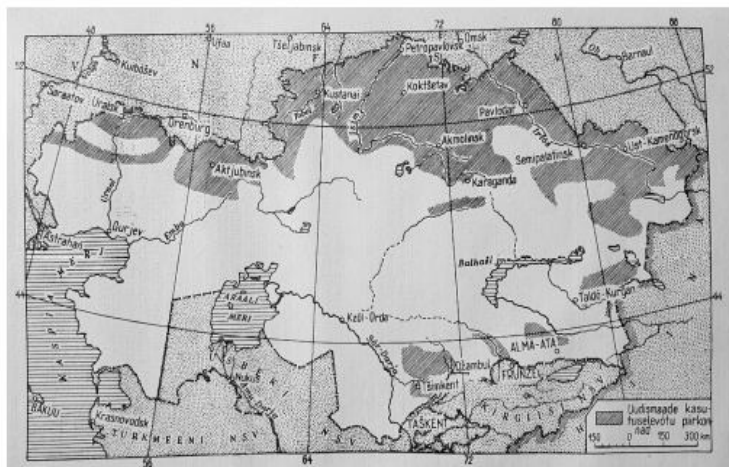
KASAHSTANI KOLONISEERIMINE

Pärast Volga-Uurali piirkonna ja Lääne-Siberi viljaka mustmul-lavööndi koloniseerimist alustati samasugust tegevust piirnevas Kasahstanis. Siberi khaaniriigi alistamise käigus ehitatud Tjume-ni (1586), Tobolski (1587) jt kindluste näol tekkisid Vene tu-gipunktid liikumiseks edasi tollal kirgiisideks kutsutud kasah-hide alale, kuhu järgmisel sajandil rajati sellised linnad nagu Omsk (1716), Semipalatinsk (1718), Ust-Kamenogorsk (1720) jt. Tähtsaks tugipunktiks sai Ori jõe suudmesse Uurali (tollal Jaiki)

jõe äärde rajatud Orenburgi kindlus (1735), mis hiljem (1743) viidi üle Sakmara jõe äärde. Vana Orenburgi kohale jäi Orskaja kindlus, mille ümber kasvas Orski linn (Drobižev jt 1973: 168–170). 18. sajandi keskpaigaks oligi Kasahstani põhjavöönd Venemaa valduses. Varasema Kasahhi khaaniriigi kohale tekkinud kolmest hordist tunnistas esmalt Vene ülemvõimu Orski lähedal asunud Noorem hord (1731), seejärel läks Venemaa protektoraadi alla Keskmine (1740) ning üsna pea (1742) ka Vanem hord. Pärast mitut ülestõusu kaotati 19. sajandi esimesel poolel kasahhi alade esialgne autonoomia ning asuti muutma rahva elukorraldust.

Omski lähedusse ulatuvat vööndit, mida rändrahvas oli iidseist aegadest alates kasutanud koduloomade suvekarjamaana, hakati koloniseerima ja põldude alla võtma. Selleks kasutati mitmeid paikse eluviisiga rahvaid, sh sakslasi (vt nt Kurs 1993). See oli esimene löök kasahhide traditsioonilisele majanduselu- le, sest lõhuti põhja-lõunasuunaline rändkarjandus. Talvitumisko- had olid Araali mere ja Sõrdarja ümbruses ning Tian Shani eel- mäestik. Talvel lahjaks jäänud karja, inimeste ja kaasas veeta- vate viltelamute ehk jurtadega siirduti põhja poole, rohu- rohkesse Toboli, Esili (Išimi) ja Baraba steppi või siis Saryarqa (Kasah- hi kinkmaa) ja Tian Shani mägiladele, kus karjatati hobuseid ja lambaid kuni talve alguseni, et siis uuesti minna talvituspaikades- se, kus oli võimalik külm aeg üle elada. Talvituskohtade lähedal paiknesid ka lutserni- ja hirsipõllud. Kasahhidele andis kari nii põhitoidu (piim, liha) kui ka kehakatte (nahk, vill), samuti liik- lusvahendid (hobused).

Kasahstani venestamise protsess hoogustus eriti nõukogude ajal. 1920. aastal moodustatud Kirgiisi ANSV, alates 1925. aastast Kasahhi ANSV, jäi otseselt Venemaa halduspiiresse. Alguses oli pealinnaks Orenburg, mis aga varsti eraldati ANSV koosseisust ning liideti Venemaaga, siis Kõzõlorda (1925) ja lõpuks (1929) Alma-Ata, kasahhi keeles Almatõ (aastail 2017 ja 2018 vas- tu võetud ladinatähestikulise kasahhi keele kirja- pildis Almaty). 1929. aastal hakati Kasahstani massiliselt küüditama kulakuks kuulutatud eesrindlikke talupoegi. Rändava eluviisi keelamise ta- gajärjel suri 1930. aastail nälga kaks miljonit inimest ehk pool kasahhidest. Ellujäämiseks püüdsid kasahhid algul minna Hiinas-

Joonis 1. Uudismaade raadamine Kasahstanis (NSV Liidu... 1961: 241).

se, kuid et sinna oli range piirirežiimi tõttu raske pääseda, siirdus 300 000 kasahhi Usbekistani ja 44 000 Türgmenistani (Olcott 1987: 185). Sellise rahvusliku katastroofi järel anti Kasahstanile küll 1936. aastal liiduvabariigi õigused, kuid see ei tõstnud põlisrahva staatust oma esivanemate maal. Vastupidi, Kasahstani rajati ulatuslik GULAGi sunnitöölaagrite võrk, sinna küüditati sakslasi ning terveid rahvaid Krimmist, Volgamaalt ja Põhja-Kaukaasiast.

1954. aastal käivitatud uudismaa (vene k целина) ülesharimise kampaania puudutas suuresti just Kasahstani (joonis 1), kus kuni 1960. aastani künti üles 25,5 miljonit hektarit, kuid algelise maaharimise tõttu langes sellest välja üle üheksa miljoni hektari. Aastail 1954–1962 suunati Kasahstani uudismaale umbes kaks miljonit inimest. Aastail 1959–1963 õnnestus värvata isegi Hiinast 200 000 inimest, kelle hulgas oli kasahhe, uiguure, tunganeid, venelasi, tatarlasi, usbekke ja kirgiise (Podnjatie... s.a.). Lisaks uudismaale suunati inimesi kuni 1970. aastate keskpaigani Kasahstani tööstuslinnadesse.

Kasahstani põhjapoolse vööndi suurim linn Aqmola, vene-päraselt Akmolinsk, nimetati 1961. aastal koguni Tselinogradiks (Целиноград) ehk uudismaalinnaks. Teised uudismaa piirkonna linnad Kókšetau (Kókshetau), Qostanai, Petropavl, Semei, Öskemen (Óskemen), Aktöbe (Aqtóbe) ja Oral säilitasid küll endised nimed, kuid kujul Kóktšetau, Kustanai, Semipalatinsk, Ust-Kamenogorsk, Aktjubinsk ja Uralsk.

Kui ma augustis 1962 esimest korda Kasahstani jõudsin, hakkas rongis meiega rääkima üks venelane, kes kirus kõvasti kasahhe, nimetades neid koorteks. Selline jutt oli eemaletõukav. Tutvumaks kasahhi keelega ostsin 22. augustil 1962 pealinna Almatosse jõudes kohe eelmisel aastal (1961) ilmunud kasahhi-vene vestmiku (*Kazahsko...* 1961) ning hakkasin tutvuma venetähestikulise kasahhi keelega.

Tollal oli Kasahstani kui Nõukogude impeeriumi asumaa olukord tunduvalt kehvem kui teistel sealse piirkonna liiduvabariikidel, sest põliselanikud moodustasid alla 30% kogurahvastikust, põhjapoolses osas lausa tühise rahvusvähemuse. Peale venelaste elas Kasahstanis rohkesti sinna küüditatud sakslasi ning teiste rahvaste esindajaid. Eesti NSV koolides õpiti Kasahstani tundma venepäraste kohanimede abil. Kui hakati välja andma Eesti nõukogude entsüklopeediat, kasutati selles Kasahstani linnade ja piirkondade iseloomustamisel samuti venepäraseid kohanimesid. Et siinkirjutajal ja mitmel teiselgi entsüklopeediaartiklite autoril olid kasahhi nimed teada, püüdsime hakata neid eesti keeles juurutama. Entsüklopeedia esimeses väljaandes (1968–1978) õnnestuski venepärase nime järel kirjutada ka rahvuskeelsele hääldusele vastav nimi ladinatähestikulises kirja-pildis. Teises väljaandes aga selline moodus enam ei toiminud, sest oli saabunud uus venestamise laine.

TARTU ÜLIKOOLI ÕPPEJÕUDUDE JA ÜLIÕPILASTE UUDISMAATÖÖDE ALGUSAASTAD

1954. aastal NSV Liidus käivitatud Kasahstani ja Lääne-Siberi rohtlate ülesharimise kampaanias kutsus NLKP keskkomitee osalema ka noorsugu.

Kahe aasta jooksul läks uudismaid üles harima üle 350 000 inimese, valdav osa neist kommunistlikud noored ja noored. [...] Kui 1955. aasta teraviljasaak põua tõttu ebaõnnestus, siis järgmisel sügisel paistis see tulevat normaalne. Juunis 1956 avaldas ÜLKNÜ keskkomitee omakorda üleskutse kommunistlikele noortele ja kogu noorsoole pealkirjaga “Abistagem uusasunikke saagi koristamisel” (Kuuli 1958: 2).

Uudismaale sõidu ettevalmistamiseks moodustati 1956. aastal Tartu ülikoolis kuueliikmeline staap, mille koosseisu kuulus ka geograafiaosakonna teise kursuse üliõpilane Haldi Teras. Ülikoolist sõitis 16. juuli õhtupoolikul Kasahstani Akmolinskisse 120-liikmeline rühm. Rinnamärgiga “Uudismaade ülesharimise eest” autasustati 11 Tartu ülikooli inimest, sealhulgas geograafia osakonna üliõpilasi Mihhail Škaperinit (kolmas kursus) ja Haldi Terast. Uudismaalaste nimekirjast võib leida selliseid geograafiatudengeid nagu Vello Kaavere, Elle Kask, Laine Kosk, Kalev Päid, Mart Vabar jt (Kuuli 1958: 22). 1957. aastal moodustati ülikoolis uudismaale sõiduks 11-liikmeline staap, kuhu kuulus ka geograafia kateedri noor õppejõud Virma Murel (1928, lõpetanud ülikooli 1956). Alguses oli nimekirjas 500 inimest, kuid enne väljasõitu 19. juulil jäi neid sinna vaid 440 (Kuuli 1958: 25). Tööpaigaks sai Kasahstani Kustanai oblast. Geograafiatudengid töötasid Abai sovhoosi 4. osakonnas Šarakölis (Sharakólis). Rühma vanem oli esimesel kuul Murel, teisel kuul ülikooli menetluspraktika juhendaja Eha-Mai Jõgi. Kui eelmisel aastal saadi rikkalik viljasaak, siis sel aastal oli see põua tõttu üsna nigel (Kuuli 1958: 29–30). Geograafia eriala üliõpilasist olid 1957. aastal uudismaal teist korda Vello Kaavere ja Mihhail Škaperin. (Sõjaveteran Škaperin visati aga peagi pideva purjutamise pärast ülikoolist välja.) Rohkesti oli ürituses esmakordselt osalenuid, nende hulgas Elle Linkrus, Heino Mardiste, Tõnis Värnik jt (Kuuli 1958: 54–56).

Kokku töötas aastail 1956 ja 1957 uudismaal 49 geograafiatudengit ehk 40,5% geograafia osakonna üliõpilaste arvust (Kuuli 1958: 61), jäädes selle näitajaga vene filoloogia osakonna järel ülikoolis teisele kohale.

Geograafiatudengeile pakkus uudismaa professionaalset huvi, sest kohustuslike õppeainete hulka kuulusid sellised suured kur-

sused nagu NSV Liidu loodus- ja majandusgeograafia. Kumbagi neist õpetati ühe akadeemilise aasta jooksul ning nende ainete tundmist kontrolliti arvestuste ja eksamitega. Ühtlasi korraldati NSV Liidu kaugemaile aladele vabatahtlikke õppereise, mida nimetati uhkelt menetlusekskursioonideks. Kui tõsine väliuurimise praktikum ja uurimistöö tehti koduses Eestis, siis avastamisrõõmu ja -romantikat pakkusid ikkagi pikemad reisid NSV Liidus, sest väljapoole impeeriumi piire tavainimene ega tudeng ei pääsenud.

Siinkirjutajal jäi uudismaal käimata, kuigi 1957. aastal selline võimalus avanes. Samal suvel olin Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna dekaani Anatoli Miti (1909–1980) jutul, sest tundsin huvi geograafia erialal õppimise vastu. Kaugõpe oli kaotatud ja päevasesse õppesse vastuvõttu piiratud 15 uue üliõpilasega. Et ma polnud kommunistlik noor ega olnud mul ette näidata ka tööstaaži tõendavat dokumenti, tundus olukord lootusetu. Mitt soovitas mul kohe minna tööle uudismaale ja teha sisseastumiseksamid pärast sealt naasmist. Nii oleksin saanud geograafia-üliõpilaseks väljaspool üldist konkurssi. Selline lahendus mulle aga ei sobinud, sest parajasti oli kavas ehituskrundi hankimine Tartu külje alla Ropka aianduskülla, et rajada sinna eluase, mida mul Tartus polnud. Teiseks ei tahtnud ma osaleda bolševistlikus koloniseerimispoliitikas. Kumbagi põhjust ma Mitile muidugi ei maininud. Nii piirdus minu osa uudismaa hõlvamisel vaid keskkoolis koostatud kirjandiga Mihhail Šolohhovi romaan *Üleskiintud uudismaa* teemal. Tegin augustis 1957 ülikooli sisseastumiseksamid tavalises korras ning minust sai majandusteaduskonna kaugüliõpilane ja vabrikutööline Tartus. Pärast ajutise eluaseme valmimist täidetud seintega kuuri näol jätkasin statsionaarse üliõpilasena, kaotades kaugõppest ületulekuga küll ühe aasta, kuid lõpetades ülikooli geograafina, nii nagu alguses olin kavandanud.

1957. aastal uudismaal käinud Lembit Aader (1936–2015, lõpetas ülikooli majandusgeograafina, töötas pärast seda pikka aega majanduse instituudis Tallinnas) on oma kogemustest avaldanud mälestused (Aader 2009), milles ta kirjeldab loomavaguneis sinasõidu ajal tekkinud konflikti tudengitega liidetud Narva töölisnoortega, rahvastevahelisi suhteid ja üldist olukorda Kustanai ob-

lastis. Aader ütleb, et tšetšeenid olid suvel 1944 sinna küüditatud kergeis suveriideis,¹ mistõttu esimese talve pakases suri neist kolmandik. Meeleheites toitu otsivaid tšetšeenide võidi küttida nagu metsloomi. 1957. aastal, pärast tšetšeenide naasmist kodumaale oli Šarakuli külas neist veel üks vigaseks pekstud mees, kelle pere teised liikmed olid kõik tapetud. Üliõpilaste hulgas hakkasid levima mitmesugused haigused. Alguses nakatuti grippi, angiini ja düsenteeriasse, siis kollatõppe. Üks tudeng suri. Lembit Aader paranes kollatõvest väga vaevaliselt, kannatades pärast seda veel 15 aastat sisemiste valude käes.

AGU KONGO UUDISMAAL

Juhendades suvel 1958 üliõpilaste praktikat Abjas, sai tollane vanemõpetaja, hilisem dotsent Agu Kongo (1928–2015, lõpetanud ülikooli 1952) telefonogrammiga korralduse tulla kohe Tartusse, kus dekaan Anatoli Mitt tühistas tema senise lähetuse ja pärast seda ette nähtud puhkuse ning arvas ta uudismaalaste hulka.

Rühma kuulus geograafia osakonna üliõpilaste kõrval ka keemia ja matemaatika haru tudengeid ning 2–3 arstiteaduskonna üliõpilast. Tartust sõideti Tapale, kus nende käsutusse anti naridega loomavagunid. Ešeloniga liideti ka Tallinnast saadetud reisivagun staabi ja inventariga. Teel anti neile mõnikord endistest sõjaväe toitlustuspunktidest sooja sööki. Esimene korralik toitlustamine oli Jekaterinburgis, tollases Sverdlovskis, kus sai ka ennast pesta. Sõit kestis üle nädala, sest tuli läbi lasta kõik korralised sõidukaubarongid. Kiiresti pääseti edasi vaid siis, kui juhtuti sõitma mõne tähtsa rongi sabas. Tavaliselt tuli aga jaamades kaua oodata (Kongo 1996: 128).

Lõppjaam oli Tobol, kust seltskond viidi autodel ja traktorihaagistel sovhoosikeskusse. Seal peeti tervitusmiiting ja üliõpilased jaotati laiali. Järgmisel hommikul algas töö Krasnoselski sovhoosis, kus 1. brigaad hakkas elama “välivagunites hiiglasliku

¹Tegelikult algas tšetšeenide küüditamine 23. veebruaril 1944 ja kestis umbes nädala. *Toim.*

nisupõllu sees”. Sovhoosi keskuseni oli sealt 12 km. Agu Kongo rühmas oli alla 30 inimese, poisid ja tüdrukud pooleks. Neile anti traktor kahe haagisega. Ühele haagisele panid nad pumba, nõud veega ja oma asjad, teisele ronisid ise, “nii nagu sinna parajasti mahtus”. Brigaadi asukohas oli küll kaev, kuid selle vesi polnud joomiseks kõlblik. Esialgu toodi joogivett sovhoosi keskuselt (Kongo 1996: 128). Et vili polnud veel valminud, pandi tudengid kaevu ja sööklat rajama. Samaanist laoti üles söökla seinad, tehti selle otsa laoruum ning kaevati isegi väike kelder. Katuseks tõmmati sarikatele present. Kongo ja tudengid mätsisid seinad saviga üle, panid ukseid ja aknad ette ning tundsid siis oma kätetööst suurt rõõmu.

Ehitusmaterjali on Kongo (1996: 129) kirjeldanud järgmiselt.

Samaan kujutas endast naelakasti suurust lihttellist, mida seal tehti alluviaalsest settest. Läheduses oli Ajati jõgi, mille kaldavalli süvendati veidike. Süvendisse pumbati mootorpumbaga pidevalt jõevett ja linttraktor hakkas seda pinnast oma roomikutega segama. Pööras ennast nii ja teisiti, kraapis ja muljus, kuni tekkis poolpüdeljas konsistentsis mudajas mass. Sellele lisati põhukuhjade asetemelt kogutud õlgede jäätmeid ja muud taolist, aeti veel kord segi ja siis vormiti sellest massist puukastides suured pätsid, umbes sellised, nagu meil olid vanasti labidaturba pätsid. Need tõmmati august välja, keerati kummuli ja kaks samaani oligi vormitud. Kuumas stepipäikeses kuivasid nad mõned päevad ja olid siis kõlblikud seina panna.

Täpsust armastav Kongo kirjeldab ka ehitustegevust.

Ehitada samaanidest oli küllaltki lihtne. Nad olid suured nagu praegused väikeblokid. Panid natuke segu vahele, kivi sellele ja sein kerkis. Tegime päev otsa seina, õhtul vaatame — kisub millegipärast natuke kummi, kas siis sissepoole või väljapoole. Sai siis kirvesilmaga või kiviga jälle loodi tagutud. Kui oli juba palju väljapoole kummi, siis tagusime kirveteraga seda mudast massi maha ja nii sai sein päris korralik. Mõrdiks oli savi, mis ei tahene kuigi ruttu. Samaan ei sula ka vihmaga üles, sest tema kaitseks tehakse savist, lubjast ja linnu- või hobusesõnnikust omapärane vaap. Seinale kantuna annab vaap kihi, mis mõnel määral sarnaneb glasuuriga. Selline retsept on olnud kasutusel nähtavasti juba õige vanadest aegadest ja ajaproovile edukalt vastu pannud. Sa-

maani soojustisolatsioon on päris hea ja kui seinad ka seestpoolt vaabaga katta, siis olevat kohaliku kliima jaoks ka talveks sobiv.

Järgmine töö oli kaevu kaevamine, mida juhatas bioloog Abel, hästi pikka kasvu pois. Juba 5–6 m sügavuselt saadi vesi kätte. Nii et oma vahenditega ja nelja noore mehe tööjõuga saime kaevu õige lühikese ajaga valmis. Mina töötasin samal ajal söökla ehitusel. Uudismaade viljasaak oli 1958. aastal tervikuna hea, meie sovhoosi osas aga mitte. Sealkandis sõltub viljasaak suurel määral sademete tulekust pärast külvi, sest seeme ei tärka enne, kui ta vihma saab (Kongo 1996: 130).

Maatöid hästi tundnud ja erialaselt mullastikku uurinud 30-aastane õppejõud jätkab põllutööde kirjeldamist.

Külvatakse 7 cm sügavusele ja kobestatud pind on 2–3 päeva pärast kuiv. Kui nüüd tuleb sademeid ja vili tärkab, siis võrsub ta hästi ja nii on 30–35 tsentneri saak muretult käes. Kui aga vihma ei tule või tuleb liiga hilja, siis võib saak olla päris väike. Meie läheduses olev odrapõld andis ainult 5 ts/ha. Aga 3 km põhja pool, kus olid juba kolhoosi Kolos põllud, oli vihma tulnud ja saak oli korralik. Oli lausa imelik vaadata, kuidas suure veetava kombaini elevaatorist pahises jäme, ilus ja puhas tera punkrisse. Kolmveerand tunniga oli kombaini punker nisu täis. Sovhoosi odrapõldul andis oma paar tundi kõristada, enne kui 2–3 tonni punkrisse saime.

Uudismaal olime kauem kui arvasime, sest koristus tekkis ootamatu tõrge. Vahepeal tuli korra vihma, mis siiski suuremat koristustööd ei seganud. Siis tuli aga suur lumetuisk, tõeline purgaa. See hakkas peale väikese vihmaga 19. septembril, nii lõuna paiku. Siis tuli rahet ja õhtuks oli lausa põrgu lahti. Tohtu tasandik, tuulel ei ole mingeid tõkkeid ees ja kui siis tuul korra hoo sisse saab, siis liiguvad õhumassid juba inertsiga. Hakkas sadama lund ja edasi läks asi juba kriitiliseks, sest meie välivagunud hakkasid tugeva tuule käes kõikumama. Üks vagun oli nii hõre, et tuul ja lumi vuhisesid vabalt selle seintest läbi. Selle jätsime kohe tühjaks. Kaks ülejäänud vagunit olid kindlamad. Ühte neist paigutasime tüdrukud, teise poisid, tõmbasime traktori käima ja pöörasime vaguni nurgaga vastu tuult. Varsti hakkas aga sedavõrd külm, et tuli kuidagi kombineerida vagunite kütmist. Kütust oli meil piisavalt. Pisut puuklotse ja kivisütt toidu valmistamiseks ja rohkesti diiselmütust ehk soljarkat [solaarõli]. [---]

Soljarkaga siis kütsime, nii et vaguni ahjuke lausa lõõmas. Aga nurgas oli ikkagi lumi, sedavõrd puhus tuul kuivanud laudade vahelt läbi. Pärast suurt purgaad ei saanud viljakoristamisest enam asja, kuigi kuu lõpul proovisime veel korra põllule minna. Hakati otsima meie tagasiviimiseks raudtee-ešelon. Eestist välja saadetud ešelon oli aga sattunud hoopis Kaug-Ida tee peale ja ta leiti lõpuks kusagilt Baikali tagant üles. Siis anti komsomoli keskkomiteest korraldus: võtta kõige ligemal olev ešelon ja saata sellega eestlased koju. Meie staabiülem oli hilisem kultuuriminister Johannes Lott. Ta oli väga agar asja ajama ja sai kusagilt kätte gruusiinlaste ešelon, millele anti ametlik käsk sõita Toboli jaama. Ei läinudki kaua aega, kui olime oma tööriistad tagastanud sovhoosile, korraldanud kogu arvelduse ja saanud kätte lõpuarve. Peeti veel pidulik miiting ja siis võisime asuda tagasiteele.

Veel mõni sõna toitlustamisest uudismaal. Selles osas ei olnud lugu kiita. Hea seegi, et saime oma grupi tarvis omaette väliköögi. Aga mida katlasse panna. Meid häiris tavalise rukkileiva puudumine, sest koha peal tunti ainult valget nisuleiba. Mööda sovhoosi sõitis küll autokauplus, kuid see jõudis meieni ikka kaubaringi lõpul, nii et tuli leppida selle piskuga, mis veel järel oli. Meile pakuti kallist kõrgema sordi võid. Margariini või poslamaslat ei olnud. Oli küll mingi õlijas vedelik, millel ei olnud maitset ega lõhna. Aga see kraam oli odav ja tegi meie igapäevase pudru mõnevõrra libedamaks. Hiljem ei saanud me sedagi enam.

Nii et toitlustamine läks küllaltki kalliks, süüa said nad aga selle raha eest kesiselt ja napilt.

Rahadega oli mul lugu nii, et sellesama väikese summaga, millega olin Tartust suvel välja sõitnud, jõudsingi sügisel ka Tartusse tagasi. Rikkust oli juurde tulnud ühe puhvaika näol, mille ostsin Kustanaist, sest ilmad olid juba külmad ja mul oli riietusest nappus. Nii et kogu uudismaal käimise teenistus oli see puhvaika. Tagasi Tartus olime oktoobrikuu esimese dekaadi lõpul. Üliõpilastele anti veel mõned vabad päevad kodus käimiseks ja oma asjade korraldamiseks ja siis läks tavaline sügissemestri õppetöö lahti (Kongo 1996: 131–133).

Kongo sai uudismaal käimise eest medali, mida ta aga oma iga viie aasta tagant esitatud aruannetes ei rõhutanud.

TIIT PETERSOO MEENUTUS

Tiit Petersoo (1937, lõpetanud 1962) jagab oma uudismaal käimise kogemusi vestluses siinkirjutajaga järgmiselt.

1958. aasta alguses tekkis ka mul mõte minna uudismaale. Läksin ülikooli komsomolikomiteesse, kus aga sekretär suhtus minusse üleolevalt, sest ma ei kuulunud komsomoli ja olin koolis käinud linnas. Mainisin küll, et olen üles kasvanud maal ja tunnen maatöid, kuid mind jutule ei võetud. Kevadsuvel 1958 toimus kompleksekskursioon Viktor Masingu [1925–2001] ja Endel Hangu [1930–1978] juhendamisel. Käisime Kaiu rabas, kus pidime igaüks kümme taime koguma ja määrama. Sealt sõitsime edasi Kirde-Eestisse. Jõhvis öeldi, et uudismaale minejad võivad lahkuda. Et igatsesin Kosele metsavennast² isa juurde, ütlesin, et olen uudismaale sõitja. Samas saatsingi Jõhvi sidekontorist Tartu ülikooli avalduse, et soovin minna tööle uudismaale. Pärast seda sõitsin rahulikult Kosele suve veetma. Nädalavahetusel tuli Tallinnast ema ja ütles, et mulle tulnud kirjas seisis, millal koguneda uudismaasõiduks Tartusse ja mida kaasa võtta. Nii oligi mul aeg minna. Tartu kaubajaamas toppisime kotid põhku täis. Tüdrukutele olid ette nähtud reisivagunid, poistele aga naridega loomavagunid. Minu nari oli uksest sõidupoolses otsas. Kes olid uksest tagapool, nendele tuli sisse veduri suits ja tegi hommikuks nina alla vuntsid. Ilmad olid soojad. Peatustes võtsime “vodskatška” [veepumba] all dušši. Kusagil saime jaamas seistes saepuru alt sulamata lund ja päevitusriietes olles pidasime lumesõda. Uurali suurtes linnades anti lõunat sõjaväeosades. Mõni tüdruk krimpsutas nina, aga ma ise ei ütle küll midagi paha. Sihtkoht oli Kasahhi NSV loodenurgas asuv Кустанайская область, Тарасовский район, Красносельский совхоз. Viimane suurem teedesõlm oli Kartalõ. Stepis tagapool olid külad Kandõkul ja Štšerbinovka.

Edasi sõitsime Toboli jõe suunas ja jõudsimme Toboli raudteajaama, kust meid viidi autodega Viktorovka asulast paar kilomeetrit eemale Krasnoselski sovhoosi keskusse, mis asub Toboli lisajõe Ajati ääres. Sealt saime autodega “brigaadi”, s.t steppi. Toodi ka vagunid elamiseks ja puust kemmerg, mis siis avati pidulikult. Seisime ravis, arstitudeng Ilmar Vahulal [1939–1999] suur punalipp ja bioloogiatudeng Kalju Torol [1936] väiksem lipp käes (joo-

²Oli seda veel aasta.

Joonis 2. Noored uudismaalased omaalgatuslikult pidulikus rivis. Tagapoolse poisterivi alguses tulevane väliskommentaator Vello Ladva. Pilt Tiit Petersoo kogust.

nis 2), esimesena kasutas uut ehitist füüsikatudeng Huki ehk Lembit Reimal, kellele kemmergust väljumisel anti lillekimp.

Töötasin algul lafetiga. Lafett³ on umbes 5 m laiuse teraga niiduk, mida veab lintraktor. Lafetipoisi ülesandeks oli tõsta niiduk ümiseja [vene к сенокос] pesade või muude kuhilate puhul maast üles. Pidevalt läks kusagil midagi katki ja siis tuli kihutada traktoriga 10 km taha töökojast polti või mutrit tooma. Tol korral tuli ka lumi erakordselt vara. Kombainid ei koristanud kasvavat vilja, vaid enne niideti vili lafetiga maha ja siis korjas kombain selle üles ning peksis ära. Tüdinesin lafetist ja läksin kadunud Jaan Simiskeriga⁴ keskusse. Saime öömaja sovhoosi klubi suures ruumis, kus leidis teisigi tudengeid. Keskuses tegime tööd kõvasti, olles koguni kahes vahetuses. Hommikuses vahetuses täitsi-

³Täieliku nimetusega лафетная жатка ehk lafettlõikusmasin.

⁴1937–2002, bioloogiastudeng, hiljem -dotsent, mikroobikeemia uurimissuuna alusepanijaid ülikoolis.

me labidatega isekallutaja autokasti. Õhtuses vahetuses laadisime põllult tulnud autodelt vilja maha. Meist Jaaniga räägiti Eesti Raadios koguni kui tööeesrindlastest. Autojuht oli noor volgasakslane. Tookord võisid sakslased ennast Kasahstanis juba vabamalt tunda. Autojuht oli lugenud Eduard Vilde raamatut *Ходоки из Анны*.⁵ Lume ja märja tõttu said kombainid hakata vilja peksma alles pärastlõunal. Tööks kahes vahetuses ei olnud söökla toit piisav. Sovhoosil oli söökla oma kokkadega. Meile tegid süüa meie oma kokad (juura tüdrukud) samas sööklas. Otsustasime Jaaniga, et haarame küla peal paterdavatest hanedest mõne kinni. Kuid siis hakkas kahju selle sovhoosnikust omanikust. Keskuse ja brigaadi vahe oli umbes 5 km. Seal vahepeal stepsis oli pikliku kujuga tiik, kus peeti sovhoosi parte. Nende valvuril oli jahipüss, kuid valvuri majake ei olnud päris tiigi lähedal. Esimene retk ebaõnnestus, sest üks auto sõitis mööda ja me jäime selle tuledesse. Ega me parte kohe kergesti kätte saanud. Et neist oleks võimalik mõni kinni nabida ja kaelas olevasse seljakotti toppida, tuli pardikari alguses ajada tiigi ühte nurka. Hakkasime neid siis jahtima pimedas neljakesi, lisaks Jaanile ja minule oli kaasas veel kaks füüsikatudengit. Kaks poissi võtsid siis püksid jalast ja läksid tiiki parte ajama, teised jäid kaldale. Et part häälitsema ei hakkaks, tuli kiiresti ja otsustavalt tegutseda ning kael kahekorra keerata. Jaan oli selles kõige osavam (joonis 3).

Jahiretkelt tagasi jõudes ajasime öösel kohe kokad üles ja hakkasime siis nelja või viit parti rookima. Kõigega pidime valmis jõudma enne hommikul kell kuus tulevaid kohalikke kokki. Lõunastasime teistest eraldi söökla tagakambris. Tüdrukud pakkusid süüa ka õppejõud [Arved-Aleksander] Tammikule [1934, lõpetanud ülikooli füüsikuna 1957], kes siis meid kiitis: “Tublid poisid, kui lähete, siis tooge veel.” Tahtsime maitsva pardiprae juurde ka veini, kuid järjekord poe juures oli väga pikk. Siis läks poodi õppejõud Tammik ja tõi veini ära. Sõime, jõime ja rääkisime jahimehejutte.

Sai tehtud ka üks väljasõit. Nimelt saadeti meid Jaaniga autojuhile Rudnõist palke tooma. Palgid laadisid peale püssimeeste ja koerte valve all olevad vangid. Tagasiteel juhtus avari. Meist sõitis mööda vastassuunast tulnud kallur, kast diagonaalis peal. Autode küljed põrkasid kokku, vaid raske palgikoorem hoidis meid teel ja rataste peal. Pärast koorma kohendamist saime edasi sõita. Meie

⁵ *Kui Anija mehed Tallinnas käisid.*

Joonis 3. Osav pardikütt Jaan Simisker andeka õpilase Tiit Petersoo-ga (paremal). Pilt Tiit Petersoo kogust.

autojuht jõi end Rudnõis koos teiste juhtidega purju. Kabiini tuli ta autost tuge saades.

Kui lähenes ärasõiduaeg, öeldi, et tüdrukud lähevad koju, aga poisid töötavad edasi. Toimus streik, mis lahenes rahulikult. Tüdrukud lahkusidki ešeloniga kodu poole. Poisse hoiti veel mõni päev kohal ja pandi siis Karaganda-Moskva kiirrongile. Saime mugava sõidu ning võimaluse tutvuda mitme päeva jooksul Moskva-ga.

Sellela lõppes meie üliõpilaste massiline saatmine põllutöö-dele Kasahstani. Järgmistel aastatel rakendati neid Eesti ehitustel; nii näiteks töötas 1959. aastal ainuüksi Balti soojuselektrijaama ehitusel 160 Tartu ülikooli tudengit. Kuid 1964. aastal hakati neid uuesti saatma Kasahstani, kus nad pidid ehitama elu- ja koolimaju ning majandushooneid.

1965. aastal töötas Koksšetavi oblasti (kaotati 1997) Štšutšinski (alates 2009 Šortandõ) rajoonis ülikooli füüsikaosakonna 3. kursuse lõpetanud Peeter Taggel, kes hakkas kurtma viletsa

töökorralduse ja kehva toidu üle. Tema õde, ülikooli praktika üldjuhendajana töötanud Koidula Taggel (1931, lõpetanud geograafina 1955) otsustas koos ajaloo-osakonna õppejõu, hilisema professori Helmut Piirimäega (1930–2017) minna olukorda kontrollima (Taggel 1996). Saanud rektor Feodor Klementilt ametliku lähetuse, sõitsid nad augusti algul 1965 rongiga Moskvasse ning lendasid sealt Sverdlovskisse (Jekaterinburgi), kust jõudsid postilennukiga Koktšetavi. Liinibuss viis nad Štšutšinskisse, kus ehitajate staapi juhatas Indrek Toome, hilisem juhtiv parteitegelane ja valitsusjuht. Minibussiga käisid nad Toktoguli järve ääres, kus ehitati veterinaartechnikumi hoonet. Veel olid nad Štšutšinskist 80 km eemal Džambuli (Jambyl) asulas, kus Peeter Taggel jt Tartu üliõpilased ehtasid lambalautu ja koolimaja. Erinevalt Toktoguli vaheldusrikkast ja rohelisest maastikust oli sealne ümbrus trööstitu: hiiglaslikul kõrbenud põllul kasvas vaevalt vaksapikkune oder, joogivett tuli vedada kaugelt, sest kaev oli nakkuse tõttu suletud. Kuid selles asulas paiknes tugeva planktara taga volgasakslaste asula, kus tänu inimeste töökusele võis näha viljapuid ja marjapõõsaid ning peenrail mitmesugust köögivilja.

Kohaliku eluoluga tutvudes selgus, et kinnipidamiskohtadest vabastatud ja uudismaale saadetud kriminaalkurjategijad põletasid maju ja tapsid inimesi (Piirimäe 1996). Et Štšutšinskist lõuna pool asuvas Vedenovka venelaste külas töötas rühm Tartu üliõpilasi, külastati sedagi. Veel käidi Štšutšinskist 20 km kagus asuvas Zlatopolje külas, kus töötasid ajaloo-osakonna tüdrukud. Ühel vabal päeval tutvus Taggel soolajärvederikka stepimaastikuga ning käis enne ärasõitu liinibussiga veel Borovoje (alates 2005 Burabaj) mageveejärvede alal, kuid vigastas seal mägironimisel jalga, mida tuli Štšutšinskis kolm päeva ravida.

Tartus leidsid Taggel, õppeosakonna juhataja ja hilisem prorektor Valter Haamer (1929) ning rektor Klement, et edaspidi on üliõpilasi otstarbekam rakendada ehitustöödel Eestis. Nii lõpetati meie tudengite saatmine Kasahstani.

KOKKUVÕTTEKS

Liitnud 16.–19. sajandil impeeriumiga kõik Euraasia tasandiku kuivalad, hakkas Venemaa koloniseerima hõreda asustusega “metsikute” rändrahvaste maid, samuti Volga piirkonna paiksete rahvaste asualasid. Kolonistide arvu kiire kasvu ja võimude sihipärase tegevuse tulemusena sulasid põlisrahvad venelasisse, eriti läänepoolses osas. Endistel rändkarjamaadel hakati kasvatama rohkesti nisu, mida Venemaa vedas välja, samuti teisi põllukultuure. Volga-Uurali piirkonnas jäid põlisrahvad saarekestena küll püsima, kuid Kirgiisi stepiks kutsutud Kasahstani põhjaosa hakati käsitama juba varem koloniseeritud Lääne-Siberi osana ning sinna rajati kindlusi ja võeti järjest uusi põlisrahva suvekarjamaid põldude alla. Nõukogude ajajärgu 1920. ja 1930. aastad paistsid silma julmade repressioonide, näljahädade ja miljonite inimeste surmaga. Majandusraskusist ülesaamiseks hakati pärast suurt sõda koostama utoopilist looduse ümberkujundamise plaani, mis nägi ette uute niisutuskanalite rajamist Ida-Euroopa kuivas kaguosas ning Karakumi kõrbe muutmist õitsvaks maaviljeluspiirkonnaks. Pärast Stalini surma võeti pisut realistlikum suund. Suurendamaks teravilja tootmist asuti 1954. aastal steppe üles kündma. Kasahstanis moodustatud teraviljakasvatuse sovhoosidesse hakati värbama nii püsivat kui ka ajutist tööjõudu. Nii töötas aastail 1956–1965 Kasahstani uudismaasovhoosides rohkesti Tartu ülikooli inimesi, sealhulgas geograafiaosakonna õppejõude ja üliõpilasi. Oma uudismaal töötamise kogemust sügisel 1958 jutustavad tollane vanemõpetaja Agu Kongo ja geograafiatudeng Tiit Petersoo.

Tänan abi eest Heino Mardistet ja Jaan Ugamit.

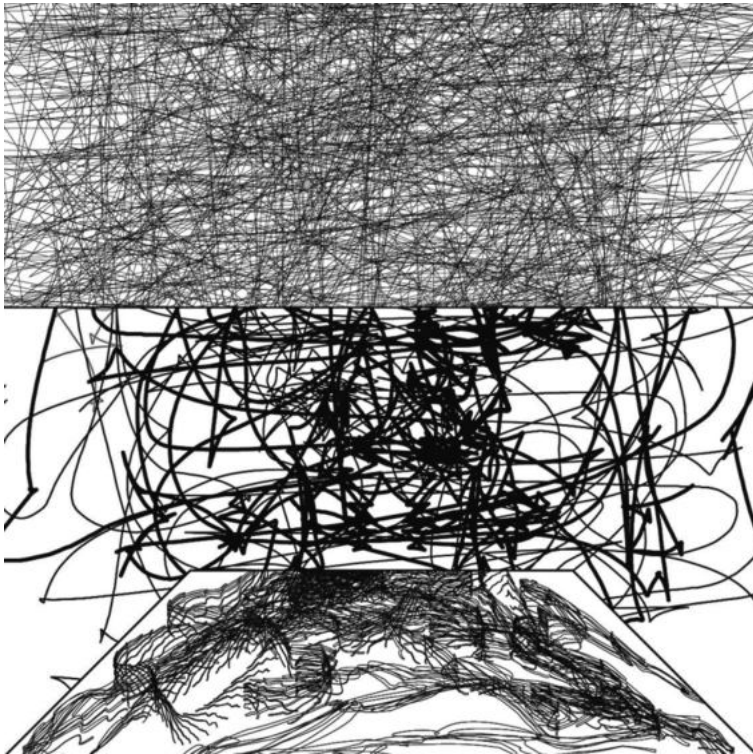
Kirjandus

- A a d e r, Lembit 2009. Tudengina uudismaal. — *Elukiri*, nr 9, lk 26–31
- B a r a n s k i, N. 1953. *NSV Liidu majandusgeograafia VIII klassile*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

- D r o b i ž e v jt 1973 = Владимир Дробижев, Иван Ковальченко, Анатолий Муравьев. *Историческая география СССР*. Москва: Высшая школа
- K a z a h s k o . . . 1961 = *Казахско-русский разговорник*. Алма-Ата: Казахское государственное издательство
- K o n g o, Agu 1996. Üliõpilastega uudismaal. — Hillar Palamets (kogunud ja vormistanud). Tartu Ülikool. Aafrika ja Aasia kogumik, milles Tartu Ülikooli õppejõud meenutavad oma töid ja tegemisi nimetatud kontinentidel XX sajandi 3. veerandil. Tartu, lk 126–133. Käsikiri
- K u r s, Ott 1993. Sakslased Venemaal. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1452–1483
- K u u l i, Olaf (toim.) 1958. *Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilased uudismaal 1956.–1957. aastal*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool
- K ü t t i s, Kalle 1971. Võõrsil tarkust kogumas. — *Astmed*. IV. TÜ geograafiaüliõpilaste ja -vilistlaste käsikirjaline almanahh. Tartu
- L e n i n, Vladimir 1986. *Valitud teosed*. 2. kd. *Kapitalismi arenemine Venemaal*. Tallinn: Eesti Raamat
- M i l k o v 1964 = Мильков, Ф. Н. *Природные зоны СССР*. Москва: Мысль
- N i k i t i n, Nikolai, Vadim P o k š i š e v s k i, Moissei P o m u s, Pjotr S t e p a n o v, Boriss T u t õ h h i n 1959. *NSV Liidu majandusgeograafia. I osa. Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- N S V L i i d u majandusgeograafia. II osa. *Nõukogude sotsialistlikud vabariigid: Ukraina, Valgevene, Leedu, Läti, Eesti, Gruusia, Aserbaidžaan, Armeenia, Kasahstan, Usbekistan, Kirgiisia, Tadžistan ja Turkmeenia*. 1961. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- O l c o t t, Martha Brill 1987. *The Kazakhs*. Stanford: Hoover Institution Press
- P i r i m ä e, Helmut 1996. Uudismaast ja kasahhidest. — Hillar Palamets (kogunud ja vormistanud). Aafrika ja Aasia kogumik, milles Tartu Ülikooli õppejõud meenutavad oma töid ja tegemisi nimetatud kontinentidel XX sajandi 3. veerandil. Tartu, lk 145–154. Käsikiri
- P o d n j a t i e . . . s.a. = Поднятие целины в Казахстане. <https://e-history.KZ/media/scorm/430/text/text.htm>
- S e m j o n o v - T j a n - Š a n s k i, Pjotr 1964. *Reis Tjan-Šani*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- T a g g e l, Koidula 1996. Kasahstan, Koktšetavi oblast, Ššutšinski rajoon. — Hillar Palamets (kogunud ja vormistanud). Aafrika ja Aasia

kogumik, milles Tartu Ülikooli õppejõud meenutavad oma töid ja tegemisi nimetatud kontinentidel XX sajandi 3. veerandil. Tartu, lk 156–165. Käsikiri

OTT KURS (1939) on lõpetanud Tartu Ülikooli geograafiaosakonna 1963. a; geograafiakandidaat (1971, TÜ). TÜ emeriitprofessor alates 2007. aastast; Helsingi Ülikooli audoktor. *Akadeemias* varem ilmunud artiklid: “Eesti Vabariigi asendi ja piiride uurimisest” (1990, nr 6, lk 1252–1259), “Ingeri põliselanike saatus” (1990, nr 7, lk 1484–1499), “Krimmitatarlased” (1991, nr 2, lk 321–344), “Hõimud hääbumas: Karjalased Ida-Karjalas” (1992, nr 1, lk 120–136), “Edgar Kanti teaduspärand” (1992, nr 3, lk 578–606), “Euroopa ruumiline taasisund” (1992, nr 5, lk 899–911), “Halduspoliitilised ruumid” (1992, nr 12, lk 2613–2630), “Eesti piirid Euroopa riikide taustal” (1993, nr 3, lk 451–468), “Sakslased Venemaal” (1993, nr 7, lk 1452–1483), “Poliitgeograafia arengulugu” (1993, nr 12, lk 2640–2666), “August Tamme kann teaduses ja kultuuris” (1994, nr 8, lk 1720–1737), “Etnilised vähehused ja uusasukad Eestis” (koos Eiki Bergiga, 1995, nr 2, lk 260–275), “Johannes Gabriel Granö Eestis” (1995, nr 5, lk 1057–1077), “Poliitgeograafia Eestis” (1996, nr 1, lk 137–151), “Marid ja Mari-maa” (1996, nr 7, lk 1408–1424), “Tartu teadlased ja Vene Geograafia Selts” (koos Linda Kongoga, 1996, nr 11, lk 2284–2296), “Kakskeelne Lotring” (1997, nr 10, lk 2045–2062), “Turgi riikide kohanimed” (1998, nr 5, lk 1036–1051), “Endel Varep asulastiku uurijana” (2000, nr 8, lk 1711–1729), “Krimmitatarlaste tänane päev” (2002, nr 1, lk 78–88), “Salme Nõmmik: Aeg, ruum, ideed” (2002, nr 3, lk 497–508), “Afganistan ja afgaanid” (2002, nr 8, lk 1699–1711), “Kreeklaste Krimmis” (2004, nr 7, lk 1473–1495), “Maajamaa muutumisi” (2005, nr 12, lk 2607–2627), “Sakslaste saatusest Krimmis” (2006, nr 10, lk 2171–2190), “Vanast maailmast uude” (2010, nr 6, lk 1088–1114), “Leo Tiik geograafi ja kultuuriloolasena” (2010, nr 9, lk 1624–1670), “Maastikumuutusi ja rahvarändeid Euraasias” (2011, nr 7, lk 1375–1390), “Mägi-Karabahi lugu: Armeenia mägismaa kirdenurk loodus- ja poliitilise piirkonnana” (2014, nr 6, lk 1009–1028), “Turkide rännaku ajaloolised maastikud ja riigid” (2015, nr 6, lk 1082–1106), “Uudo Pragi: majandusgeograaf ja matemaatik” (2016, nr 10, lk 1784–1822) ja “Isiklikku: noorest Pragist vana Pragini” (2016, nr 11, lk 2040–2054); lisaks 22 arvustust ning järelsõnu ja tõlkeid.

ARTUR KUUS. Naatanael (2018)

PILTE ANTARKTIKA EKSPEDITSIOONILT

Pavel Mihhailov Bellingshauseni meresõidust

Rip Bulkeley

Tõlkinud Tiiu Härm

KUNSTNIK

Pavel Mihhailov sündis Peterburis 1786. aastal. Ilmutanud varakult kunstiannet, astus ta 1795. aastal Peterburi Kunstide Akadeemia heategevuslikku kooli, mille lõpetas 1806. aastal kiitusega. Kunstnikuteed alustas ta portreede ja miniatuuride maalijana. 1812. aastal läks ta vabatahtlikuna sõjaväkke ja osales vapralt Napoleoni-vastases võitluses. 1815. aastal valiti ta akadeemia liikmeks ja 1819. aastal soovitas akadeemia president Aleksei Olenin Bellingshausenil ta kunstnikuna kaasa võtta (Suris 1962).

Kui ekspeditsioon 1821. aastal Venemaale naasis, uudistasid Mihhailovi joonistuste mappi laeval Vostok käinud külalised, teiste seas keiser Aleksander I ja keisrinna Jelizaveta Alek-

Pictures from an Antarctic expedition: Mikhailov on the Bellingshausen voyage. — *Polar Record*, 2013, Vol. 49, No. 4, pp. 409–412. Avaldatud veebis 6. detsembril 2011: <https://doi.org/10.1017/S003224741100074X>. Avaldame autori ja kirjastuse Cambridge University Press loal.

sejevna (Kronštatskija... 1821). Seejärel valmis tal meresõidust umbes 15 suurt akvarelli. Bellingshauseni 1831. aastal ilmunud raamatu *Kahekordne uurimisreis Lõunajääookeanile ja ümber maailma* atlas sisaldab 45 litograafiat, mille Mihhailovi visandite ja akvarellide järgi valmistasid Ivan Fridrits,¹ Jegor Geitman² ja Pietro Gonzaga³ (Bellingshausen 1831; Suris 1962).

1826. aasta augustis lahkus ta ekspeditsiooni kunstnikuna Kroonlinnast teist korda, nüüd luubil Moller, kapteniks ja ekspeditsiooni komandöriks leitnant Mihhail Stanjukovitš. Moller ja tema sõsarlaev Senjavin, mida juhtis leitnant Friedrich Benjamin von Lütke, tegid vahepeatused Kopenhaagenis, Portsmouthis, Tenerifel ja Rio de Janeiros, enne kui sõitsid ümber Hoorni neeme ja jõudsid Vaiksele ookeanile, kus nad kahe aasta kestel uurisid ja kaardistasid ookeani põhjaosa Hawaii saartest lõunas kuni Kamtšatka, Alaska (Vene Ameerika) ja Aleuudi saarestikuni põhjas. Moller naasis Kroonlinna 1829. aasta augustis (Krugosvetnoje... s.a.).

Mihhailovi viimased eluaastad olid õnnetud. Ta vaesus, elatus vaid napist riigipensionist ja edukama sõbra Aleksandr Varneki suuremeelsest abist. Ta suri tuberkuloosi 1840. aasta septembris.

KÜLASKÄIK

Uurimisreisil Peterburi 2011. aasta aprillis sai siinkirjutajale osaks harv au näha Riiklikus Vene Muuseumis Mihhailovi ekspeditsioonipiltide kogu. Külaskäik kestis tund ja veerand, mille jooksul nägin umbes 300 pilti. Kui ma kohe aru ei saanud, mida pildil on kujutatud, oli töötajatel käepärast kaardikataloog, teis-

¹1803. aastal Peterburis sündinud saksa päritolu kunstnik Friedritz suri 1860. aastatel. *Toim.*

²Saksa päritolu Venemaal töötanud kunstnik Georg Johann Heytman, eluaastad 1798–1829; teistel andmetel suri ta alles 1862. aastal. *Toim.*

³Itaalia kunstnik, kelle eluaastad olid 1751–1831 ning kes alates 1792. aastast elas ja töötas Venemaal. *Toim.*

“Autoportree”

tel juhtudel osutas teemale kunstniku pliiatsiallkiri. Mulle näidati ka “atestaati”, ametlikku tunnistust Mihhailovi asjatundlikkuse ja sobivuse kohta, mille oli allkirjastanud Bellingshausen 1821. aasta augustis (R 9750).⁴

Asjaolusid arvestades polnud mul võimalust ühtegi tööd lähemalt uurida ega üksikasjade kohta midagi pärida. Sain vaevalt aega mõned katalooginumbrid üles märkida. Seepärast põhineb järgnev jutt suuresti sellel, mis meelde jäi. Ja veel üks tähtis hoiatus: mida iganes ma mõne pildi kohta ütlen — näiteks, et Macquarie saart kujutaval originaalpildil ei ole silmapiiril luupe —, ei pruugi tõele vastata sama pildi teise versiooni puhul, kui selline peaks olemas olema ja leiduma väiksemas kogus, 47 pildist koosnevas albumis, mida hoitakse Riiklikus Ajaloomuuseumis Moskvas ja mida ma *ei ole* näinud. Need kaks kogu on seotud nähtavasti sedasi, et ajaloomuuseumi album sisaldab (enamikku) Mihhailovi lõpetatud töid, mille ta esitas Bellingshauseni raamatu jaoks 1820. aastatel, ning suurem, Vene muuseumi kogu sisaldab kõike ülejäänut, mis oli kunstniku käes, kui ta suri, ja mille ta sõber Varnek kokku korjas ning kunstide akadeemiasse hoiule viis (Suris 1962: 70). Lõpuks, ma ei arutle neis ülestähendustes ei Mihhailovi meetodite, töövahendite ega tema teoste esteetiliste külgede üle.

KOGU

Mihhailovi teoste kollektsioon Vene muuseumis oli palju aastaid kadunud, kuni kunstiajaloolane Boriss Suris selle 1950. aastatel üles leidis.

Temaatika järgi jagunevad pildid kolmeks: rannikuvaated kas inimestega või ilma (sealhulgas jääle); looduslugu,⁵ mis kunstni-

⁴Kõik R-numbrid osutavad Riikliku Vene Muuseumi kataloogile.

⁵Looduslugu oli 19. sajandi bioloogiaeelne teadus, mis koosnes botaanikast, zooloogiast ja mineraloogiast ehk siis uuris looduse kolme riiki. Nüüd, muutunud kujul ja uues vormis, ühendab looduslugu bioloogiateadusi. Loodusloolisi kursusi õpetatakse ülikoolides nt Suurbriitannias, USA-s, Saksamaal. *Tlk.*

“Vaade jääsaartele”. 20. jaanuar 1820. Tahvel 12 Bellingshauseni atlas-
ses (1831). Litograaf: Pietro Gonzaga. Tüüpilise kunstnikuvabadusega
kujutab Mihhailov paatkondi üheaegselt vee saamiseks jääd kogumas,
pingviine kokku ajamas ja lahkamiseks või potti panekuks linde lask-
mas. Samal ajal on Mirnõil heisatud liiga palju purjeid laeva kohta, mil-
le paadid on vees, ja vöörilaine rõhutab kiiret edasiliikumist, mida ta ei
tohiks teha.

ku ja tema toetajate jaoks ei tähendanud mitte ainult loomi, lin-
de ja lilli, vaid ka kohalike elanike portreesid ja olupilte nende
kommetest; jutustus ekspeditsiooni käigust. Nende ridade autorit
huvitas peamiselt kolmas ja väikseim rühm, mis mõnikord kattub
esimese või teisega. Mõlemal ekspeditsioonil valmis töid kõigist
kolmest valdkonnast, kuid mõnel vähesel juhul ei saa enam kind-
laks teha, kummaga on tegemist. Laias laastus võib öelda, et tei-
se, pikema reisi käigus valmis rohkem pilte. Siiski on jutustavaid
stseene teiselt ekspeditsioonilt veel vähem kui esimeselt.

Enamjagu pilte on väikesed akvarellid või pliatsivisandid
kartongil, kuid Bellingshauseni rühm sisaldab ka viimistletumaid
teoseid, mille kunstnik võis lõpetada pärast ekspeditsiooni. Mõ-

ned pildid, eeskätt rannikuvaated, on tehtud pikkadele kokkuvol-
ditud kartongiribadele. Mõnikord on kasutatud ka tagakülge.

Pildid on kummipaeltega lõdvalt kinnitatud ligikaudu 70
võrdlemisi uue A1 mõõdus papptahvli külge. Tahvlid on lao-
tud lapiti üksteise peale, nende vahel kaitseks õhuke paberileht,
ning jaotatud rühmadesse tiiteltahvlite abil, mille on kollektsioo-
ni varases järgus tõenäoliselt teinud kas Mihhailov ise või Varnek.
Tahvlivirna hoitakse suures 19. sajandi mapis, mis lubab arvata,
et praegused tahvlid on kunagised sama suured tahvlid välja va-
hetanud. Neid ei ole järjestatud ei kronoloogiliselt ega kahe reisi
järgi. Iga pildi kõrvale on alustahvlile kirjutatud katalooginumber
vahemikust R 29001 kuni R 29308.

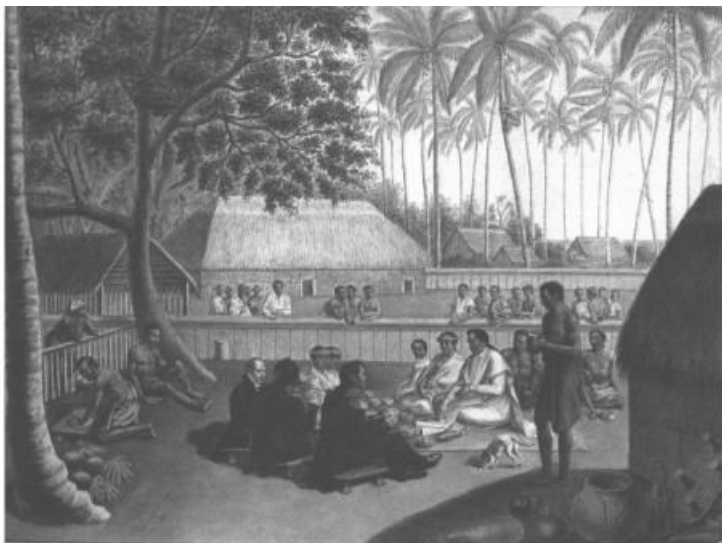
Üks-kaks tahvlit olid tühjad. Näib, et mõned neist seitsmest
tööst, mis olid väljas muuseumi 2009. aasta näitusel “Ümber
maailma molbertiga”, on mappi tagasi pandud, kuid teised võivad
olla veel näituseraamis või -alusel.

ATLASE LITOGRAAFIAD

Kuninglikul Geograafiaühingul on üks atlase eksemplar ja mõn-
da kivitrukupilti võidi esimest korda väljaspool Venemaad näha
Milli⁶ raamatus *Lõunapooluse piiramine* (1905). Teised järgne-
sid [Briti admiraliteedi] hüdrograafiaosakonna väljaande *Antark-
tika teejuht* esimeses trükis (1930) ning kõige suurem ja tun-
tum valik välismaal ilmus Frank Debenhami tõlgitud *Kahekord-
ses uurimisretkes* (Bellingshausen 1945), millest hiljuti anti välja
kordustrükk (Bellingshausen 2010).

Litograafid ei pruukinud mitte alati Mihhailovi originaale
vääriliselt kohelda, kuid ainuüksi Vene muuseumi kollektsiooni
järgi otsustades oli suhe keeruline. Sel ajal ei saanud trükkal kuigi
hästi edasi anda portreede ja loodusetüüdide eredaid värve. Tei-
sest küljest võidi graveerijail paluda pooleli jäänud visandid lõ-
pule viia. Näiteks on võimalik, et pildi “Homnikusöök Tahiti ku-
ningaga” (Bellingshausen 1945: tahvel 27) graveerija on aidanud

⁶Hugh Robert Mill (1861–1951) oli Edinburghi ülikoolis õppinud
Šoti geograaf, meteoroloog ja polaarajaloolane. *Tlk.*

“Hommikusöök Tahiti kuningaga”

esile tõsta originaali väiksemaid figuure ja (palju imetletud) taustataimestikku (Petrova 2009: 208). Pilt Bellingshausenist ja Lazarevist, kes juhivad Uus-Meremaal Kuninganna Charlotte'i lahes maabunud rühma ja kohtavad hakat⁷ tantsivaid maoore, on Vene muuseumis olemas ainult lõpetamata pliiatsivisandina (R 29282), samal ajal kui valminud litograafia on meeldejäädvalt mõjus (Bellingshausen 1945: tahvel 20). Kuid peab rõhutama, et teine, lõpetatum variant võib leida Riikliku Ajaloomuuseumi albumis.

Jutustavad pildid ei ole lihtsalt faktikujutused. Näiteks ajaloomuuseumis olev viimane Sydney vaade, mis on seotud Vene muuseumi piltidega R 29276 ja R 29277 ning esineb atlasel tahvilil 21, näib koos Vostoki ja Mirnõiga kujutavat sadamas kolmandat Ve-

⁷Haka on polüneeslaste põline sõjatants, mida relvi kandvad mehed etendavad vaenlase tagasitõrjumiseks. Rütmiliste liigutustega tantsu saadavad sõjahüüded. Haka etendatakse ka kõrgete külaliste pidulikul vastuvõtul. *Tlk.*

ne laeva, mida pole seal kunagi olnud.⁸ Alused seisavad ankrus laevasõiduteel, lähemal Sydney abajale, kui nad nähtavasti tohiksid, ja laevapaat veab enda järel tühje vaate vales suunas. Samamoodi on tagasihoidlikul akvarellil Macquarie saarest (R 29267) rand inimtühi, samal ajal kui seal tegelikult käisid parajasti hülgetapatalgud. Sellel põhinev litograafia rõhutab romantilist metsikut loodust: lisatud on kaljusid, hülgeid ja pingviine ning eemal silmapiiril on kujutatud luupe (Bellingshausen 1945: tahvel 33). Mihhailov maalís “pealik” Bungaree portree (R 29210) ilma alandava rinnaplaadita, mille Inglise kolonistid olid talle kinkinud, ja sellest iluasjakesest tehti eraldi skits. Seejärel ühendati kaks kujutist kivitrükipildil, kui mitte varem (Bellingshausen 1945: tahvel 15). Ja nii edasi.

TEISED BELLINGSHAUSENI REISI PILDID

Paratamatult jäid paljud paeluvad teosed (sealhulgas *aurora australis*⁹ kujutav pilt, mis võib olla ajaloomuuseumis) atlases il mumata. Nende seas on panoraamvaade Rio de Janeiro sadamale sõjalaevadega ning suurejoonelised vaated Lõuna-Georgia (R 29023) ja Lõuna-Sandwichi saarte rannikutele, sealhulgas mitu pilti Traversay saarerühmast (R 29034/38/42/43/43 pöör del). Austraallastele võiks huvi pakkuda Tasmaania Maria saare Mistaken'i neeme (R 29032) ja Sydney sadama sissekäigu North Headi vaated. On veel üllatavalt väljendusrikas akvarell üksikust

⁸Teel Alaska asundustesse peatus Austraalias mitu Vene laeva nii enne kui ka pärast pooluseekspeditsioone. Mihhail Vassiljevi Otkrõ-tije ja Gleb Šišmarjovi Blagonomerennõi olid samamoodi varustatud Lõunamerele sõiduks nagu Bellingshauseni ja Lazarevi Vostok ja Mirnõi. Vassiljevi põhjaeskaader saabus Port Jacksonisse veebruaris 1820 ja lahkus märtsi keskel. Nõnda võis reidil tööpoolest korraga seista isegi kuni neli Vene luupi, olenevalt sellest, millal kunstnik vaate joonistas. *Tlk.*

⁹S.t virmalisi. *Toim.*

“Bellingshauseni portree”

koori naisest,¹⁰ kes võib olla *cammeraygal*,¹¹ istumas vee ääres küljele keeratud ühepuulootsiku taga.

Olulisi Mihhailovi töid, mille originaale ma ei näinud, hoitakse eraldi Vene muuseumi joonistuste osakonnas. Üks neist on tabav Bellingshauseni portreevisand, mis on dateeritud ekspeditsiooni toimumise aega (R 29063 pöördel). Samuti on seal kunstniku autoportree 1820. aastatest (R 1440). Osakonnas võib olla teisigi Bellingshauseni ekspeditsiooni pilte, nende seas jäävaateid.

Kahte kõitvat pilti ei anna kindlalt kokku viia kummagi meresõiduga. Üks on väike akvarell kahest luubist purjetamas just-

¹⁰Koorideks kutsutakse Uus-Lõuna-Walesi ja Victoria osariigi aborigeene. *Tlk.*

¹¹*Cammeraygal* oli Kagu-Austraalia Sydney piirkonda asustanud hõim. *Tlk.*

kui ebapäikese¹² või millegi seesuguse poole (R 29299). Teine on pliiatsivisand — pealkirjaks lihtsalt “Tekil” —, millel pilk tõmmatakse tüürpoordi reelingu äärde kinnitatud kahurite reale (R 29291). Luubid Mihhailovi kahel ekspeditsioonil olid nõnda sarnased, et ilmselt pole neil võimalik vahet teha. Oletuse kasuks, et see kõnekas pilt valmis ikkagi Vostokil, võib öelda ainult seda, et Mihhailov kaldus sääraseid jutustavaid stseene maalima pigem esimesel meresõidul kui teisel.¹³

¹²Halode hulka kuuluv atmosfäärinähtus, kus päikese kõrval pais-tavad olevat teised, nõrgema valgusjõuga päikesed. Tekib päikesekiirte peegeldumisel jääkristallidelt. *Toim.*

¹³Mihhailov oli noor kunstnik mereväelaste laeval ja see, mis mere-väelastele tundus loomulik, võis temas tekitada küsimusi. Visand esitab minu arvates lugejale vihjamisi väljakutse: mõelgem korra — tea-duslik avastusretk, aga milleks kõik need kahurid... Lõunaookeanile avastuste tegemise eesmärgil läkitatud purjelaevad läbisid tundmatuid laiusi ja pidid sadamate puududes peatuma joogivee ja värske söögi-poolise varumiseks saartel, mis olid asustatud täiesti tundmatute rah-vastega, kelle meelsuse kohta polnud midagi kindalt teada. Arusaada-valt tekitas võõraste laevade ilmumine polüneeslastes ja maoorides vas-tumeelsust. Nii olidki laevad varustatud suurtükkidega ja ekipaažis oli ka kanoniir, juhuks kui meeskond vajanuks kaitset mereröövlite ja vae-nulike kavatsustega pärismaalaste eest. Maale mindi paatidel püsside-ga madruste saatel. Tuntud Vaikse ookeani ajaloolane Glynn Barratt, kelle uurimustega on Bulkeley tuttav, on esile tõstnud venelaste rahu-meelsust ja teadlikku hoidumist vägivallast põlisrahvaste kallal — eri-nevalt brittidest ja prantslastest (vt nt “Russian Activity among Cook Islands, to 1820”. — *New Zealand Slavonic Journal*, 1998, Vol. 32, Part I, pp. 35–98). Uus-Meremaa ajaloolane Gerard Hindmarsh kirju-tab ajakirja *New Zealand Geographic* artiklis “From Russia with res-pect” (1994), et kohates mais 1820 Kuninganna Charlotte’i lahes maoo-re, kohtles Bellingshausen neid õigustatud kartuse ja ettevaatusega, kuid ühtlasi uudishimu ja aupaklikkusega, ning samaga vastas teine pool. Ol-gugi et kokkupuude oli põgus, on sellest säilinud ülestähendused täni-ni väärtuslikud. Peagi ei jäänud hõimust jälgegi järele. Vostokile kokku kantud etnograafiliste esemete kollektsioon, mis iseloomustab selle rah-vakillu elulaadi, on kõige täielikum. Kapten James Cooki lävimiskatsed 1773. aastal (teisel ümbermaailmasõidul) polnud nii õnnelikult lõppe-nud. Bellingshausen teadis tema reisikirjelduse põhjal, et selle maa asu-kad on inimsööjad ja et Cooki kaaslane, kapten Tobias Furneaux’ mees-

TEINE MEREREIS

Paljud pildid Mihhailovi Molleri-ekspeditsioonilt on suurejoone-
 lised vaated Kamtšatka vulkaanidele ja Alaska kaljurannikutele
 ning arvukalt on esindatud põliselanike portreed. Stanjukovitš ei
 kirjutanud raamatut. Lütke tegi seda, kuid näib, et kaardid ja ran-
 nikuprofiilid raamatu atlase jaoks joonistas ta ise (Lütke 1835).
 Ta ei maini Mihhailovit, kes polnud ka tema laeval. Variante mõ-
 ningatest, eelkõige etnograafilistest piltidest on siin-seal ilmu-
 nud (Korsun 2010), ent üldiselt on Mihhailovi sugugi mitte asja-
 tundmatumad teosed sellelt avastusretkelt märksa vähem tuntud
 kui tema pildilised jäädvustused Bellingshauseni ekspeditsioo-
 nist.

AVALDAMISE LUGU

Bellingshauseni reisikirjelduse (1831) atlaseköide on äärmiselt
 haruldane ja erinevalt tekstiköidetest pole sellest kordustrukki
 tehtud, kuigi see peaks moodsa digitehnika võtteid kasutades või-
 malik olema. Edasi, Mihhailov olevat vahetult enne surma väl-
 ja andnud oma Bellingshauseni-piltide kogu. Vähesed uurijad,
 kui üldse mõni, on seda teost näinud või sellele viidanud ja se-
 da pole ka ühegi suurema raamatukogu kataloogis ei Venemaal
 ega väljaspool seda. Kuni midagi uut pole selgunud, tuleb selle
 olemasolu parimal juhul hüpoteetiliseks pidada (Mihhailov 1840,
 tsit. Korsun 2010). Ühe põhjuse uskuda, et Mihhailov võis sää-
 rast raamatut vähemalt *ette valmistada*, annab tõsiasi, et mõn-
 da atlases ilmunud pilti ajaloomuuseumi albumis ei ole, kuigi
 peaks (Barratt 1992: tahvel 7), ja mõni pilt, mis oli Mihhailovi
 surma ajal tema käes ning viidi seepärast viimaks Vene muuseu-
 mi, näiteks R 29276 ja R 29277, näeb välja nagu stuudios atlase
 või mõne muu trükise tarvis tehtud töö. Teisisõnu tundub, et elu

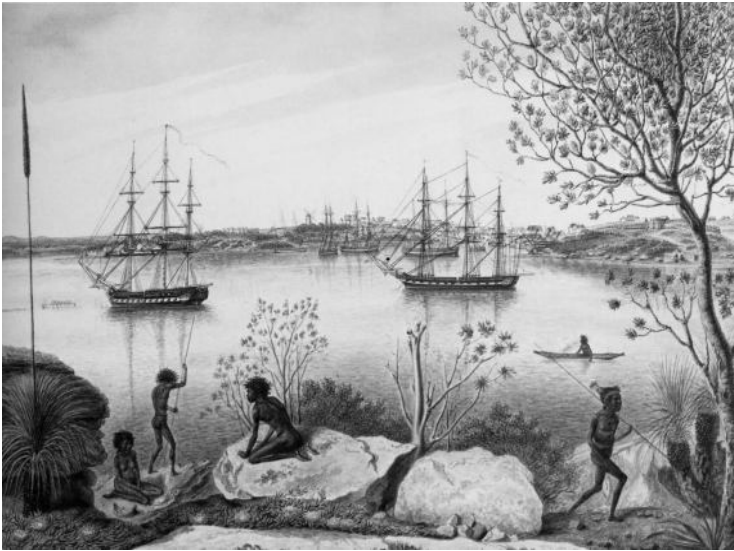
konnast oli 10 meest odadega surnuks pistetud. Prantslastel polnud pa-
 remini läinud: aasta varem oli Islandsi lahes mõrvatud kapten Marion du
 Fresne ja tema 17 meremeest. Vt www.nzgeo.com/stories/from-russia-with-respect. *Tlk.*

lõpu poole kogus Mihhailov oma parimaid pilte kokku, kavatsedes need võib-olla eraldi välja anda.

Juba 1919. aastal ärgitas tunnustatud geograaf Juli Šokalski välja andma just Mihhailovi enda töid, mitte niivõrd litograafiaid (Suris 1962: 70). Ilmselt pidas ta tol ajal silmas üksnes ajaloomuuseumi albumit. See hakkas juhtuma 1949. aastal, kui Bellingshauseni raamatu teises trükis ilmus atlase litode asemel 40 mustvalget reproduktsiooni ajaloomuuseumi albumi piltidest (Bellingshausen 1949). Mis puudutab “Bellingshauseni buumi” 1950. ja 1960. aastatel,¹⁴ siis on mõnikord raske öelda, kas kujutisi kopeeriti uuesti 1949. aasta fotodelt või atlase litodelt, mis olid tolleks ajaks enamikus raamatueksamplarides vanuse ja unarussejäetuse tõttu kahjustada saanud. Peale virmalistepildi, millest eespool juttu oli, osutas Boriss Suris (1962) esimesena veel teistelegi töödele, mida polnud atlase gravüüride hulka võetud, kuid tema artikkel jäi ajaloolaste seas mõneks ajaks tähelepanuta.

1980. aastatel ilmus mitu Mihhailovi pilti Tim McCormicki ja tema kaasautorite teoses (1987). Umbes samal ajal avanes Kanada ajaloolasel Glynn Barrattil võimalus uurida mõlemat Mihhailovi teoste kollektsiooni ja avaldada mõned esimesed mustvalged reproduktsioonid Vene muuseumi suure mapi piltidest. Nende hulgas on kaks Port Jacksoni vaadet, millest teine näitab teose valmimise vaheetappi (R 29276/274 ja R 29277/275), ning kaks etüüdi *cammeraygal*’i hõimu liikmetest (R 29206/204 ja R 29203/201; Barratt 1988: tahvlid 14, 15, 22, 23). Samuti avaldas ta eespool viidatud autoportree ja Bellingshauseni portree (Barratt 1988: tahvlid 20, 21). Kuigi Barratt seostab ka neid Vene muuseumiga, on ta ebatüüpiliselt jätnud märkimata katalooginumbrid, mis lubab arvata, et nende kahe puhul ei olnud tal ligipääsu muule kui Surise artiklis (1962) avaldatule. Oma hili-

¹⁴Bellingshauseni pooluseekspeditsiooni saavutuste poliitilise väärtõlgendamise kohta külma sõja ajal võitluses lääneriikidega mõjualade pärast Antarktikas vt Erki Tammiksaare artiklit “Vene lõunapooluseekspeditsiooni pärand poliitilistes tõmbetuultes” (*Akadeemia*, 2014, nr 1, lk 72–95; nr 2, lk 286–312). *Tlk*.

“Vaade Sydneyle ja Port Jacksonile põhjast”

semasse raamatusse on Barratt võtnud Vene muuseumi foolioformaadis teose tätoveeritud peadest ja teistest objektidest (R 29070; Barratt 1992: tahvel 4). Mõned illustratsioonid selles raamatus põhinevad atlase kivitrükipiltidel, teised seevastu — lugejat segadusse ajades — Mihhailovi enda töödel, kuid viidates ainult nende põhjal valminud atlase litograafiatele, seejuures ühel juhul valesti (Barratt 1992: tahvel 8).

Viimastel aastatel on ajaloomuuseum lubanud kopeerida vähemalt ühe Mihhailovi pildi värvilisena ja kõrglahutusega ning tõenäoliselt on see esimene, mis on niisugusel kujul avaldatud. Samasse raamatusse (Govor, Massov 2007) on võetud veel teisi häid mustvalgeid reproduktioone, kuid allikale viitamata. 2009. aastal andis Palace Editions, Vene muuseumi kirjastamisega tegelev haru, välja näituse “Ümber maailma molbertiga” lüksuslikult illustreeritud kataloogi, milles seitse Mihhailovi pilti, viis neist Bellingshauseni ekspeditsioonist, on reprodutseeritud kaunilt värvilisena (Petrova 2009: 8, 206–209).

Ülevaate lõpetuseks niipalju, et Austraalia rahvusraamatukogul on portfoolio fotodega 27 Mihhailovi teosest Vene muuseumis ja neist saab tellida koopiaid teatmeteoste jaoks. Teisi koopiaid leidub Scotti polaaruuringu instituudis Cambridge'is.

Vene muuseum kaalub võimalust välja anda Mihhailovi album, mis avastusretkede ajaloo seisukohast oleks kindlasti kasulik ettevõtmine, kuid ideaalne oleks, kui see toimuks Vene muuseumi ja ajaloomuuseumi koostöös. Võib-olla Juli Šokalski soov täitubki varsti — värvilisena ja suure lahtusvõimega.

Täna südamest Vene muuseumi 18. ja 19. sajandi maalikunsti osakonna juhatajat Grigori Goldovskit lahke kutse eest tulla tutvuma Mihhailovi koguga ja edasise abi eest. Samuti tänan muuseumi teadusosakonna asedirektorit Jevgenia Petrovat ja tema kuraatoreid minu külaskäigu ajal mulle osutatud abi eest, Jelena Govorit tema ja Alekseid Massovi kirjutatud teose (2007) eksemplari eest ning Govori sõpra Aleksander Tšekulajevit piiritu toetuse eest.

Kirjandus

- Barratt, Glynn 1988. *The Russians and Australia*. Vancouver: University of British Columbia Press
- Barratt, Glynn 1992. *The Tuamotu Islands and Tahiti*. Vancouver: University of British Columbia Press
- Bellingshausen 1831 = Беллинсгаузен, Фаддей Ф. *Двукратные изыскания в Южном Ледовитом океане и плавание вокруг света в продолжение 1819, 20 и 21 годов, совершенные на шлюпах “Востоке” и “Мирном”*. Том 1–2, атлас. Санкт-Петербург: Иван Глазунов
- Bellingshausen, F. F. 1945. *The Voyage of Captain Bellingshausen to the Antarctic Seas, 1819–1822*. Editor Frank Debenham. London: Hakluyt Society
- Bellingshausen 1949 = Беллинсгаузен, Фаддей Ф. *Двукратные изыскания в Южном Ледовитом океане и плавание вокруг света в продолжение 1819, 20 и 21 годов, совершенные на шлюпах “Востоке” и “Мирном”*. Под редакцией Евгения Шведе. Москва: Географиз

- Bellingshausen, F. F. 2010. *The Voyage of Captain Bellingshausen to the Antarctic Seas, 1819–1822*. Editor Frank Debenham. Farnham: Ashgate
- Govor, Massov 2007 = Говор, Елена, Массов, Алексей. *Когда мир был широк: Российские моряки и путешественники в Австралии*. Канберра: Alcheringa, Москва: Восточная Литература
- Hydrographic Department (British Admiralty) 1930. *The Antarctic Pilot: Comprising the Coasts of Antarctica and All Islands Southward of the Usual Route of Vessels*. London: HMSO
- Korsun 2010 = Корсун, Сергей А. *Рисунки П. Н. Михайлова по народам Российской Америки*. Санкт-Петербург
- Kronštatskij a... 1821 = Кронштатскія новости. Прибытіе Капитана Билленсгаузена и Лейтенанта Лазарева от Южнаго полюса. — *Отечественные записки*, ч. VII, кн. 2, с. 233–242
- Krugosvetnoje... s.a. = Кругосветное плавание Станюковича на шлюпе “Моллер” (1826–1829). www.navy.su/puteshest/1803-1866/putesh56.html
- Lütke 1835 = Литке, Ф. П. *Путешествие вокруг света, совершенное по повелению Императора Николая I, на военном шлюпе Сенявине, в 1826, 1827, 1828 и 1829 годах, Флота Капитаном Федором Литке: отделение мореходное с атласом*. Санкт-Петербург: Гинце
- McCormick, Tim, Robert Irving, Elizabeth Imashev, Judy Nelson, Gordon Bull 1987. *First Views of Australia 1788–1825: A History of Early Sydney*. Chippendale, NSW: David Ell Press
- Mikhailov 1840 = Михайлов, П. Н. *Разные изображения к путешествию Капитана Ф. Ф. Беллинсгаузена. Рисунки с натуры*. (Avaldamise koht ja kirjastus teadmata)
- Mill, Hugh Robert 1905. *The siege of the South Pole*. London: Alston Rivers
- Petrova 2009 = Петрова, Евгения. *Вокруг света с мольбертом*. (Государственный Русский музей. Альманах № 239.) Ред. Анна Лакс. Санкт-Петербург: Palace Editons
- Suris 1962 = Сурис, Борис Д. П. Н. Михайлов — художник-путешественник. — *Искусство*, том 25, № 7, с. 66–70

SAATEKS

Tänavu 20. septembril möödus Saaremaal üles kasvanud kaugmeresõit- ja Fabian Gottlieb von Bellingshauseni sünnist 240 aastat. Antarktika ekspeditsioonil (1819–1821) leidis ta laialt levinud tõekspidamiste kius- te kaugel lõunas pöörijoone taga maad, silmas jaanuaris 1820 Antark- tika mandrijää serva ja kandis kaardile mitu lähisaart. Austraallastele, uusmeremaalastele ja polüneeslastele on Bellingshausen veel Tuamotu ja Fidži saarte (Ono-i-Lau saarerühm) ning teiste rahude esimesi kaar- distajaid. Läänemerelt saabunud avastusreisijatest on kaardile jäänud üksikud isikuid või laevu märkivad nimed, suurem jagu saari kannab põliseid Polüneesia nimesid. Kunstnikuna oli Bellingshauseni ekspedit- sioonil kaasa Pavel Mihhailov.

Vene mereministri markii Jean Baptiste de Traversay õhutusel ja Venemaa suurriiklike ambitsioonide rahuldamiseks Vaiksel ookeanil ot- sustas keiser Aleksander I 1819. aastal välja saata koguni kaks poo- luseekspeditsiooni: Mihhail Vassiljevi (1770–1847) ja Gleb Šišmarjo- vi (kes oli olnud ohvitser Kotzebue laeval Rjurik; 1781–1835) luupide Otkrõtije ja Blagonamerennõi sihtpunktiks oli Beringi väin ja juhiste kohaselt pidid nad Ameerika looderannikul otsima Hudsoni või Baffini lahte välja viiva loodemeretee läänepoolset algust. Fabian Gottlieb von Bellingshauseni (venepäraselt Faddei Faddejevitsš Bellinsgauzen; 1778–1852) ja Mihhail Lazarevi (1788–1851) luupide Vostok ja Mirnõi sihiks olid lähisantarktilised saared ja lõunapoolus. Bellingshauseni ja Laza- revi eskaader väljus Balti laevastiku baasist Kroonlinnast 1819. aasta 4. (16.) juulil.

Seekord purjetasid impeeriumi mereväelased võõrastesse vetesse. Puhata, toitu varuda, ettekandeid kirjutada ja Euroopasse saata ei tulnud mitte Kamtšatkalt ega Vene-Ameerika kompanii peaasundusest Uus- Arhangelskist Sitka saarel, vaid Suurbritannia New South Walesi ko- loonia sadamast Port Jacksonist praeguses Sydneys. Paraku olid poolel- di kaardistatud lähisantarktilised saared juba enda kätte haaranud varem kohale jõudnud ettevõtlikud Briti ja Ameerika kütid. Inglastel oli lõu- nas suurepärane strateegiline tugipunkt, terve manner, ja nad ei kavatse- nud seda kellegagi jagada. Lõuna-Sandwichi lõunarühma oli avastanud kapten James Cook 1775. aastal, kolmele põhjapoolseimale saarele Tra- versay rühmas andis aga nime Bellingshausen 1819. aasta detsembris. Macquarie saarel Uus-Meremaa ja Antarktika vahel käis Bellingshau- seni ekspeditsioon maal, ehkki see oli tollal juba New South Walesi koloonia omand. Lõuna-Orkney, Lõuna-Shetlandi ja Lõuna-Sandwichi saared olid ja on sama kõlelased kui Aleuudid ning olid juba siis muutu- mas mereloomade tapamajaks. Ekspeditsiooni kunstnik Pavel Mihhai-

“Macquarie saar, Gardeni abajas”. 1820. Litograaf: Ivan Fridrits. Tahvel 58 Bellingshauseni atlasest (1831). Olukord saarel ei olnud nõnda idülliline, kui pilt vaatajat veenda tahab. Kui Bellingshausen 1820. aasta novembris pikal ja peenikesel saarel maabus, et kuulutada see Vene impeeriumi osaks, kohtas ta merehädalisi, Briti hülgelaeva meeskonda. Vahetpidamata kestnud jaht viis kotikud, merielevandid ja pingviinid (üks liik ei ela kusagil mujal) väljasuremise äärel. Seejärel avati saarel pingviiniõli vabrik. Vaalade, teiste loivaliste ja pingviinide rasvast sulatatud õli (traan) ja kašelottide peast saadud peamiselt vahast koosnev spermatseet ehk vaalavõidis, kius ja luu olid 19. sajandil nõutud kaup ning seda kulus suures koguses lambiõlks, küünladeks, seebiks, margariiniks, määreteks, kammideks, harjadeks, mütsinokkadeks, korsettideks jm otstarbeks. Suureks nuhtluseks olid saarel purjelaevadelt maale jooksnud rotid ja kassid. Need laastasid merelindude pesi ja pistid viimse isendini nahka endemse hüppava papagoi. Uus-Meremaalt kaasa võetud küülikud hävitasid taimkatet ja õõnestasid maad senikaua, kui kaljud viimaks koos linnulaatade ja pingviinide kolooniatega merre varisesid või paduvihmadega minema uhuti. Nüüd olevat saar kahjuritest vaba. 1972. aastal võeti saar Tasmaania riikliku reservaadina looduskaitse alla ja see kuulub UNESCO maailmapärandi nimekirja. Praegu töötab saarel Austraalia uurimisjaam. *Tlk.*

lov (1786–1840) jättis troostitu tõe enda teada. Romantiline maailmapilt ja kunstiesteetika nõudsid midagi muud.

Vaatamata geopoliitilistele pingetele võttis kuberner Lachlan Macquarie (1762–1824) Bellingshauseni ja Lazarevi aprillis 1820 oma maa-residentis Parramattas lahkelt vastu ja majutas ohvitserid, astronoom Ivan Simonovi (1794–1855) ja kunstnik Mihhailovi vabadesse tubadesse. Mihhailovi vaated Sydney sadamale, looduse ja põlisrahvaste jäädvustused on Austraalia kunstiajaloolaste seas hinnatud. Teist korda seisis Vostok Port Jacksoni reidil ankrus septembris–novembris 1820.

Palju vähem kui seost Bellingshauseniga teatakse, et Mihhailov osales ka Friedrich Benjamin von Lütke (1797–1882) ja Mihhail Stanjukovitši (1786–1869) 1826.–1829. aasta ümbermaailmasõidul, mis jättis jälje Alaska ja Karoliini saarte varase teadusliku uurimise lukku. Stanjukovitši juhitud laev Moller, millel sõitis ka Mihhailov, saabus Alaskale septembris 1827 ja jäi kuuks ajaks paigale. Teekond jätkus üle ookeani Hawaiile, mis on Põhjaookeani mereteede järgmine sõlm-punkt. Peatuste ajal valmisid mitmed portreed ja olupildid tlingititest ning Uus-Arhangelski vaated laevadega reidil. 1828. aasta kevadel oli Moller Alaskal tagasi ja suundus kaardistama Alaska poolsaart, tehes lühikese peatuse Unalaskal. Laeval puhkes mäss ja et asja maha vaikida, ei ilmunud Stanjukovitšilt ei reisikirjeldust ega midagi ekspeditsiooni tulemuste kohta. Kogu tähelepanu suunati Lütkele, kelle reisi-kirjeldus ja atlas anti välja valitsuse kulul ning sai Demidovi preemia. Lütke atlast illustreerivad mineraloogi-kunstniku, Tartus sündinud baltisakslase Alexander Johann Gustav Postelsi (1801–1871), kunstnikust loodusteadlase ja ornitoloogi Heinrich von Kittlitzi (1799–1874) ning botaaniku Karl Heinrich Mertensi (1796–1830) jooniste põhjal valminud gravüürid seletavate tekstidega. Mihhailovi töid selles ei ole. See mõjus kunstnikule laastavalt. Nii ta ise kui ka tema looming oleksid ilma hooleks jäänud, kui poleks olnud ustavat sõpra Aleksandr Varnekit (1782–1843).

Mihhailovi pilte ei ole minu teada Eestis ilmunud ajalooraamatutes avaldatud, sellegipoolest tuletavad need meelde, et kunst käis ümbermaailmasõitude juurde samamoodi nagu looduslugu, astronoomia ja hüdrograafiagi. Postels veetis 1828. ja 1829. aasta suve Kamtšatka ja Tšuktšimaa rannikutel. Tema ja Mihhailovi tööd on hoiul Peterburi muuseumides. Mõned võivad olla ka Eesti ajaloomuuseumis, kus peale väheste Louis Chorise, Otto von Kotzebue esimesel ümbermaailmareisil (1815–1818) osalenud kunstniku litode leidub allkirjata gravüüre, mille autor võib olla kas Mihhailov või Postels. Väike valik Postelsi pliiatsijoonistusi põhjarahvastest ilmus Eesti Ajaloomuuseumi näituse

“Aleuuditar Aksinja”

“Siit- ja sealtpoolt Beringit” (2006) kataloogis, mõned avaldati Lütke atlasel.

Lõunapooluse ekspeditsiooni ettevalmistused kulgesid kiirustades ja Saksamaalt kutsutud teadlased ei jõudnudki end valmis seada. Kui palju rohkem võinuks avastusretk kas või merelindude ja loivaliste vaatlemisel ja kirjeldamisel korda saata, kui laevadel sõitnuks kaasa kas või üks hea ettevalmistusega ohvitser, kes oleks koostanud herbaariumi ja loomanäidiste kogu. Nii toimiti näiteks Inglise meresõitja William Parry (1790–1855) Loodeväila-ekspeditsioonil aastatel 1819–1821, kus n-ö teadusohvitseri kohuseid täitis Edward Sabine (1788–1883). Seda väärtuslikumad on Mihhailovi jäädvustatud maastikud, mere- ja jäävaated, taimed ja loomad.

Veidi litograafiast ehk kivitrükist. Püüdes kokku hoida näidendite trükikulude pealt, tuli Austria näitleja ja näitekirjanik Alois Senefelder (1771–1834) mõttele, et kalli vaskplaadi ja ofortmenetluse asemel saab tarvitada Baieri lubjakivi plaati, vett ja happele vastupidavat tinti. Koos Prantsuse helilooja Franz Gleissneriga (1761–1818) asutas ta 1796. aastal kirjastuse, kus läks käiku esimene litopress. Kui kujutis oli rasvase tindiga kivile joonistatud, töödeldi seda kummiaraabiku nõrgalt happelise lahusega, et kujutist ümbritsev vaba pind imaks vett. Plaat

“Tormilind (tormialbatross)”

kaeti seejärel trükitindiga, millesse oli segatud õli ja pigmenti. Trükkimisel hoiti kivi märg. Hüdrofoobne kujutis ja seda ümbritsev pind märgus, õline aga mitte. Trükipressis kandus kujutis kivitl paberile. Senefelder kutsus seda keemiliseks trükiks ja kivitrükiks, juurdus aga kreeka keelest tulnud sõna “litograafia”. Tehnika võtsid üle kunstnikud ning kaartide trükkimist litopressiga alustasid maamõõduameteid teenindavad litograafiainstituudid.

Teadusliku kirjanduse väljaandmisega tegelesid üksnes kõige paremad trükkalid, nagu Firmin Didot (1764–1836) Pariisis, kes tegi koostööd mereväe ja Prantsuse Teaduste Akadeemiaga. Tema trükikojas valmis ka Kotzebue-Chorise reisikirjeldus. Ohvitseri kaardilehest ja ekspeditsiooni kunstniku värvilisest akvarellist tuli valmistada täpne koopia. Loodusuurija detailne botaaniline ja zooloogiline joonis esitas graveerijale ja trükkalile veelgi suuremaid nõudmisi. Et pilt annaks tõetruult edasi eksootilist taimet või looma, läks vaja mitut värvi, mis kanti kujutisele kindlas järjekorras trükivormidega. Looduslikest allikatest saadud tindid ja värvid olid kallid (purpur, indigo jt). Rohkete värviliste litograafiatega atlase ja loodusraamatute hind oli kõrge, kuid võimalik oli tellida kõige soovitud arvu mustvalgete tömmistega. Mihhailovi graveerijad olid Peterburist ja nende taset peaks litod ise kajastama.

Mihhailovi teenetest Alaska põlisasukate ja looduse kujutajana saab lugeda netipaigast *Envisioning Alaska: Artistic Legacy of Russian America*.¹⁵ Lisatud on väike pildigalerii. Bulkeley artikkel võtab kokku olukorra tema pärandiga aastaks 2011. 2012. aastal toimus Vene muuseumis Mihhailovi isikunäitus ja ilmus Natalja Solomatina koostatud kataloog *Pavel Mikhailov: Voyages to the South Pole, 1819–1821, 1826–1829*. Seal on ära toodud kõik tema teadaolevad tööd.

Inglise polaarajaloolane ja luuletaja RIP BULKELEY (1941) on muu hulgas avaldanud raamatu *Bellingshausen and the Russian Antarctic Expedition* (Bellingshausen ja Vene Antarktika-ekspeditsioon). 2014. aastal sai ta selle eest Andersoni medali, millega kord aastas tunnustatakse aasta jooksul ilmunud parima meresõiduajalugu käsitleva raamatu autorit.

Tõlkija

¹⁵Vt <https://envisioning-alaska.org/authors/mikhailov-pavel-nikolaevich>.

ARTUR KUUS. Juudas Iskariot (2018)

MÄRTSIHELBED

Toomas Kiho

helbeid kuhja tuiskas
nii palju sadas lund
kes libedam ja luiskas
sel märtsis saabus tund

nüüd labidama laiaga
ükskõik mis ära teeks
hang kohev tõesti sai aga
saab iga helves veeks

ja nende pisarate seest
ei astund ükski ette
kes seisid eesti eest
jäid lumesulavette

“ERITI VÕRDLEMISE KAUDU MÕISTAME OMA ISESEISVA KODU VÄÄRTUST...”

Eesti Vabariigi 15. aastapäevaks 1933

K. Ast.¹

VABARIIGI VIIETEISTKÜMNENDAL AASTAPÄEVAL

Viisteistkümmend aastat riiklikku ülesehitamise tööd, viisteistkümmend aastat rasket võitlust nii vaimlistel kui ka majanduslikkul aladel. Aga kätt südame peale pannes võib küll igäiks meist öelda, et see

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1932 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1, lk 3–34; nr 2, lk 261–284; nr 3, lk 431–463; nr 4, lk 623–646; nr 5, lk 896–927; nr 6, lk 1055–1074; nr 7, lk 1267–1288; nr 8, lk 1467–1491; nr 9, lk 1635–1649; nr 10, lk 1828–1852; nr 11, lk 1990–2014; nr 12, lk 2154–2177; 2019, nr 1, lk 58–79; nr 2, lk 266–291.

¹Karl Ast (ps Rumor; 1886 – 9. VII 1971 New York), Ajutise Maanõukogu liige Eesti Vabariiklaste Liidu nimekirjas 1917–1919 (sekretär 1918–1919), Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei asutajaid 1917, Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei asutajaid 1925, ESDTP ajalehe *Sotsiaaldemokraat* toimetaja 1917, Konstantin Pätsi 2. ajutise valitsuse töö- ja hoolekandeministri kt 1918. a detsembrist 1919. a jaanuarini, Asutava Kogu ja I–V Riigikogu liige (V Riigikogu II abiesimees 1933–1934), ESTP ajalehe *Ühendus* peatoimetaja 1923–1924, Jüri Jaaksoni valitsuse portfelli minister 1924–1925; ärimees Marokos 1934–1935, Eesti Telegraafiagentuuri esindaja Pariisis 1936, Kaug-Idas 1937–1938, Eesti saatkonna pressiatašee Stockholmis 1939–1940, Eesti Vabariigi konsul Rio de Janeiros 1941–1959. Asus 1959. a Kanadasse ja sealt 1961. a USAsse.

töö ning vaevanägemine polnud asjata. Tulemus tasub kulutatud energia.

Tõsi küll: ses viimases küsimuses võivad arvamised lahku minna. Inimlised hinnangud ei ole kunagi ei objektiivsed ega lõplikult täpsed. Palju oleneb ka sellest, mida keegi endale ideaalina ette seadis või mida ta soovis kätte saada. Mida suuremad ja kaugeleulatavamad eesmärgid, seda rohkem eeldusi pettumuseks. Aga teiselt poolt tabavad pettumused ka neid, kes soovivad vanast visalt kinni pidada, kuid seda ometi ei suuda. Kõike seda arvesse võttes pole palju imestada, kui meie viieteistkümne aasta bilanssi silmitsedes igas asjas päris ühel meelel ei saa olla.

Kuid kõigil neil, kes meie riiklikule arengule heasoovlikult suhtusid ja kes isikliku osavõtuga asjale kaasa püüdsid aidata, peaks vähemalt põhiküsimustes palju ühist tunnustada olla. Tänapäeva Eesti on võrratumalt kultuursem kui too maa, mida tundsimme Eesti- ja Liivimaa kubermangude nime all. Muutunud pole üksnes rahva vaimline pale ja maa valitsemise kord, vaid ka sotsiaalne olustik. Viimist tõsiasi kiputakse just nüüd — rängal kriisi ajastul — lühimäluliselt unustama. Inimene kaldub andma oma otsuse selle järele, mis ta antud hetkel kõige teravamalt tunneb, küsimata — kuidas oleks lood kujunenud teistel eeldustel.

Peame ainult meeles, et enne iseseisvuse teostamise meil üheks suurimaks ürituseks oli pärispõlve jäänuste kaotamine oma rahva arenemise teelt. Nüüd on see ajaloolik ülesanne Balti seisusliku ühiskonna hävitamisega ning põhjani ulatuva maareformi läbiviimisega ometi kord teostatud. Kas väärib see siis vähe? Teadagi pole me sellega veel taevariiki maa peale toonud, aga kas mahtub taevariik üldse inimesse ja inimlikkusesse vahekordadesse! Paljud maatahtjad, ka eesõigustatute hulgastki, on jäänud rahuldamata. Nii mõnigi mõisasulane mõtleb ehk kibedusega: mis oli minule kõigest sellest tulu? Olin ning jäin puupaljaks proletaarlaseks?!

Aga siin unustatakse, et maareformi teostamine on annud enam kui kolmekümne tuhandele perekonnale võimaluse oma tööjõudu rakendada iseenda majanduslikuks kindlustamiseks. Kui ka mitmed tuhanded inimesed tööpuuduse all kannatavad ja hinge sees hoidmiseks endale ühiskondlikke töid peavad hankima, siis peetagu meeles, et ilma maareformi teostamiseta oleks tööpuuduse käes kannatajate hulk mitmevõrd-selt suurem, sest maailma majanduse kriis poleks meid sellepärast ometi puutumata jätnud ega vähem pigistanud. Suurmaa majapidamisi oleks kriis ometi rängemalt rabanud kui praegusi keskmisi ning pisitalundeid. Aadeli mõisate tagurpidikäik algas juba ammu enne ilmasõda. Ei suuda endale kujutellagi, kuivõrd hirmus oleks praegu meie maa sotsiaalne

järg, kui poleks maareformi kiires korras ja tarviliku radikaalsusega ellu viidud.

Teine suur võit, mille saavutasime iseseisvuse aastatel, kuulub hariduse alale. Ainult need inimesed, kes ise on vireenud armetus veneaegses algkoolis ja kes oma naha peal pidid tundma, kuidas kultuurivaenuline valitsusvõim kõigile hariduslikele harrastustele ja edasipüüdmisele otse sadistliku andumuse ning kirega tuhandeid tõkkeid rajas, — ainult need inimesed saavad täiel määral aru, mis tähendab o m a k o o l i. Praegused noored lahkuvad rahvakoolist täieliku kirjaoskusega. Nendele on antud baas, millisele ehitada edaspidises elus. Nendesse on sisendatud edasipüüdlikkus ja tööind. Nendele on võimaldatud sootu avaram maailmavaade kui vanade algkoolide kasvandikele. Nendesse on istutatud positiivse kultuurinimese seeme.

Lisaks uuele koolikorraldusele seltsib mitmekesine vaimline enesekoondamise ja arendamise töö väljaspool kooli, millest endisel ajal jutugi ei võinud olla. Iga aasta korraldatakse sadandeid pisema- ja lühimaajalisi kursusi kõige mitmekesisemal aladel, osalt seltskonna enda initsiatiivil, osalt hariduslike asutiste eestvõttel. Iga elukutse rühm, iga huviringkond tegutseb enda vaimliste nõuete rahuldamise heaks. Algatusevõime on mitmekordistunud võrreldes kas või kõige lähemate sõjajärgsete aastatega.

Kõige selle tagajärjel omab meie avalik elu sootu uut fronti. Kogu meie ellusuhtumine, terve meie vaimuilm on põhjalikult muutunud. Oleksime otsekui pimedusest astunud päikesse. Üksnes need, kelle silmadele see valgus liig heledana tundub, ei näe seda. Meie seltsielu näiteks pääsis õitsele alles nüüd. Meie kirjandus on muutunud kultuurirahva kirjanduseks. Meie teatrielu on saanud uue tõuke. Kunstipärane teatriharrastus on tunginud isegi maale. Ajakirjandus levib kümnekordistatult rahvahulkadesse. Kõikjal näeme oma vaimuelu hoopis intensiivsemaks muutunud olevat kui vanasti.

Lõpeks — mis puutub töölisliikumisse, töölishulkade enesekorraldamisse, siis näeme ka siin suurt edu kõigil frontidel. Ja seda hoolimata rasketest kriisiaastatest. Ametiühingud on korraldatud lääneeuroopaliikel põhimõtetel ja koondatud keskliidu ümber. Sotsialistlik töölispartei on saanud tugevaks masside erakonnaks. Temaga liituvad ideelikkuse alusel mitmekesid töölikultuur-asutised, tööliissport, töölisteater, töölisharidusliit. Proletariaadi iseteadvus on tõusnud, proletariaadi klassivõitluse tahe kõvenenud, proletariaadi enesekorraldamise oskus joondunud.

Kas see kõik midagi ei maksa?!

Leidub kahjatsemisvääreid inimesi, kes seda tõesti ei suuda hinnata. Sel ajal, kui meie ühiskonna edasipüüdlikumad kihid rühkisid ja nüüd raskes võitluses teatud väsimust hakkavad tundma, leiavad need, kes ajaloo käiku pidurdada sooviks, paraja aja tulnud olevat oma külvi jaoks. Unustatakse meelega, et kõik, mis meil kätte võidetud, oli võimalik üksnes tänu demokraatiale. Selle asemel et kaitsta ja kindlustada rahvavalitsuslikku korda, tahavad tumedad jõud sihtida mürginoole otse demokraatia südamesse.

Ollakse juba nii kaugele jõutud rõvetsavas languses ja vastutuse tunde puudumises, et avalikult juletakse heameelt avaldada nende Preisi-junkrulikkude elementide võimulepääsemise puhul, kelle püüdesihiks muuseas ka Balti pärispõlve ajastu restaureerimine. Kui meie oma iseisvuse teostamisel kõik rõõmu tundsi selle üle, et militarismi maa-devallutamise poliitika ometi kokku varises, siis leidub nüüd juba häbituid inimesi, kes üles nopivad ideeraasukeste riismed samade militaristide varasalvest, esitades seda eesti rahvale kui “tervendavat” poliitilist tarkust. Kui see ei ole mitte peaju pehmenemine, siis on see lihtsalt kuritöö.

Kuid need mehed ei pea ealeski võitu nägema. Sest nende võit tähendaks Eesti hukatust. Meil kellegil pole õigust pillata seda vara, mis loodud tuhandete verrega. Kõik inimesed, kes olid tegevad riigi rajamisel, ja üldse kõik mehed ning naised, kes tahavad, et meie käest kodaniku vabadusi ei röövitaks ja meie kaelale vägistajate saapa kanda ei surutaks, peavad liituma demokraatliku korra kaitseks. Eriliselt vastutav ülesanne langeb aga proletariaadi kanda. Proletariaat on ikka olnud demokraatia peajuks ning südameks. Ta peab ka edaspidi selleks jääma.

Meil on palju võita, seltsimehed. Aga võit ei tule kunagi iseendast. Sellepärast koondugem kõik nagu üks mees oma klassivõitluse organisatsioonide ümber.

Rahva Sõna, nr 45, 24. II 1933, lk 4.

F. K.²

VABARIIGI AASTAPÄEVAKS

Lumi katab kodumaa nurmi ja niite. Raagus metsis kahistab kõle talituul. Loodus on unehõlmas. Ent üle uinuva looduse, üle lumiste väljade ja metsade kostab kirikukella helinat ning rõõmsalt lehvivad majade küljes sini-must-valged lipud. Eesti vabariik pühitseb homme oma 15-dat sünnipäeva. Eks ole see sümboolne? Eesti riik ei ole sündinud mitte hõiskaval kevadel ega eluküllasel suvel või saagirikkal sügisel, vaid ta on tekkinud talitormide ning pakase keerus. Iseseisvus ei ole Eesti rahvale kergelt sülle langenud, vaid Eesti rahvas on omale võidelnud kätte vabaduse.

Uue riigi tekkimine, see on, kuigi tegemist väikese riigiga, ikkagi maailmapoliitiliseks suursündmuseks, mille tagajärjed võivad ulatuda aastakümnetesse ja sadadesse, isegi kaugemale. Uusi riike ei tekki mitte iga aasta ja mitte kõigile inimpõlvedele ei ole õnn kaasa elada uue riigi tekkimist. Rahvad ei hakka uusi riike looma naljapärast, vaid häda sunnil. See tõde maksab täiel määral ka Eesti riigi kohta.

Aastasadade kestel on Eesti rahvas üle elanud mitu väga kriitilist silmapilku, kus oli kaalul terve rahva saatus ja kus kippusid kaduma kõik teetähised. Vist kõige raskem ja kriitilisem oli olukord 15 aastat tagasi. Tol ajajärgul oli ka kõige targematel maailma poliitikutel raske ütelda, milliseks võib kujuneda maailma kaart järgnevatel aastatel ja missugused jõud ning ühiskondlikud koondised suudavad end panna maksma riikliku võimuna. Eesti parematel poegadel ei olnud kusagilt võimalik saada abi ja juhatust. Neil tuli toimida oma parema arusaamise järele. Neil pidi olema palju julgust otsustavate sammude astumisel. Eesti ajalugu ei ole oma paremaid poegi jätnud häbisse. Ta on 15 aasta jooksul sammunud neil radadel, mis siis kindlaks määrati. Aimata ette ja tähistada aastakümneteks ning aastasadeks ajaloo käiku, see on inimvõimete suurimaid saavutisi.

²Ferdinand Kool (ps Kalju Rahu; 1895 – 6. IV 1973 Manchester, Connecticut), Viljandi maavalitsuse osakonnajuhataja 1922–1924, ajalehe *Oma Maa* tegev- ja peatoimetaja 1924–1940, ajalehtede *Oma Maa* ja *Sakala* trükikodade hooldaja ning ajalehe *Sakala* peatoimetaja 1941–1944; põgenes 1944. a Austria kaudu Saksamaale, viibis Augsburgis Hochfeldi põgenikelaagris, asutas seal ajalehe *Eesti Rada* ja oli selle esimene peatoimetaja 1945–1946, toimetas laagri büllettäni *Päevauudised*; asus 1950. a USAsse, kus oli mh Eesti Arhiivi Ühendriikides asutaja ja juhataja.

Muidugi, praegu on meil tagantjärele üpris kerge hinnata olukorda ja võimalusi. Valida oli 15 aasta eest ainult kaks teed. Emb-kumb, kas võidelda omale kätte õigused, elada iseseisva rahvana, või siis hääbuda Vene kolossi haige keha küljes jäädavalt. Viimasel juhtumisel oleksime pidanud tegema läbi kõik need piinad ja kannatama ära kõik need nuhtlused, mis suurt vene rahvast 15 aasta vältel tabanud. Vist oleks siis väga paljude nende kondid, kes nüüd vabariiki siunavad ja tema paremaid tegelasi mustavad, ammu kõdunenud kusagil Siberi taigas või Arhangelski põlistes metsades. Nende üle, kes veel ellu jäänud, oleks peremeest mänginud Kingisepp³ ja Anvelt⁴ oma käsilastega.

15. aastapäev on teine suurem juubel meie noore riigi elus. Mäletame veel väga selgelt 10-dat aastapäeva 1928. aastal. Võib-olla oli siis mõnigi asi pidulikum kui praegu ja meeled rõõmsamad. Ent ometi käis juba siis üle pidupäeva rõõmuhelide kaeblik toon, mis kurtis eluraskustest. Tarvitseb vaid pääliskaudselt lugeda tolle pidupäeva puhul ilmunud ajalehenumbreid ning teie leiate ridadest ja ridade vahelt kõikjalt selle tooni.⁵ Ent millised on meie vaated selle ajajärgu kohta tänapäev? Ajajärku 5–6 aastat tagasi peetakse kõige parema konjunktuuriga ajajärguks, mida nüüd ihaldatakse tagasi. Kas ei kinnita see väga selgelt igivana tõde: ajad muutuvad ja meie ühes nendega. Olevikus ei mõis-

³Viktor Kingissepp (1888 – 3. V 1922 Tallinn), VSDTP liige a-st 1906, Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee aseesimees 1917, Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee liige ja selle juurde moodustatud revolutsioonilise tribunali uurimisosakonna töötaja, seejärel Ülevenemaalise Erakorralise Komisjoni (Tšekaa) eriti tähtsate asjade uurija 1918; Tallinnas illegaalsel parteitööl 1918–1922, vangistati 3. V 1922 Tallinnas, mõisteti välikohtu poolt surma ja hukati.

⁴Jaan Anvelt (ps Eessaare Aadu; 1884 – 11. XII 1937 Moskva), VSDTP liige a-st 1907, Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimees ja Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee liige 1917–1918, Eesti Tööraha ja Kommuni nõukogu esimees 1918–1919, Eestis illegaalsel parteitööl 1921–1925, olles ka 1924. aasta 1. detsembri võimuaaramiskatse üldjuht; põgenes Nõukogude Liitu, töötas EKP KK välismaa büroos, EKP KK esindajana Kominterni keskkomitees a-ni 1931; A. Žukovski nimelise Lennuväeakadeemia komissar 1926–1929, NSVL Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse ülema asetäitja 1929–1935, vangistati 1937 ning suri (tapeti) vangistuses.

⁵Vt ka ““Eesti rahva võitlus ja rasked kaotused ei ole olnud asjatud”: Eesti Vabariigi 10. aastapäevaks 1928”. — *Akadeemia* 2018, nr 10, lk 1820–1852.

teta tihti vääriliselt hinnata seda, mis käes on, kuid ihaldatakse seda, mis ammu vajunud ajalukku. Oma tõeliku olukorda mõistame kainelt hinnata alles siis, kui ta meist jäädavalt kadunud.

Meil küsitakse tihti pettunult: "Mis olen ma riigi käest saanud?" Kuid kas on riik asutatud siis selleks, et ta igaleühele tingimata midagi annaks. Kui oleme õiglasel, siis peame omale üles seadma koguni teistsugused küsimused. Peame küsima: "Mis oleksime siis saanud, kui meil mitte ei oleks olnud oma riiki ja kas oleks meie seisukord olnud parem mõnes teises olukorras, mis ümbrus läbi elanud?" Nende küsimuste peale ei saa olla kahte vastust. Meie seisukord oleks igal juhtumisel olnud palju halvem ja väljavaated palju tumedamad kui praegu.

Meil ei ole mingit õigust olla pessimistlik oma töö tagajärgedes. Kas ei ole maareform juba üksi hiigelsaavutiseks, millest ei võidud unistada isegi Eesti vabariigi väljakuulutamisel? Kas ei ole meie majandusele antud vaba tegevuse võimalust? Kas ei ole meie rahva hariduslik tase küllalt tõusnud? Kas pole meie rahval kasutada nüüd kõik need suured õigused, millest kümned põlved on unistanud aastasadu? Kes hoolis varemalt rahva nõudmistest ja hädadest? Määrused ja korraldused, mis kord tehtud, püsisid aastakümneid ja sadu hoolimata sellest, et nad lõikasid rahvale luusse ja lihasse. Praegu on rahval küllalt võimalusi korraldada oma elu oma tahtmise järele, kõrvaldada kõik need siseriiklikud põhjused, mis takistavad rahva kultuurilist ja majanduslikku arengut.

Mitte selles ei seisa pahe, et meie ei ole midagi saavutanud 15 aasta jooksul, vaid selles, et oleme liig palju tahtnud korraga kätte saada. Oleme liig kõrgelt hinnanud oma võimeid. Meie nõudmised on kiiremalt kasvanud, kui meie rahva jõud ja oskus ning põhjamine kare loodus neid rahuldada lubavad.

Aga kui meid nüüd on tabanud raskused, siis lubatagu küsida: "Kas on meil õigus nõuda, et meil alati oleks kerge?" Maailmas ei ole ühtegi rahvast, kes oleks aastasadu või isegi -kümneid võinud elada murelt. Nii nagu üksiku isiku elus on valgust ja varju, nii vahelduvad ka rahvaste elus head ja kurjad ajad. Oleks mõttetu uskuda imesid, et tuleb kusagilt mõni päästja, kes nagu peoga pühib kõik meie mured ja ohud. Niisuguseid imesid ilmas ei juhtu. Kui meil oli julgust rajada oma riiki, siis peab ka julgust olema kanda neid raskusi, mis ajalookäik meile paratamatalt võib kaasa tuua. Meil enestel peab olema oskust arstida oma hädasid.

Meil peab olema selge tee, mida mööda tahame edasi sammuda järgnevatel aastakümnetel. Vabariigi väljakuulutamisel püstitasid Eesti paremad pojad õiged tähised selle tee äärde. Ärme kaotame neid pil-

gukski silmist. Kõik kõrvalrajad võivad meid viia vastu väga tumedale tulevikule ja isegi rahva ja riigi hävitamisele. Meie ei tohi lasta tallata jalge alla rahva õigusi.

Vaiksetes surnuaedades valge lumikatte all hingavad meie vabaduse võitlejad. Nemad on oma elu annud õigete teetähiste kaitsmisel. Ärme unustame neid haudu vabariigi 15-dal sünnipäeval. Süveneme seal pilguks mõttesse ja küsime: "Milline oli see jõud, mis kihutas võitluse neid rahvapoegi?" Usume, et igäüks, kes pisutki seisatanud mõttes nende haudade juures, mõistab, et mitte sellepärast ei ole need mehed võidelnud verehinnaga kätte rahvale õigused, et ellujääjad need õigused läätseleeme eest ära kingiks.

Kui meie võrdleme oma praegust olukorda sellega, mis oli 15 aastat tagasi, siis on ju ilmselt selge, et oleme praegu võrratult paremas seisukorras, kui olime vabariigi väljakuulutamisel. Ja juba ainuüksi selle tõtu võime meie iseseisvuse 15-dat aastapäeva pühitseda sooja tänutundega. Meie usume, et meilt ei nõuta enam niisuguseid vereohvreid, nagu olime sunnitud andma iseseisvuse esimestel aastatel. Kui tahame aga edasi jõuda, sammuda täiuse poole, siis on eneseohverdamine paratamatu. Mitte üksnes isamaa eest surm ei ole ilus ja aus, vaid ka isamaale elada on sama õilis.

Pidulikkude sündmuste puhul ei ole kõnelused harilikult pikad. Pidupäeval peavad kõnelema tunded rohkem kui sõnad. Ühised lootused ja tunded peavad meid vabariigi sünnipäeval tõstma kõrgele argipäeva ükskõiksusest ja ka parteilistest askeldustest. Vabariigi aastapäeval peavad tundma rahvas kui ka juhid, et nad moodustavad ühise terviku, et nad kõik töötavad oma rahva, kodumaa ja tuleviku pärast. Ärme unustame, et 15 aastat on siiski juba kaunis pikk aeg. Selle jooksul on juba peaaegu meheks kasvanud uus põlv, kes sündinud vaba kodumaa pinnal. Veel mõned aastad, ja see uus põlv asub täisealiste kodanikkudena tööle mitmesugustel aladel. Kui vanad on teinud vigu senisel kodumaa ülesehitamise tööl, siis on noorte kohus neid vigu parandada ja kodu vastu viia primale tulevikule.

Lehvigu sellepärast täna sini-must-valged lipud vabamalt, kui nad vast kunagi on lehvinud. Kuulutagu nad oma lehvimisega, et oleme vaba rahvas ja et meie armastame Eestit! Ainult siin võime tunda oma elu kordaminekutest tõsist rõõmu, siin elame, loodame ja võitleme saatusega.

"Eestimaa, su mehemeel,
Pole mitte surnud veel!
Nõuab surm ka rohket lõikust
Suure sõjakäraga:

Truiks jääme isamaale
Viimse veretilgani.”⁶

Oma Maa: Sakalamaa häälekandja, nr 23, 23. II 1933, lk 1.

Hugo Kukke, Hariduse- ja sotsiaalminister.⁷

NOORUS KANDKU OMARIIKLUSE KÕRGET AADET.
KODANIKKODES AVALDAGU LOOVATE JÕUDUDE JUMALIK
SÄDE.

15 AASTAT JÕUDUDE VIRGUMIST JA SIHTIDE SELGUMIST.
HARIDUSE- JA SOTSIAALMINISTRI LÄKITUS ÕPPIVALE
NOORSOOLE

Täna, 24. veebruaril 1933 Eesti rahvas pühitseb 15 aasta möödumist oma riikliku iseseisvuse algusest, mis raiuti ajalukku Vabadussõjaga ja kirjutati iga eestlase hinge Eesti Maapäeva manifesti tuliste tähtedega:

“Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuulutatakse tänasest päale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Kõik kodumaa pojad ja tütreid, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös!”

Rajades oma riigi õiglusele ja seadusele ja vabadusele, Eesti rahvas teostas elukorralduse, mis on kooskõlas tema hingelise ja vaimlise omapäraga ja inimsoo arengu kõrgemate aadetega. Demokraatlik üheõiguslik kord on meie rahva hinges kasvanud ja ajavoolus karastatud nõue. See on meie kodudes, isade-emade üheväärilises koostöös võrsu-

⁶Read Friedrich Kuhlbarši (1841–1924) luuletusest “Eestimaa, mu isamaa” (viisistanud Friedrich August Schultz (1810–1893)).

⁷Hugo Villi Kukke (1898 – 3. VIII 1942 Sverdlovsk), *Postimehe* toimetuses 1923–1928 ja 1931, *Pärnu Postimehe* toimetaja 1928–1929, *Pärnu Päevalehe* toimetaja 1930, *Uue Eesti* peatoimetaja 1935–1937 ja 1937–1940, IV Riigikogu liige Eesti Rahvaerakonna rühmas 1931–1932, V Riigikogu liige Rahvusliku Keskerakonna rühmas 1932–1937, Rahvuskogu II koja liige 1937, Riigivolikogu liige Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde nimekirjas 1938–1940, Konstantin Pätsi valitsuse haridus- ja sotsiaalminister 1932–1933, siseministri II abi 1934, Propagandatalituse juhataja 1934–1935, Riikliku Propagandatalituse juhataja 1937, Isamaaliidu keskjuhatus liige 1935–1940; vangistati 14. VI 1941 Tallinnas, viidi Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a juulis surma ja hukati.

nud arusaamine ning mõõdupuu ka üldise elukorralduse ja elukäsituse jaoks. Seega ta on elujõuline ja arenemisvõimeline.

Rahva enese käes on nüüd kõik peremehe-õigused, aga ka kõik peremehe kohustused ning vastutus oma oleviku ja tuleviku eest. Elu on nüüd vaba, elu on inimvääriline. Rahvas ja iga kodanik võib näidata, et temas peitub jumalik säde, mis avaldub loovates tegudes kultuuri, majanduselu ja ühiskondliku häaolu arendamisel, maise elu sisustamisel üldse.

Senised 15 aastat tähendavad rahva vabakssaamist, jõudude virgumist ja sihtide selgumist. Edasi peab minema loovate jõudude korrastamine, kooskõlastamine ja süvendamine, et koguda ikka rohkem ja rohkem töövilja majandusliku ja kultuurelu varasalvedesse.

Olgu vabariigi aastapäev meile suuremaks rahvapühaks!

Noorsugu kasvab nüüd vabas iseseisvas riigis, täisperemeheks oma kodumaa ja iseenese saatuse üle. Seisku noortel kustumatuna meeles, et armastus oma kodumaa ja rahva vastu on suur loov jõud. Õpetus ja kasvatus, mida antakse noortele koolides ja kodus, kõneleb vanemate ja õppejõudude suurest armastusest meie noorsoo vastu, kelle päralt on homne päev. See on virgutanud vanemaid ennastsalgavale tööle, oma jõu, tervise ja isegi elu ohvrikstoomisele. Olgu igal noorel silma ees see pilt isast ja emast, kes oma last kooli saates ei ole pannud paljaks lõpmata muret, hoolt ja vaeva, mida see nõuab, ja kes oma salajamas südamises loodavad, et laps mitte ei kasvaks võõraks oma kodule ja vanematele, ei läheks kaduma oma kodumaale ja rahvale, vaid et temast võrsuks tubli inimene, kes ise suudab seista enese eest, kellele kallis oma kodu ja rahvas, tema minevik, olevik ja tulevik, ja kes isa-isade julguse, teovõime ja kohusetruudusega astub tegelikku ellu, et ise rajada oma elu ja oma paremat võimist mööda teenida ka kodumaad, oma rahvast ja ligimesi. Seisku noortel kustumatuna meeles, et nii nagu omad vanemad on kõige kallimad ja teevad oma lapse hääks kõik, nii ka oma kodu, oma kodumaa ja oma riik on kindlasti parem ja hoolitsemam kui ükski võõras võim.

Kallid koolinoored! Kasvagu teie hinges sügav armastus oma kodumaa vastu ja püsigu teil vankumatult teadmine, et vabas Eesti riigis leidub hädad mitte vähem kui mujal. Õppides koolis ja kodus, teotsedes koolieas ilusate ülesannete juures noorte kotkastena, skautidena, gaididena, kodutütardena ja mitmesugustes ühingutes ning ringides, — nii mööduvad teie kõige ilusamad aastad. Teie kasvate ealisteks ja suudate elus palju korda saata, kui tahate. Ja teie tahate seda! See on teie ühine soov. Olge kõiges oma töös ning ettevõtmises ausad, ustavad ja kohusetruud, püüdes ikka parema poole.

Õelge oma isale-emale ja õdedele-vendadele kodus, et olete uhked oma vanemate ja oma rahva üle, kes nii suuri asju korda saatnud, et tahate ka ise suureks saades kindla käega juhtida oma elu, nagu seda tegid vanemad. Tahate ka oma paremat võimist mööda töötada kalli kodumaa, oma rahva ja ligimese kasuks. Tahate kalliks pidada ja kaitsta Eesti riiki. Tahate suure au sees võimsalt kõrgel hoida meie sinine-must-valget riigilippu, mis viis meie vennad Vabadussõjas kustumata kangelastegudele. Tahate suureks saades töötada ja edasi ehitada elu, kus valitseb vabadus ja õiglus ja kus on leiba ning päikest kõigile.

Kõik Eesti vanad ja noored ütlevad täna oma südames:

“Su üle Jumal valvaku, mu kallis isamaa. . .”⁸

Sakala, nr 23, 24. II 1933, lk 4; lühendatult “Haridusministri läkitus” [8. II 1933]. — *Oma Maa: Sakalamaa häälekandja*, nr 23, 23. II 1933, lk 4.

J. Kõpp.⁹

ISESEISVUSEPÜHAKS

Tähtpäevad toovad kaasa elevust, mõjutavad ja loovadki meeleolu — tähistagu nad siis suuremaid ajajärke ning sündmusi üksiku inimese või terve rahva elus. Ometi on ka vahe tähtpäeva ja tähtpäeva vahel. Kui üksiku inimese elus t õ s i s e d tähtpäevad — mitte aga igal võimalikul ning võimatulgi juhul peetavad “juubelid” — tavaliselt tähendavad tagasi vaatamist pikemale elu ning tegevuse järgule ja tulevikule suunatud soovid ning lootused kasvavad välja rohkem tahtest mõtelda ja ütelda midagi head ja sõbralikku, kui tõsioludest reaalse tegevuse tegemisest, siis rahva elu tähtpäevade pale on peamiselt pöördunud tuleviku poole. Rahvas ei saa elada ainult minevikus, sest ta ei või iialgi ennast tunda rauaikka jõudnuna, kes toidab end üksnes mälestustest. Rahvas on ik-

⁸Read Eesti Vabariigi hümnist “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” (viis (1848) Friedrich Pacius, sõnad (1869) Johann Voldemar Jannsen; õieti “mu armas isamaa”).

⁹Johan Kõpp (Juhan K.; 1874–1970 Stockholmis) oli lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna 1906, *cand. theol.*; Asutava Kogu liige Kristliku Rahvaerakonna ridades; TÜ tegeliku usuteaduse erakorraline professor ainuõigusega pidada loenguid eesti keeles 1916–1918, korraline professor 1919–1940, usuteaduskonna korraldaja ja dekaan 1919–1921, dekaan 1940, ülikooli prorektor 1923–1928, rektor 1928–1937, EELK piiskop ja peapiiskop 1939–1964, Riiginõukogu liige 1939–1940, põgenes 1944. a septembris Rootsi.

ka vana ja samas alati noor ning tema elu loomulikuks väljenduseks on mehe-ea viis ja tegu.

Nooruse tuli ja ind, usk sellesse, mis parem ja ilusam, rahulolematust sellega, mis vananenud, kärsitu tung alati astuda edasi, vanaduse selginud pilk, süvenenud rahulikkus ja tasakaalustatud otsus, mis kõik võidetud pikaajaliste kogemuste ja töö, kannatuste ning võitluste teel, ning viimaks mehe-ea iseteadlik jõud ja kindel tahe, sirgjooneliselt kaaluv mõistus ja soojalt tuksuv süda — need ühinevad iga päev jälle ning nõnda sünnib alati uus elu, toimub lakkamatult looming rahva saatuse kujunemise käigul. Langeb ka mineviku hauda see, mis iganenud, siis on juba asemele astunud see, mis elukohasem, tühja kohta elu ei tunusta.

Jõuab kätte Eesti Vabariigi 15. aastapäev — millele juhime mõtted ja tunded? On palju, mida tarvis mõtelda ja omaks võtta, meie kuuleme sellest kõnedes ning loeme kirjas; siinkohal tahaksin tähendada ainult mõnele üldisemale mõttele, mis tuttavad, aga ometi näivad vajavat alalist uuendamist.

Oleme vana rahvas, meie ajalugu ulatub tagasi võib-olla mitmesse aastatuhandesse. Millest kõneleb meie minevik? Sellest, et meie esivanemad, astudes ajaloo valgusse, olid väärilised liikmed Läänemere ümbruskonna rahvaste keskel. Ja sellest, et nad hindasid kõrgelt vabadust ja iseseisvust, nii kõrgelt, et raskemad pingutused ja suuremad ohvrid olid endastmõistetavad, kui oli tarvis kaitsta või päästa seda kallimat vara. Ja sellest, et alistudes saatusele, millise tõi võõraste ülivõim, Eesti rahvas ometi ei lakanud elamast oma elu, mille tunnismärgid mineviku vaimuvara näol praegugi sunnivad lugupidamisele omi ja võõraid. Ei ole õige näha endid minevikus ainult viletsatena ja mahatallatutena ning oodata selle eest kaastunnet võõrastelt, aga samuti ei ole õige ning vaba rahva vääriline maha salata meie kurbloomust, mille tagajärgede all kannatame praegugi veel. Küll võime, veel rohkem, peame olema rõõmsad ning uhkedki selle elujõu pärast, mida ei ole jõudnud lõplikult murda raskemadki kannatused, millistest kümned rahvapõlved on pidanud läbi käima. Ja edasi — meie ligem minevik? Väikestegei võimaluste avanedes — kui palju oma elu igatsust ja tahet, usku enese saatuse kujundamise ja juhtimise õigusse, kui palju vaimustust ja tuld, tööd ja tegu paiskub lühikeste aastate kestel, “ärkamise ajast” alates Eesti kodu pinnale. Ning viimaks — meie vabaduse võitlus, see on heledam tõendus, et rahva kui terviku hing mõningate ebatasasuste peale vaatamata on terve ja elujõuline, vabadust armastav ning oleme õigustatud oma saatust enda kätte võtma. Nii annab meie rahva minevik meile kindla pinna, millel seisame julgelt, iseteadvalt, uhkelt. See minevik kuulutab meile,

et meil ei ole põhjust, veel rohkem, ei ole õigust jääda kõrvale ega lasta endid eemale tõrjuda inimkonna eluväärtusi rikastavate rahvaste teedelt, leppida “väikerahva” osaga oma võimise ja tulevikuperspektiivide hindamisel. Selle vastu — kindlasti toetume oma rahva elujõule ja läheme edasi, teostades neid seadusi, mis meile ette kirjutab rahva elutahe. Ja siin tunneme endid jälle n o o r e rahvana. Mitte ainult sellepärast, et oleme uustulnukad iseseisvate ja vabade rahvaste peres — see on ainult väline asjaolu —, vaid just sellepärast, et seisame nagu uue tee algul, mille avarus ootamatult üllatav, ja meie silm seletab uusi väljavaateid, mis tähendavad rahva elutunde süvenemise ja eluväärtuse tõusmise võimalusi enneaimamata ulatuses. Aga meie noorus ütleb meile ka seda, et meie minevik, nii auväärne kui ta ka ei ole, ometi ei tohi olla meie vaba elujõu ja elutahte paelustajaks ega kitsendajaks; meie elutee ei lähe edasi mitte mineviku varjude vangistuses, vaid meie silmad on pöördud tuleviku poole usaldusega, julgusega, lootusega. Ja meie noorus ütleb meile, et meie iialgi ei või jääda rahule sellega, mis saavutatud, leppida sellega, mis osutub puudulikuks, ega pidada õigustatuks “loorberitele” puhkama heitmist seal, kus tööd ja ülesanded kisendavad töötajate järele; meie noorus kuulutab käskivalt, et rahva eluski tõde on õilsam kui vale, ausus väärtuslikum kui nurjatus, õigus kõrgem kui ülekohtus, vaimline vabadus ja iseseisvus kallim kui mõnedki näilised varad. Ja viimaks nõuab meilt meie noorus, et meil on veel tarvis rohkem tõsist enesest lugupidamist, sisemist vabaks saamist võõrastest mõjudest, mis meid tihti veel painajana kütkestavad, on tarvis tõsise iseteadvuse jõudu, mis igat üksikut rahva liiget kannaks oma rahva kindla ja julge ning väärika esindajana, kuhu või millisesse olukorda keegi ka iial satub.

Aga vanad ja noored seisavad alati teineteise kõrval, mineviku pärandus ja tuleviku püüe ühinevad tänapäeva teoks. Ja nii vaatame ja hindame oma rahva praegust olukorda kõige pealt rahulikult, kainelt. Kõigi puuduste kiuste, mis meie elukorraldustes veel ilmnevad, tunnustame ometi, et oleme saavutanud väga palju. Tuletame meele tingimusi, millistes tuli alustada ja lõpule viia iseseisvuse võitlust, luua riigi valitsemise aparaat, korraldada majanduslikku elu, kujundada hariduslikke asutisi, mõtlemise sellele, kui piiratud on olnud meie võimalused ainelistel varadel ning vaimliste jõudude poolest, saame teadlikuks sellest, kui lühike on see aeg, mis meil olnud kasutada — aeg, mis rahva ajaloos tähendab ainult väikest täppekest —, siis peame seda, mis korda saadetud, palju kõrgemaks, kui sagedasti sünnib. Ja siis leiame, et oleme ülekohtused iseeneste ja oma rahva elujõu vastu, kui arvame, et meie oleme liiga väetid ja võimetud looma seda, mis tõesti väärtuslik. Vaatame õiglaselt, ja ükskõik mis alal meie silm ka ei peatu, igal pool näeme neid, kes otsivad ning püüavad anda elule uut, täielikumat sisu ja kuju,

näeme töötamas neid, keda tiivustab armastus oma rahva saatuse vastu ja usk tema ilusamasse tulevikku. Ja kui seda kõike näeme, mis õigusega muutume siis jõuetuiks raukadeks, kellele ainult minevik sisaldab head ja ilusat ning kes selles, mis käes, leiavad ainult põhjust kurtmiseks ja hädaldamiseks? Veel rohkem: miks saame nagu võõrasteks, kes arusaamatuses või vaenlikkuses ainult mõnitavad, süüdistavad, mõistavad kohut? Miks kõneleme ainult vigadest ja eksimustest seal, kus küllaltki oleks põhjust ka rõõmustamiseks? On ju tõsi, et rahva elu sügavustest on üles kerkinud kõntsagi, mõnigi rahvaliige on osutunud ahneks isekuse orjaks, hoolimatuks rahva saatuse vastu, on neidki olnud ja praegugi liikumas, kes ei küsi aust ega häbist, õigusest ega ülekohtust — kuid mis õigusega pigistame silmad kinni selle ees, mis rahva hinges on tervet, ilusat, jõulist? Miks ei taheta tihti näha neid, kes ennast ära kulutavad tõsisel tööl, ausas püüdmisses, kõrgemate paleuste teenistuses?

Kui masendavad nähtused mõnikord kipuvad silmi tumestama, siis on ometi õigus küsida, kas see kõik, mis on siitsaadik ära tehtud, oleks olnud võimalik ja mõeldav, kui meie juhid ja elukorraldajad oleksid nii halvad, isegi nii lagedad aust, nagu seda mõnikord meeletibeduses kiputakse arvama! Võtame nõrkused nõrkustena, eksimused eksimustena — seda kõike on olemas, — aga tunnustame ka ausat tööd ja head tahet ning mitte ainult pidulikkudel hetkedel, juubelpäevadel või isegi viimaks lahtise haua ääres, vaid ka igapäevases elus. Ja vabaneme viisist üldistada üksiknähtusi, süüdistada umbropsu, ilma vahet tegemata õige ja ülekohtuse vahel, mõõtkem igäihele tema osa kätte tööle au andes ja õiglase mõõduga — olgugi see arvustus või hukkamõistminegi. Siis alles suudame tõesti võidelda selle vastu, mis paha, eitav, kaotatav, ning toetada seda, mis õigustatud püsima, kasvama.

Nii kokku võttes näeme oma seisukorras kindlat platvormi, millel seisame rahulikult ja ehitame edasi — teadlikult kõrvaldades seda, mis kõlbmata, parandades seda, mis puudulik, ning siiralt rõõmu tundes sellest, mis tõesti hea.

Praegusele põlvele on osaks saanud suurim õnn: näha vabadusepäikese tõusu uues ilus, ning õilsam ülesanne: rajada vaba Eesti kodu kindlale alusele. Aga samale rahvapõlvele on ka peale pandud raskeim koorem: leida väljapääsu saatuslikumast majanduslikust surutisest ning vaimlisestki kriisist. Ja meie vanadus ja noorus, minevik ja tulevik, ühinevad, üteldes: tehkem oma tänapäeva tööd selge silma ja kindla südamega, ammutades kinnitust möödunud päevade pärandusest ning vas-

tu võttes vaimustust tulevases “paremast teistele elupäevast, Eesti päevast”.¹⁰

Postimees, nr 45, 24. II 1933, lk 1, 4.

Lg.¹¹

ISAMAA — OLGU MEIE LASTE MAA

“Ilus ja austusväärt on isamaa eest surra,”¹² ütleb vana kuulus Rooma laulik. Kui meid vabariigi 15-da aastapäeva hommikul äratavad pasunahelid, kajades kirikute tornidest üle linna ja maa, siis on meie esimene mõte tänu ja austusega meele tuletada neid vapraid vendi, kes selle isamaa eest vaenlaste vastu võideldes jätsid oma elu vereväljal. Nende piina pigistused, nende vaeva väsimused on meie ülevamad mälestused ja peavad kostma kustumata, kuni sellel vabastatud pinnal astuvad veel ühe küünrapikkusegi lapse jalad.

Aga nii ilus ja auväärt kui ongi isamaa eest surra, ei või see siiski meie eesmärk olla. Sest on midagi veel ülemat ja kõrgemat kui isade maa; on tähtsamat ja auväärsemat kui selle eest surra, see on meie l a s t e m a a ja selle heaks e l a d a. Ilma viimaseta oleks ju kõik esimene asjatu ohver ja meie tänane üllas püha oleks ainult kurb leinapäev ilmaaegu valatud vere pärast. Aga need vereväljale varisenud vennad andsid oma elu lootuses, et nende lapsed pärivad põliseks omanduseks selle maa, mille nemad nii kallil hinnal lunastavad. Isamaa eest surres on nemad täitnud oma ülesande ja neil on õigus oodata, et ka meie täidame oma: elame selle maa heaks ja viljeleme ta mõnusamaks koduks ning ilusamaks eluasemeks, kus meie lapsed saavad kord õnnelikumalt ja rõõmsamalt veeta oma elupäevad kui meie paljukannatanud isad-emad ja meie ise, kes meie varem või hiljem oma tööd siin peame lõpetama ja aru andma, kuis oleme seda teinud. Ja nagu Rooma võitlejad vanasti surmateele minnes tervitasid Cäsarit¹³ “Ave, morituri te salutant”,¹⁴

¹⁰Read Gustav Suitsu luuletuse “Laul Eestist” (1908) viimasest stroofist (“Millest aga unistame, surmalapsed? / Paremast teistele elupäevast. / Eesti päevast.”)

¹¹Georg Eduard Luiga (1866–1936), *Päevalehe* vastutav ja peatoimetaja 1908–1934.

¹²Horatiuse oodirida “Dulce et decorum est pro patria mori” (III.2.13).

¹³Gaius Julius Caesar (13. VII 100 eKr – 15. III 44 eKr), Vana-Rooma väejuht, poliitik ja kirjanik.

¹⁴Lad k: tere, [Caesar,] surmaminejad tervitavad sind.

nii on ka meil elu näitelavalt lahkudes noorpõlvele ütelda: “Surmami-nejad tervitavad sind.” Aga kas oleme oma ülesande täitnud nii, et see noorpõlv saadab meid sõbraliku vastutervitusega?

Tema hindab meie tööd ja otsustab.

Meie, vanema põlve inimesed, oleme küll kasvanud väärarvamises, nagu oleks meil suuri eesõigusi noorpõlve ees, nagu võiksime meie esitada temale oma nõudmisi, teda noomida ja koolmeisterdada, kui ta ei käi kõiges meie maitse ja tahtmise järele, ja raske on meil omada tött, et tema on ju otsustaja, kohtumõistja meie üle; tema on kõrgem instants, kelle sõna jääb peale, tema otsus jääb maksma kauemaks, kui meie sõnaõigus juba on kadunud. Ja kogu meie elu, meie tegevust, meie isamaalist meelt hinnatakse kord selle järele, kuidas see on kasuks tulnud meie laste maale.

Juubeli-aastapäeva puhul võime rõõmustada kõigist häist sammest ja saavutustist, mis oleme poolteise aastakümne jooksul teinud ja saanud, aga meie ei tohi siiski ka kõrvu kinni toppida, kus kuuleksime arvustavaid hääli ja nurisevaid sõnu. Kui näit. seal või teal langeb sõna “riigitüdimusest”, mis solvab eriti meie pühapäeva-meeleolu, siis ei pea meie ometi mitte ütleja suud katsuma sulgeda pahase kämblahoobiga, vaid peame pigemini tõsiselt juurdlema, missugusel pinnal juurduvad ja kasvavad niisugused taimed? Kas vahest mitte selles, et meie, lauldes isamaast, unustame kergesti laste maa ja hävitame pärandust, mida peame õigupoolest kui head hooldajad üle andma?

Meie vaatame oma noori hommikuti rühkivat kooli, pärast lõunat tulevat sealt ühesuguses vormiriietuses, ühesugustes klassides, õppivat ühesuguseid aineid, mis oleme neid käskinud, ja tegevast, mis meie oleme ette kirjutanud. Aga unustame selle juures kergesti, et neil igapähe on omapärane, tähelepanelik ja arvustav hing, et terasemini kui meie neid, vaatlevad nemad meid ja meie tegevust parlamendis, riigi valitsuses, kogukondlikus omavalitsuses, seltsielus, aja- ja ilukirjanduses jne. See on loomulik, sest “iga noormees peab enesele valima sangari, kelle järele ta sammub Olümpiasse”, ütleb elutark laulik.¹⁵ Kas võime kiidelda

¹⁵Vrd “PYLADES: On igapähe oma kangelane, / kes talle teed Olümposele näitab.” — Johann Wolfgang Goethe, “Iphigeneia Taurises”. Tlk Ain Kaalep. — J. W. Goethe, *Götz von Berlichingen; Egmont; Iphigeneia Taurises; Torquato Tasso: Näidendid*. Tallinn: Eesti Raamat, 1983, lk 211. Vrd ka: “See ilus luulesõna “igapähe peab ise omale kangelase valima, kelle eeskujul ta püüab Olümpuse poole”, see kuulub iseäranis sellele eluale.” — Rudolf Steiner, *Lapsekasvatuse vaimutea-*

sellega, missugust eeskuju pakume oma noortele? Kuidas on nad rahul meiega?

Rahulolijaid leiame küll vähe, niihästi noorte kui vanade seast. Enamasti kõigil on tunne, et nende paremad lootused ei ole läinud täide, et asjad võiksid olla ja peaksid olema paremini. Peagu ülemaaliselt on meil käimas äge kihutustöö lööksõna all “Toompea puhtaks!”, mille all mõistetakse hukka meie parlamenti ja parlamentlikku valitsust. Samal ajal on parlament ise ka otsustanud senist põhiseadust ja valitsemiskorda muuta ja umbes veerand aasta pärast kutsutakse vabariigi kodanikke hääletamiskastide juure otsust andma, kas tahavad vastu võtta muudetud ja parandatud põhiseaduse, millest oodatakse, et see mõnusamini korraldab vabariigi elu ja valitsuse tegevust, kui tegi seda senine.

Kui on parandus ja muutmine tuntud vajalikuks, mis võib selle vastu olla? Aga enesepettus oleks, kui loodaksime, et see iseenesest juba arstiks meie hädad ja muudaks meie suhtumise riigile.

Nagu usuliseks aksioomiks on meil saanud arvamine, et kõik paha parlamendi elus ja valitsuse tegevuses tuleb erakondadest ja et põhiseaduse muutmise eesmärk on — erakondade valitsemine kaotada. Kuid nagu on võimatu koondada kõiki mehi ühe mütsi alla, niisama võimatu on kaotada erakondlikke ühinemisi ja lahkuminekuid parlamentlikus riigis. See ei ole võimalik isegi ainuvalitsuslikus riigis. Ja meie riigi suurim õnnetus ei ole mitte see, et meil erakonnad avaldavad mõju parlamendis, vaid et meie isikud vaatavad esijoonel erakonna ja sõpruskonna soovidele ning siis alles riiklikele vajadustele.

Mõnelt poolt mõistetakse hukka vastasrindlikku ajakirjandust, kes märkivat kõik üles, mis meie juures on puudulikku ja vigast, ning kõigutavat sellega usaldust valitsuse vastu. Paari päeva eest tõi “Kaja” sellise epistli “Päevalehe” kohta,¹⁶ täiesti unustades, kuidas ta endised sellesisulised epistlid tõsisemal kaalumisel leiti väga kerged olevat. Sest kui meie mullu ühe — temale ligidal seisva — ministri tegevusest pidime ette tooma laiduväärset erakonnapoliitika ajamist,¹⁷ siis pöörutas

duse vaatekohast. Tlk Linda Kirusk. Tallinn: L. Kirusk, 1929, lk 24. Jüri Lippingu osutus.

¹⁶Vt “Alanda Eestit ja liida väljamaad: “Päevalehe” erisuund majanduspoliitikas”. — *Kaja*, nr 44, 21. II 1933, lk 5.

¹⁷Mõeldud on Konstantin Pätsi 3. valitsuse põllutöoministrit Jaan Hünersoni. Vt nt “Minister Hünersoni must päev kohtus: Kallaletung “Päevalehele” läks luhta. — “Päevalehe” toimetaja mõisteti õigeks, sest “Päevalehe” kirjutused vastavad tõele”. — *Päevaleht*, nr 167, 22. VI 1932, lk 4; jm.

seesama leht jalgade ja rusikatega ähvardades, et meie pahatahtlikult püüdvat kõigutada usaldust ministri vastu, mille eest meid ootavat ki-be karistus. Nüüd on kohtud asja põhjalikult läbi arutanud ja leidnud, et meie etteheited olid väga põhjendatud. Kui aga seltskonnas valitseb arvamine, et isik oma tegevuses võib näidata kui palju tahes ebakor-rektsust ja ebaaumehelikkust, ja see ei tee teda siiski võimatuks kõige tähtsamatele, kõige silmapaistvamatele ametitele riigis, siis on ilmaaegu nuriseda põhiseadusele. — Praegu arutatakse riigikogu komisjonis ruk-kimonopoli asja ja leitakse, et see on riigile toonud suurt kahju. Aga kui see seadus riigikogus teoksil oli ja meie seda arvustasime, näida-tes neile kahjudele, mis ta tingimata kaasa toob, siis heideti meile ette, et oleme ilmaaegu valitsusele vaenulik, ja väga iseäralikult reageeris riigivanem¹⁸ meie asjalikele arvustustele: ühe endise ministri surma-kuulutuse¹⁹ laskis ta avaldada ka pisikestes lehekestes, laskis aga välja jätta “Päevalehe”, arvates meid sellega karistada. Meil oli häbi väikluse pärast, milleni laskub riigivanem, aga kui tänavu ametlikult seletati, et valitsus väljast veetud rukki arvele võtmist ei ole ülepea tõsiselt mõel-nud, kuigi riigivanem tol ajal riigikogus pateetiliselt kinnitas, et m i t - t e ü k s k i p u u d ei jäeta arvesse võtmata, mille kohta meie siis juba kahtlust avaldasime, siis saame aru riigivanema kätemaksuhimu-lisest ärritusest. See oli ju väga inimlik. Ainult mitte riigimehelik. Ega hoidnud ära neid riigi kahjusid, millele tahtsime juhtida tähelepanu.

Cäsari abikaasa valgel kleidil ei tohtinud leiduda ühtki mustuse-plekki. See oleks teda rüvetanud. Nii peaksid ka meie riigimehed võt-ma enestele elu põhiseaduseks, et nende tegevuses ei leidu ühtki tume-dat täppi, mis annaks kurjale keelele võimalust rüvetada ametipidamist. Rahvas tänab ja austab neid vapraid mehepoegi, kes jätsid oma elu ja ve-re “Isamaa ilu hoieldes”. Aastapäeva eelõhtul vilkusid tulukesed nende kalmul ja tuletasid neid meele omastele ja võõrastele; samuti tahaks rah-vas tänu ja austusega vaadata üles nende tegelaste poole, keda ta on kut-sunud enese üle valitsema, oma riigi saatust juhtima, oma maa heaolu eest hoolitsema, aga kahjuks peab ta nägema, et seda temale mõnikord liig raskeks tehakse, raskeks usaldada, raskeks tänada, raskeks austada. Meie ei taha täna üksikuid näiteid enam ette tuua, neid on küllalt en-disest ajast ja tänapäeva muredest, mis panevad noori ja vanu kahtlema

¹⁸Ilmselt on mõeldud Otto Strandmani, kelle 2. valitsus oli võimul 9. juulist 1929 kuni 12. veebruarini 1931. Rukkimonopoli seadus võeti vastu 12. juulil 1930.

¹⁹Otto Strandamani valitsusaega jääb Eesti Vabariigi esimese hari-dusministri (1918) Peeter Põllu surm (12. VII 1878 – 1. IX 1930).

ja küsima, kuidas see kõik kokku sünnib aatega, mis meil on olnud ja mida ikka tahame enesele hoida — omariiklusest ja iseseisvusest. Igal Eesti vabariigi kodanikul, vanal ja noorel, on õigus teraselt vaadata, et ei oleks ühtki mustuseplekki Cäsari abikaasa valgel riidel, ei oleks ühtki tumedat võtet tema väljavalitud tegelastel, vaid et nende ainus siht ja ülem püüd oleks — elada meie laste maale.

Päevaleht, nr 54, 24. II 1933, lk 4.

Phl.²⁰

15 AASTAT

Homme pühitseb Eesti rahvas oma noore vabariigi viieteistkümnendat aastapäeva.

Ei ole liialdus, kui öelda, et meie juubelpäevaga ühineb nii ehk teisiti kogu kultuuriline maailm.

Viisteist aastat tagasi tekkis spontaanselt Balti mere idarannikul vastulaine Sarmaatia legendikel lääne sihis veerevale kommunismi voolule, mis ähvardas teisiti mõtlevat maailma vägivallaga. Meie ei löönud mitte sellepärast vastu punasele lainele, et hädaohtu võiks sattuda vana Euroopa, mitte sellepärast, et vanu kultuursälvutisi meist lääne pool kaitsta ja säilitada, vaid Eesti rahvas oli küps enesemääramiseks ja oma riikliku elu korraldamiseks ka sel lootuseta raskel silmapilgul. Aga ühtlasi enesemääramist raskes vabadussõjas teostades kaitsesime ka lääne kultuurmaailma. Viieteistkümnendal aastapäeval saadetakse sellele noorele rahvale läänerahvastelt kahtlemata rohkelt õnnitlusi, kuid meie peame õigustatud kibedustundega märkima, et raskes võitluses viisteist aastal tagasi on meid toetatud sealtpoolt kaupmehelikult omakasupüüdlikkusega. Meile anti maailmasõja varustusaitadest hävitamisele määratud varustust, kuid nüüd peame selle eest Suure Lombi taha maksma oma viimased veeringud.

Teisalt, kui olime juba valmis saamas enamlaste rünnakjõukudega, tulid meid hävitama lõunast parunite jõugud. Saime nendega sama tublilt hakkama, kuid nüüd peame maksma neile, küll vist maailmas alatu- maile sõjajaenlasile, tolle sama Lääne pealekäimisel hiiglatasu võõrandatud maade-mõisate eest.

Ja anname metsagi laastaval kombel, küsimata, missugust kohut tulevane põlv meie üle mõistab Vabariigi viiekümnendal aastapäeval.

²⁰Avamata nimemärk.

Meil öeldakse, vast õigustatultki, et ebaõiglaste hiiglakohustuste vastuvõtmine on paratamatu olnud vabariigi prestiishi ja heade suhete säilitamisel lääne-maailmaga, kuid kas ei ole hää nime ja kuulsusrikkuse ülipüüdlikkuses äraunustatud see argipäine, hall, töökas kodanik, — see, kes on loonud vabariigi ja on ka riigi tõelisi kandjaid?

Meil on vaenlasi väljaspool, kuid on ka häid, tugevaid sõpru. Aga sõprade kaunitele silmadele lootes ehitame liivale. Ja viieteistkümne aasta jooksul oleme paljugi liivale ehitanud, tolele tuiskliivale, mille on vahest laiali kannud kergeimgi tuulehiil. On järgnenud kokkuvarisemisi, pettumusi tulnud ja meelekibedus on süvenenud. Põeme tüdimuse kriisi, majanduse-, parlamendi- ja poliitilise aususe kriisi.

Oleme üllatava vaimustusega asutanud igal alal vesivõsusid, oleme jaganud ja valitsenud ning rahvalt on hangitud selleks viieteistkümne aasta jooksul kuus korda volitusi demagoogiaga ja teisitimõtlejate mardamisega.

On kuulmatu hoolimatusega maha kistud rahvaesinduse prestiish ja külvatud laiaesse rahvakihtidesse sallimatuse ja riigitüdimuse umbrohtu.

Kui nüüd üle viieteistkümnenda aasta künnise astudes on neid lapsehaigusi tõsiselt arstima hakatud, kui meie riikliku elu tervendamisele ikka enam ja enam tõsist tähelepanu pühendatakse, siis ometi on see küllaldaseks tõenduseks, et rahva südamik on terve, on elujõuline ja vabadusvõitluse suured ohvrid ei ole olnud asjatud.

Alutaguse Elu: Jõhvi ja Alutaguse häälekandja, nr 16, 23. II 1933, lk 2; ka *Põhja Eesti: Narva ja Alutaguse häälekandja*, nr 23, 23. II 1933, lk 2.

J. Soontak, riigikogu liige.²¹

OLETE JUBA UNUSTANUD...?

Aeg kaob meil väga ruttu. Igapäevaseid ülesandeid täites ei märka meie aasta veeremist ja peagi on aastakümme jõudnud minevikku. Ja mäles-

²¹Jüri Soontak (1901 – 14. VIII 1941 Pärnu lähedal), *Vaba Maa* Pärnu väljaande toimetuse liige 1930–1932, ajalehe *Pärnumaa* vastutav toimetaja 1931–1933, vandeadvokaat Eugen Villmanni abi Pärnus 1932–1937, vandeadvokaat 1937–1940; V Riigikogu liige (1932–1937) Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas ja sõltumatuna, Pärnu maavanem 1940. juulis ja augustis, Viljandi-Pärnu ringkonnakohtu I abiesimees 1940. a augustist, kommunistliku partei liikmekandidaat; Saksa vang 1941, hukati.

tuste salved kasvavad ning rikastuvad, kuid ise tunneme kahju kadunud ilusaist päevist. — Nüüd seisame mitte mõnel isiklisel aastatähisel, vaid meil on suureks õnneks pidada vabariigi 15. sünnipäeva, kaasa elada juubelile, mis meie oludes tähelepandav ja austust äratav. See päev sunnib peatuma iga kodaniku ja mälestama sündmusi, milliseid iseseisvuse rajamise aastail pidime elama ühiselt üle. Tahaksime elustada muljeid tollest kibedast ajast.

Viisteist aastat on üksiku inimese elus pikk tee, kuid rahvaste saatuse kujunemisel on see väikene sammukene. Ajalugu ei mööda riikide arengus igakord sarnaste lühikeste mõõtudega. Eesti iseseisvuse loomise sündmustest on mälestused alles värsked ja riigi saatus igale südamele lähedane. Sest riik on noorem, kui oleme ise. Mäletame veel elavalt murerohkeid sügispäevi vabadussõja algul. Suur osa Pärnumaast ei kuulunud siis enam meile. Mõisaküla poolt lähenesid edukalt vaenlase punased jõud ja iga uus päev täitis südameid hirmu ning murega — kas ehk juba tänase rongiga vaenlased sisse ei sõida. Rasked olid siis silmapilgud ja rahu polnud kodudes kellelgi. Möödunud 15 aastat ei ole suutnud unustusse viia nende meie rahvapoegade mälestust, kelle ohvrimeelsust kodumaa vastu tuletavad meelde kalmude read, millele pole suutnud kasvada veel kõikekattev muru. Pisarad langenute omaksete silmist pole nüüdki kadunud, haavad on valusad perekondades, kust tööjõulised mehed langenutena armutult eemale kisti. Meie kaastunne täna peab aitama kergendada ja pehmenada leinajate kaotuse raskust. Kõigele sellele mõeldes muutub käesolev vabaduspüha nagu kurbade mälestuste päevaks. Siiski ei taha meie seda ega pühitse tänast juubelit sellisena. Rahvad oma saatust on pidanud määrama kannatuste, pisarate ja verega. Ka meie tee viib ohvrite mälestusmärkidest mööda. Iseseisvuse lunastamiseks ei peetud meil ühtegi jõupingutust kalliks, sest lõpusiht oli sellevõrra suur ja ihaldatav.

Nüüd on olud muutunud võrreldes vabadussõja aastatega ja iseseisev kodu paljudele näib harilikuna. Siin tuleb meelde jutustus eestlaste minevikust. Suitsutares kasvanud teopoiss oli juba lapsena näinud eemalt toredat paruni lossi. Ta polnud pääsenud kunagi sinna, kuigi hakkas juba sirguma meheks. Ikka valvas suur igatsus poisi hinge — saaks seda hoonet kord seestpoolt näha! Kõige suuremaks üllatuseks naeratas talle see õnn. Noor isemeelne parun oma tujukuse rahuldamiseks palaval juulipäeval viis poisi enesega kaasa läbi lossi ruumide. Kui nad astusid rikkalikult sisustatud saali, siis valmistas teopoiss parunile tõesti üllatuse, sest ta jäi ammuli suuga vahtima ümbritsevat toredust ja oli nii vapustatud selle võlust, et ta enam paigaltki ära ei saanud. Tüki aja pärast suutis poiss väljendada oma suurima soovi — oh, kui saaksin ühe päevagi selles hoones elada. Parunil oli väga raske mõista, mida

küll poiss lossis pidi nii imestama. Sest toredus, mis pani noormehe jahmatama, oli parunile harilik. Ta ei osanud oma hiilgavat seisukorda võrrelda teopoisi omaga, sest polnud ta ju kunagi elanud talupoegade suitsutares.

See pildikene paistab nüüdki veel olevat väga tähelepandiv. Eks ole meie rahva saatust teataval määral sarnane siintoodud noormehe omaga. Ka meie oleme saanud kodumaa ja siinsete losside peremeesteks, oleme pääsenud sinna võimulossi, kus sajandite keskel valitsesid võõrad ja esivanemad nägid võimu haaramisest ainult teostamatut und. Riiklik hoone on nüüd juba 15 aastat valmis ja rahvas ise peremees. Toompeal lehvib riigilipp ja valitud mehed korraldavad meie saatust. Vabadus on muutunud kõigile arusaadavaks ja loomulikuks. Ei võrrelda enam praegust olukorda muistsete elutingimistega. Mida rohkem harjume iseseisvusega, seda vähem suudame mõista ja hinnata tema suurust. See on väga halb meile. Eriti võrdlemise kaudu mõistame oma iseseisva kodu väärtust, mis äratub meis kohusetunnet ja kasvatab ohvrimeelt. Viimaseid on nüüdsel ajal eriti tarvis. Pühitseme vabariigi 15. aastapäeva kõige paremini siis, kui juurime enestest välja vaatekoha, mis vabadusele annab hariliku tähenduse. Selle asemele kasvatame soojuses rahvusliku tunde, mis annab jõudu kanda ühiselt vabariiki ja arendada tema elu. Ka meie rahval on õigus asuda vabaduspäikese all. Kuid selleks, et seal olla, peame ise oma vabadust hindama ja austama. Meie ei unusta austamast oma kodu. Selles kindlas teadmises pühitseme väärikalt tänast päeva.

Pärnumaa, nr 22, 24. II 1933, lk 6.

J. Uluots.²²

²²Jüri Uluots (1890 – 9. I 1945 Stockholm), Asutava Kogu liige Eesti Maarahva Liidu rühmas 1919–1920, I–II ja IV Riigikogu liige Põllumeeste Kogude rühmas 1920–1926 ja 1929–1932, Rahvuskogu I koja liige ja esimees 1937, Riigivolikogu liige Rahvarinde kandidaadina ja esimees 1938–1939, Eesti Vabariigi peaminister 1939–1945 (formaalselt kuni 1940), peaminister presidendi ülesandeis 1940–1945, ajalehe *Kaja* vastutav toimetaja 1919–1920; Tartu Ülikooli Rooma õiguse dotsent 1920–1924, Eestimaa õiguse ajaloo professori kt 1924–1925, erakorraline professor 1925–1927, korraline professor 1927–1940 ja 1941–1944, õigusteduskonna dekaan 1924–1931 ja 1942–1944, TÜ üliõpilasajade prorektor 1931–1934, Eesti Teaduste Akadeemia liige 1938–1940, ajalehe *Postimees* peatoimetaja 1937–1938; Eesti Maarahva Liidu keskjuhatus liige 1919, Isamaaliidu keskjuhatus liige 1937–1940

15. AASTAPÄEV

“Kajale” kirjutanud prof. J. Uluots

Eesti vabariigi väljakuulutamise 15. aastapäev on kätte jõudnud.

See päev peaks vähemalt olema selleks hetkeks, mil tehakse ülevaadet selle kohta, mis Eesti vabariigi kestel on korda saadetud head ja püsivat. Ning seda ei ole vähe.

Vaatamata raskustele ja ohvritele on selle aja jooksul korda läinud Eesti poliitilist iseseisvust sõjas kätte võita ning hiljem alal hoida.

Sama aja kestel on loodud Eesti vabariigi riigivõimu korraldus kõigis ta üksikasjades.

Vaimlise kultuuri alal on selle aja jooksul Eesti maa-ala üle külvatud mitmekesiste õppeasutiste ja muude rahvaharidust ning vaimset kultuuri arendavate asutiste võrguga.

Majanduslise elu alal on loodud uus põllumajandusline seisukord, ümber kujundatud meie liiklemise abinõude korraldus ning astutud samme muude majandusalade korraldamisel.

Ühiskondliku elu alal on hävitatud endised seisuslikud vahekorrad ning astutud samme inimeste vaimsete ja majandusliste vahekordade korraldamiseks isikliku üheõiguse ning vabaduse suunas.

Vististi kõiki neid tulemusi, mis Eesti vabariigi kestel saavutatud, selgitatakse üksikasjalikumalt kõikidel neil rohkearvulistel rahvakoosolekutel, mis täna korraldatakse mitmes ja mitmes paigas.

Aga kes ka rahvakoosolekutel ei käi, see võtku vaevaks oma mõttes pilku heita möödunud 15 aastale. Ta tuleb paratamata otsusele, et tõesti on viimase 15 aasta jooksul aset leidnud Eesti elus väga tugevad ja sügavad muudatused, mis avaldavad ühtlasi palju väärtuslikku, püsivat ning jäädavat.

Kuid on endastmõistetav, et 15. aastapäev ei pruugi olla ainult mineviku vaatlemiseks, vaid ka oleviku ja tuleviku hinnanguks. See on seda vajalikum, et olud seda tingivad.

Välisilmas näib lõppevat see rahuaeg, mis järgnes ilmasõjale. Rahvaste vahel lähevad võitlused elavamaks. Ilmaajaloo juhtivale kohtadele rühivad uued jõud.

Sisepoliitiliselt paljud rahvad jätavad maha senised tõekspidamised ning püüavad uudsustele.

ja Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde keskjuhatuse aseesimees 1938–1940; põgenes 1944. a septembris Rootsi.

Majandusliseks ümberkorraldamiseks näib inimsugu olevat vähem ettevalmistatud kui arvata võis.

Sündmused välisilmas ei ole jätnud mõju avaldamata Eestile.

Samal ajal ei ole Eestis puudunud sisemisi tegureid, mis on asjade käiku mõjutanud samas suunas.

Sel viisil oleme Eesti vabariigi 15. aastapäeva puhul sattunud olukorda, kus mitmele poevad südamesse kahtluse eod.

Neid idusid tuleb kõrvaldada.

Nagu aastaajad looduses, nõnda rõõmud ja kurvastused rahvaste elus vahelduvad. Elujõulised on need rahvad, kes sellest aru saavad ning endid vastavalt korraldavad.

Eesti rahvas on elanud tuhanded aastad ja selle aja kestel näinud rõõmu ning ka sügava kurvastuse päevi.

Ka kõige raskematel aegadel ja pimedamatel tormidel pole Eesti rahvas kaotanud usku ja lootust oma tulevikku. Vähemalt rahva paremad pojad ja tütreid pole seda usku ja lootust kunagi kaotanud.

Eesti vabariigi 15-da aastapäeva puhul hoiame alal selle vanematest päritud kindla meele ning usu oma rahva tulevikku. See on lähtekoht, millest jõuame õigetele teedele oleviku ehitamisel ja tuleviku kindlustamisel.

Kaja, nr 17, 24. II 1933, lk 2.

[***]

HINNAKEM VÄÄRILISELT VABADUST!

LASKE TÄNA RÕÕMSALT LEHVIDA SINI-MUST-VALGED
LIPUD VABADUSE JA ISESEISVUSE AUKS. EI OLE PÕHJUST
NORUTAMISEKS JA PESSIMISMIKS. 15 AASTAT PINEVAT
TÖÖD JA VÕITLUST ILUSA KODU LOOMISEKS

Eesti demokraatliku vabariigi nimi on igaveseks kantud ajalooraamatuse ja keegi ei suuda seda säält enam kustutada. Ei ole ka kerge hävitada iseseisvat ja vabat demokraatlikku Eestit, kuigi mustad jõud selleks enast koondavad.

15 aasta jooksul oleme õppinud maitsma tõelist vabadust. Oleme küll unustanud vahel tema väärtused, kuid ialgi ei anna meie enam käest teda, kui keegi meilt seda püüaks võtta. Suuremaks vaenlaseks meie iseseisvusele ja vabadusele igast välisest vaenlasest on meie oma lõtvus ja pessimism. Seepärast võitkem need täna ja asugem uue jõu ja

energiaga kindlustama oma riiki, kaitsma demokraatlikke vabadusi ja looma uusi kultuurseid ja materiaalseid väärtusi.

Harilikult hindavad inimesed seda palju kõrgemalt, mis neil ei ole, mida nad igatsevad. Niipea aga, kui soov on täide läinud, langeb saavutise väärtus inimese silmis. Kui aga tuleb kaotus, siis osatakse uuesti hinnata asja, saavutise õiget väärtust. Ja kui meie täna, mil pühitseme oma iseseisva riigi 15. sünnipäeva, küsime, kas hindame küllalt kõrgelt, kas oleme küllalt kõrgelt hinnanud kättevõidetud vabadust, siis peame küll kahjuks tunnistama, et meie seda alati pole osanud kõrgelt hinnata, ei oska küllalt kõrgelt hinnata võib-olla ka täna. Elumurede koormat kandes oleme sageli unustanud need suured paremused, mis on vabal rahval võrreldes teiste ikke all olevate rahvastega. On patt, et meie need paremused nii pea oleme unustanud, kuna suurem osa meist ise on üles kasvanud võõra võimu all. Aga meie unustame ainult hetkeks. Kui meile jälle meelde tuletatakse meie õigusi ja meilt küsitakse, kas meie oleme juba tüdinenud iseseisvusest, kas meie vast ei tahaks sulada mõne suure rahva hulka, siis ei leidu meie hulgas vist küll kedagi, kes sellele vastaks jaatavalt.

Heitlus igapäevase leiva pärast, poliitiline ja parteiline võitlus, need sunnivad inimesi sageli olema üksteisega teravas vastuolus. Sageli minnakse selles võitluses nii kaugele, et ei valita enam sõnu ega muid abinõusid. Ja kui siis ollakse pettunud poliitilises võitluses, majanduslikus ettevõttes, oma isiklikus elus, siis muututakse pessimistiks, kirutakse kõike, sageli ka riiklikku korda ja iseseisvust, nagu oleksid need süüdi kõiges. Leidub neidki, kes pettunult vaatavad üle piiri ja mõtlevad, et parem oleks, kui kaoksid piirid ja avaneks tee laia maailma. Aga need on inimesed, kellest 15 aastat vabadust ei ole suutnud veel kasvatada tõeliselt vabat inimest.

Et võideldakse oma olemasolu eest, võideldakse poliitilise võimu pärast, võideldakse oma majanduslikkude hüvede eest, see on ju väga loomulik, sest kus pole võitlust, sääl pole ka elu. Aga ühe elujõulise rahva seesmine võitlus ei kujune kunagi enesehävitamiseks, oma riigi lõhkumiseks.

Meie näeme praegu ägedat parteide võitlust Saksamaal, näeme, kuidas Saksa rahvas oma poliitiliste vaadete pärast on läinud verevalamisele, kuid meie ei kuule ühtki häält ei äärmiste parempoolsete ega äärmiste pahempoolsete hulgast, kes avaldaks riigitüdimuse mõtteid, kes oleks nõus, et Saksamaa laguneks ja kaoks. Kõik nad unistavad suurest ja vägevast Saksamaast. Selle sihi saavutamisel lähevad küll nende teed otsestavalts lahku. Alles paar päeva tagasi teatas üks Hitleri poolt tagakiusatud demokraatlik leht, et mis puutub Hitleri nõudmistesse Versailles'i

rahulepingu revideerimisesse ja n.n. "Poola koridori" likvideerimisse, siis pole need mitte ei Hitleri ega rahvussotsialistide nõudmised, vaid kogu Saksa rahva nõudmised. Oma riigi õiguste eest on väljas iga sakslane, olgu ta natsionalist või sotsialist.

Samasugune on lugu Prantsusmaal, Inglismaal, Itaalias. Kõikjal on olemas oma seesmine poliitiline võitlus, kuid ei ükski prantslane, ei inglase, ei itaallane ega hispaanlane ei kujuta enesele ette, et võiks tulla kõne alla nende riikide iseseisvuse kaotamine.

Eesti iseseisvus on ainult 15-aastane. See aeg on siiski liiga lühike selleks, et terve rahvas oleks nii läbi imbunud iseseisvuse mõistest nagu nende rahvaste liikmed, kes elanud riiklikult iseseisvat elu juba aastasadu, aastatuhandeid. Aga läheb veel mööda mõni aasta, võib-olla ka mõni aastakümme ja siis on ka meie rahvale iseseisvusest teissugune arusaamine. Siis ei kujuta ta enam ette, et maakeralt võiks puududa iseseisev Eesti riik, nagu seda ei kujuta ette oma riigi suhtes ükski suure rahva liige.

Praegu, kus meie pühitseme iseseisva Eesti 15. sünnipäeva, peame tunnistama, et puudub see pidulik vaimustus, mis avaldub teistes riikides suurtel rahvuslikkudel pühadel. Kui viis aastat tagasi pühitsesime vabariigi 10. aastapäeva, oli nagu rohkem vaimustust ja võimsat meelt. Viie aasta jooksul oleme muutunud just kui raugaks, ei ole enam nagu tõsist elurõõmu. Ise leiame selleks põhjuseid majanduslikult rasketes aastates, ütleme, et elu on muutunud nii raskeks, et pole rõõmu pidutsemiseks ega juubeldamiseks. Kas on see aga siiski põhjus? Kas elu on muutunud tõesti nii raskeks, et meie ei või enam olla rõõmsad isegi tähtsate sündmuste puhul?

Tõsi, meie kõikide sissetulekud on kokku kuivanud, uued maksukohustused on päälle pandud, meie hulgas on palju töötuid ja paljuid ähvardab veel tööpuuduse tont, aga siiski meie kõik saame veel iga-päevast leiba ja nälga ei näe meist keegi. Ka Eesti tööta töölise kõht on jumal tänatud paremini täis kui mõnes riigis töölise kõht. Uhkusega võime öelda: Eestis on vabadust ja Eestis on leiba. Meie oma nõuded on aga kasvanud. Meie ei rahuldu enam sellega, millega rahuldusime aastat 20, isegi aastat 10 tagasi. Kui olid majanduslikult paremad ajad, siis kasvasid meie nõuded nii suure kiirusega, et neid nüüd kuidagi ei saa enam suruda kitsamatesse raamidesse. Eriti suurt nurisemist ja pessimismi näemegi nende kaaskodanikkude juures, kes lahedamatel aastatel elasid ülejõu priskelt ja kelle härrasmehelikud elukombed ei pidanud sammu ei aja ega sissetulekutega. Aga meie näeme ka pettunute hulgas neid inimesi, kes suure energia ja töötahtega on rajanud ettevõtteid, kuid ei ole seejuures õieti kalkuleerinud, ei ole õieti arvestanud nõuete

ja võimalustega. Pessimistide ja pettunute hulgas on palju ka neid, kes hoolega on jälginud iga hädad nõuannet ja püüdnud ajaga sammu pidada. Hääd nõuanded on aga sageli osutunud halbadeks nõuanneteks ja inimesed on viidud majanduslikkusesse raskustesse. Neid äpardusi ei saa aga kuidagi siduda iseseisvusega.

Kui palju meil ka oleks olnud äpardusi möödunud 15 aasta jooksul, ei võiks need veel kedagi teha täielikuks pessimistik, sest kordaminekuid on meie isiklikus ja riiklikus elus selle aja jooksul olnud siiski palju rohkem kui lootuste nurjaminekuid.

Palju on nurisetud meie riigi juhtivate tegelaste üle, et nad on olnud oskamatud, omakasupüüdlid. On nurisetud erakondade üle, et need unustavad riiklikud huvid kildkonna huvisid taga ajades. Etteheidetest on olnud paljud põhjendatud, kuid paljud on ka üleliiga suureks puhutud. Üldiselt ei tohi aga öelda, et kõik meie riigimehed oleksid ajanud taga ainult omakasu ja unustanud täiesti riigi ja rahva. See oleks kodanikkudele enestele haavav, sest demokraatlik kord võimaldab sarnaseid riigile ja rahvale pahatahtlikke juhte kõrvaldada valimiste kaudu, millest osa võtab kogu rahvas. Kui ta seda ei ole teinud, siis pole ta kasutanud oma põhiõigusi.

Eesti vabariigi 10. iseseisvuse aastapäeval Riigikogu poolt avaldatud manifestis võis Riigikogu ära märkida, et Asutava Kogu poolt antud põhiseaduse alusel on Eesti vabariik rahulikult edenenud ja et kogu Eesti rahvas austab oma põhiseadust ja kõik, kes tunnustavad Eesti vabariigi iseseisvust, peavad selle aluseks rahva nimel antud põhiseaduse.

Viimase viie aasta jooksul on ses suhtes mõndagi muutunud. Meie põhiseadusele on tungitud ägedasti kallale. Ka Riigikogu ei jäänud temale truuks ja soovis tema muutmist. Põhiseaduse muutmine oli rahva otsustamisel, kuid rahvas jäi temale truuks oma enamuses. See ei teinud siiski lõppu põhiseaduse muutmise püüetele ja praegu käib uuesti äge kallaletung sellele põhiseadusele, mille kohta 5 aastat tagasi konstateeriti, et tema alusel on riik võinud rahulikult areneda. Rahval tuleb uuesti öelda, kas ta tahab kindlaks jääda senisele põhiseadusele või nõustub ta nüüd nendega, kes tahavad põhiseadust muuta.

Kallaletung senisele põhiseadusele on viimasel ajal olnud äge, kuid ka kõige suuremad praeguse põhiseaduse vastased ei ole kunagi väljendanud mõtet, nagu tahaksid nad muuta rahva põhiõigusi. Teatav grupp inimesi unistab küll järkjärgulisest rahva õiguste piiramisest riigi juhtimisel kuni täieliku diktatuuri sisseseadmiseni, kuid meie rahvas oma rõhuvas enamuses jääb sarnasele mõttele alati külmaks ja vaenuliseks.

Rõõmustaval viisil võib alla kriipsutada ühte, et meie rahvas, kes viimastel aastatel küll pidanud ägedamat erakondlikku võitlust kui va-

remini, suudab tarvilisel juhusel moodustada enesest siiski ühise frondi demokraatliku riigikorra ja iseseisvuse kaitseks. Ei ole vähematki kahtlust selles, et kui keegi tuleks haarama rahvalt tema õigusi, tahaks vägivallaga kukutada demokraatlikku riigikorda, siis kõik Eesti kodanikud selle kaitseks jälle ühiselt välja astuvad nagu iseseisvuse algpäevil.

Politiliste võitluste, majanduslikkude ebaõnnestumiste ja üldise kriisi meeleolus oleme vahetevahel unustanud vabaduse ja iseseisvuse suured väärtused, kuid täna tahame neid uuesti meelde tuletada ja kinnitada uuesti vannet võidelda ja surra sini-must valge lipu all demokraatliku Eesti vabaduse ja iseseisvuse eest, kui seda peaks ähvardama kas seesmine või väline vaenlane.

Viisteistkümmend aastat iseseisvust on meile annud kätte palju, millest meie 15 aasta eest ei teadnud unistadagi. Olgem siis täna avalikud ja tunnistagem seda ning püüdkem olla rõõmsad kõikide raskuste päale vaatamata. Olgem ka teadlikud selles, et mingi ime ei päästa meid välja raskest olukorrast, vaid suurte pingutustega ja rõõmsa lootusega tulevikku võidame kõik raskused. Laskem rõõmsalt lehvida sini-must-valge lipud ja kõlada isamaalised laulud vabaduse ja iseseisvuse auks.

Sakala, nr 23, 24. II 1933, lk 1.

[***]

KOHUSTUS JA SÜDAMETUNNISTUS.

(Vabadussõjalaste nurk.)

Nüüd ehk mitte kunagi enam, seda ütles 14 aastat tagasi iga tõsine isamaa poeg, kes vabaduse kaitseks oli valmis oma elu ohverdama isamaa altaril. 14 aastat tagasi oli meie rahva kohta tehtud surmaotsus. 60 000 inimest olid nimekirjas, kes pidid saama otsekohe ära hukatud. Suurem osa aga pidi lahti kistama oma kodust, perekonnast ja sunnivii- sil saadetama ustavam osa võõra vägivallavõimu kaitsjaks võõrale maa- le — sinna surema ja oma verega võõrast mulda niisutama; vähem usta- vad aga suurtesse Siberi metsadesse sunnitööle, kust ainukeseks pääst- jaks oleks olnud surm.

Paljud meie tegelastest, kes praegugi juhtivamatel kohtadel, salga- sid ära oma rahvuse ja päritolu ning ruttasid väljapoole, tahtsid jätta maha oma sugurahva, kui aga pääseks minema valmis vaadatud kohta ja elada seal lõbusat, muretut elu. Kodumaa ja sugurahvas võis jääda ükskõik kui suure õnnetusse, see nende südant ei liigutanud. Juudase viisil salati kõik maha. Siiski meie rahva hulgas oli mehi, kes armasta- sid oma kodumaad ja rahvast ning oma verehinnaga olid valmis kaitsma

teda. Neid vapraid mehi oli käputäis ja neil puudus lahingusse mineku varustus. Kuid selle peale vaatamata oldi valmis vabaduse kaitsmiseks isegi palja kätega välja minema. Usk meie väikse, kuid üksmeelse jõu päälle, lootus võidu peale ja armastus oma kodumaa ja rahva vastu — see oli meie kangelaste tiivustajaks. Löödi lahingud täieliku võiduni ja loodi sellega vabadus ning riik, kus ise oleme peremehed ja võime oma asju otsustada õigluse ja parima äratundmise järele.

Kas meil aga osatakse hinnata neid, kes võitsid vabaduse? Ei! Kõikvõimsad erakonnad tegutsevad selle vastu just sellepärast, et meie mõjukamad mehed, kes senini parteide teenistuses seisavad, nendest suurem osa raskel ajal on oma rahva ja kodumaa ära salanud. Neil ei ole kohusetunnet ega südametunnistust. Nende hulgas on mehi, kes ainult siis on valmis oma sugurahva liige olema, kui neile laud on kaetud ja nemad seal takistamata esimestena võivad kõik paremad palad ära süüa. — Nende hulgas on sarnaseid mehi, kes arvavad, et riiki peab niisama valitsema, kodumaal oma rahva hulgas ilus, armas ja kannataja nägu ette teha, varandus pääle ühe paari aluspesu naise nimele kirjutada ja kombinatsioonide teel rahva käest saadud rahadega välismaale kinnisvarad osta.

Kui meie vabadussõjalased läksid sõtta, siis need härrad olid kanged meie rahva poegi meelitama ja suuri lubadusi andma, ilma et meie vabadussõjalased tol korral oleks midagi nõudnudki. Nüüd, 14 aasta järel, kus meie kangelastest paljud tõsist puudust kannatavad, sest lubatud maast jäid nad ilma, see oli mitmel pool optantidele ja isegi punastele välja jagatud. Samuti on lugu töö- ja teenistuskohadega, seal istuvad erakondade onupojad, kes raskel ajal lutu otsas rabelesid ja kusagil redus oma nahka hoidsid.

Nüüd, kui tõsised kangelased lähevad antud lubadusi nõudma, siis hirvitatakse neile näkku.

Kuhu on siin jäänud kohustus ja südametunnistus?

Tõe Hää: Majaomanike Seltside häälekandja, nr 7, 18. II 1933, lk 3.

LÄÄNEMERE PIIRKONNA MAJANDUS

Alari Purju

3. VÄLISKAUBANDUS

Traditsiooniline väliskaubandusteooria rõhutab riikide tootmis-tingimuste erinevust, mis avaldub erinevas varustatuses loodusvarade, kapitali ja tööjõuga. Seetõttu spetsialiseeruvad riigid teatud kaupade tootmisele, ekspordivad neid kaupu ning impordivad selliseid, mida neil endal pole võimalik või majanduslikult otstarbekas valmistada. Traditsioonilised väliskaubandusteooriad eeldavad üldiselt tootmistegurite paiksust ning valmiskaupade sujuvat liikumist üle riigipiiride (Krugman, Obstfeld 2005). Eeldatakse, et muudel võrdsetel tingimustel peaksid väikesed riigid olema rohkem avatud kui suured, sest nende siseturg on väiksem ning mastaabiökoonoomia saavutamiseks peaksid nende riikide ettevõtted laienema üle koduturu piiride. Sellest omakorda tuleneb, et sellised riigid peaksid üldiselt pooldama vaba väliskaubandust, sest neil puudub poliitiline mõjuvõim ühepoolset oma ettevõtetele ligipääsu kauplemiseks välisturgudele, sulgedes samal ajal oma siseturu välismaistele kaupadele. Siit tuleneb ka ELi ühisturu kasu Eestile ja teistele väikestele ELi riikidele.¹ Samas kehtib

Algus eelmises numbris.

¹Väliskaubanduslikus mõttes on EL ühtne tollipiirkond, sest ELi välispiiril kehtib kolmandate riikide suhtes ühtne tollirežiim. ELi rakendatav keskmine tollitariif oli 2014. aastal 5,3%, sh põllumajandustoodetele 12,2% ja teistele toodetele 4,2% (DG Trade... 2016: 70).

ELis peale kaupade ja teenuste vaba liikumise ka tööjõu ja kapitali vaba liikumine, mis tähendab seda, et ELi siseturg hõlmab nii tootmisprotsesside väljundeid kui ka sisendeid. Seda tüüpi välis-kaubanduse võtab kokku tööstusharusisese kaubanduse kontseptsioon, mis seob välis-kaubanduse ettevõtete, eelkõige suurte rahvusvaheliste korporatsioonide väärtusahelate kohta langetatavate strateegiliste otsustega. See tähendab näiteks tööjõumahukate protsesside viimist nendesse tehastesse, mis paiknevad odavamal tööjõuga riikides. Paul Krugman on seda nimetanud kaleidoskoopiliseks väärtusahela ülesehituseks, mille puhul toode võib valmida paljudes riikides ning selle osiste valmistooteks muutmisega kaasneb ulatuslik riikidevaheline välis-kaubandus, mis võib toimuda ühe ettevõtte piires (Krugman 1991).² On väidetud, et üle poole üleilmsest välis-kaubandusest moodustavad globaalse väärtusahelatega seotud tehingud, mida toetavad tehnoloogiline areng, kulutegurid, ligipääs ressurssidele ning välis-kaubanduspoliitikaga seotud reformid (Backer, Miroudot 2014). Vahe- tooted moodustasid Eesti ekspordis 2011. aastal 69% (ELi keskmine oli 65%, Soomes koguni 76%) ning impordis 66% (Ali-Yrkkö jt 2017). See peegeldab üsna hästi Eesti ja teiste Balti riikide majanduslikku lõimumist Põhjamaadega ja nende kaudu osalemist üleilmsetes väärtusahelates. Samasuguse seotuse näiteks on Poola lõimumine Saksamaaga, kusjuures Poola on läinud suur hulk tarbeelektronika, autotööstuse jm masinaehituse ning toiduainetööstuse ettevõtteid.

Peale tariifsete meetmete rakendab EL ka mittetariifseid piiranguid, nagu kvoodid teatud kaupadele, kauba päritolu reeglid, dumpingut piiravad reeglid, konkreetsed standardid jne.

²Eesti kõige suurema eksportija Ericsson Eesti AS toodangu väljavedu moodustas 2015. aastal 7,2% kogu Eesti ekspordist, aga selle ettevõtte jaoks komponentide sissevedu Eestisse u 6% kogu Eesti impordist; firma osa Eesti SKP oli 0,3%. Võrdluseks: Nokia osa 2015. aastal ulatus 1,5%-ni Soome SKPst ning 2006. aastal, kui see oli kõige suurem, 3,6%-ni selle aasta Soome SKPst (Ali-Yrkkö jt 2017).

3.1. Maht ja geograafiline jaotus

Tabelis 2 on esitatud andmed LMP riikide kaupade ekspordimah-tude, tasakaalu ja suhte kohta SKPs.

Saksamaa on ELi suurim majandus, mis andis 2016. aastal 21% EL28 SKPst. EList väljapoole suunatud väliskaubandusest oli Saksamaa osa 2015. aastal 28% ekspordist ja 19% impor-dist. Võttes arvesse ka kaubavahetust teiste ELi riikidega, moo-dustas Saksamaa eksport 2015. aastal 1198,3 miljardit eurot, im-port 946,5 miljardit ning väliskaubanduse ülejääk 251,8 miljardit eurot. Saksamaal oli suurim EL28 väliskaubanduse ülejääk. Need arvud kinnitavad Saksamaa juhtivat kohta ELi majanduses ning üleilmset konkurentsivõimet. Samal ajal on aga ainult väike osa Saksamaa väliskaubandusest olnud seotud LMPga.

Põhjamaadele on samuti olnud üldiselt iseloomulik väliskau-banduse ülejääk, ansamblist langesid 2015. aastal välja Soome ja Island. Suurem osa Põhjamaade väliskaubandusest toimub teis-te ELi riikidega. Põhjamaadest kasutab eurot ainult Soome, oma rahvusliku krooni nimetusega valuutad on Rootsil, Taanil, Norral ja Islandil. Samuti on rahvuslikud valuutad Poola zlott ja Vene rubla. LMP üheteistkümnest riigist kasutab seega eurot viis riiki ning oma valuutat kuus. Andmete võrreldavuse tagamiseks on kõigi riikide puhul esitatud andmed eurodes.

EL28sse mineva ekspordi osakaal oli kõige suurem Norral: 80,9%.³ See on seotud asjaoluga, et Norra on põhiline nafta ja maagaasi tarnija ning suur osa sellest läheb EL28 riikidesse. Nor-ra ekspordi väärtus oli 93,6 miljardit eurot, import 68,9 miljardit eurot ning väliskaubanduse ülejääk 24,7 miljardit eurot ehk 26,4% ekspordi väärtusest.

Teistest Põhjamaadest oli 2015. aastal Taani eksport 85,9, im-port 77 ja väliskaubanduse ülejääk 8,9 miljardit eurot, Rootsi pu-hul olid vastavad arvud 126,3, 124,8 ja 1,5 miljardit eurot, Soo-me puhul 54,0, 54,5 ja -0,5 miljardit eurot, Islandil 4,3, 4,6 ja

³Norra ja teised Euroopa Vabakaubanduspiirkonna (EFTA) riigid moodustavad koos EL28ga ühise Euroopa Majanduspiirkonna (EEA), millega kaasneb nende vaba ligipääs ELi turule.

Tabel 2

EKSPORT, IMPORT,
VÄLISKAUBANDUSE ÜLE- VÕI PUUDUJÄÄK,
EKSPORDI OSA SKPs

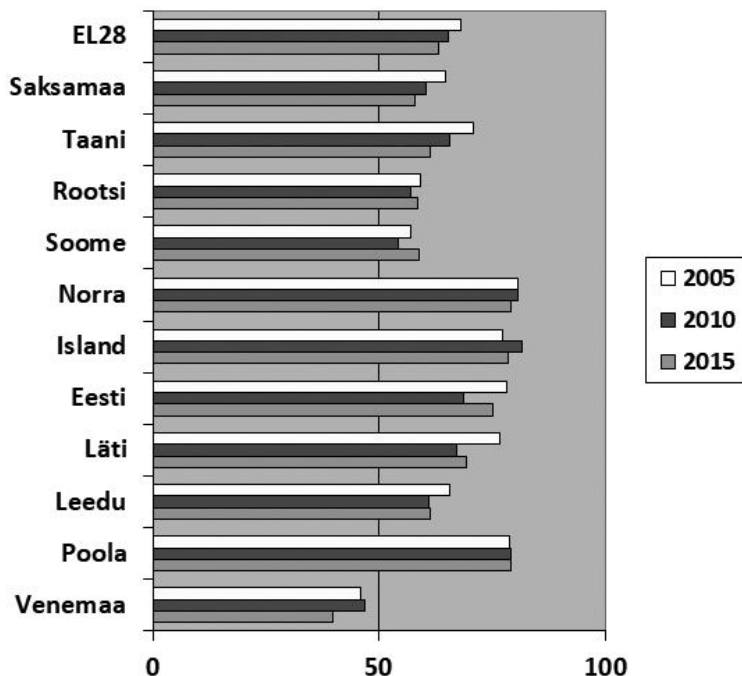
Riik	2005, mld eurot			2015, mld eurot			Välis- kaubanduse üle- või puudu- jääk, % eks- pordist, 2015	Eks- pordi suhe SKPsse, %, 2015
	Eksport	Import	Saldo	Eksport	Import	Saldo		
Saksa- maa	780,0	624,5	155,5	1195,8	947,6	248,2	20,8	39,3
Taani	68,4	60,7	7,7	86,1	77,2	8,9	10,4	32,3
Rootsi	105,3	89,8	15,5	126,3	124,8	1,5	1,4	28,4
Soome	52,6	47,2	5,4	54,0	54,5	-0,5	-0,6	25,8
Norra	83,6	44,7	38,9	93,6	68,9	24,7	26,4	30,7
Island	2,5	4,0	-1,5	4,3	4,6	-0,3	-7,0	29,2
Eesti	6,2	8,2	-2,0	11,6	13,1	-1,5	-12,9	56,8
Läti	4,1	7,0	-2,9	10,9	13,0	-2,1	-19,3	44,6
Leedu	9,5	12,5	-3,0	22,9	25,4	-2,5	-10,9	61,2
Poola	71,9	81,7	-9,8	179,5	177,2	2,3	1,3	41,8
Vene- maa	218,0	113,0	105,0	311,0	174,0	137,0	44,1	25,9

Allikad: Eurostat 2018; UNCTAD 2018.

-0,3 miljardit eurot. Väliskaubanduse konkurentsivõime on olnud Rootsi ja Soome puhul eelkõige seotud info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT), metalli-, paberi-, tselluloosi- ja puidutööstusega, Taani puhul ka farmaatsia- ja toiduainetööstusega. Soome väliskaubandusbilanssi halvendas pärast 2010. aastat Nokia ja sellega seotud IKT klatri toodangu vähenemine. Islandi eripäraks on kala- ja kalatoodete, aga samuti boksiidi ja alumiiniumi suur osakaal ekspordis.

Kõigi Balti riikide puhul oli tegemist väliskaubandusdefitsiidiga. Selle põhjuseks on Põhjamaadega võrreldes nõrgem tööstuslik baas ning vajadus importida põhiline osa kasutatavast kütusest ja teistest loodusressurssidest ning samuti tootmisvahenditest. Samuti oli enne majandus- ja rahanduskriisi kiire majanduskasvu ajal väliskaubandusdefitsiiti võimendavaks teguriks nõudlus imporditud tarbekaupade järele. Kriisi ajal väliskaubandus tasakaalustus, kuid defitsiit suurenes mõnevõrra 2015. aastaks. Poolal oli 2005. aastal Balti riikidega võrreldav välismajanduse puudujääk, kuid 2015. aastaks jõuti ülejäägini. Venemaa väliskaubanduse ülejääk oli seotud nafta ja teiste loodusressursside suure väljaveoga, mis moodustas kaks kolmandikku Venemaa ekspordist.⁴

⁴Venemaa eksport oli viimasel kümnendil kõige suurem 2013. aastal, ulatudes jooksvates hindades 526 miljardi USDni, mineraalsete toodete eksport oli samal aastal 376 miljardit USD ning moodustas 71% kogu ekspordist. 2015. aastaks alaneks kogueksport 341 miljardi USDni ja mineraalsete toodete eksport 219 miljardi USDni; 2016. aastal olid need näitajad vastavalt 285 ja 169 miljardit USD. Mineraalsete toodete osa kogu ekspordis oli 2015. aastal 64,2% ja 2016. aastal 59,2%. Eksport kahaneks 2015. aastaks 2013. aastaga võrreldes 185 miljardit, sh mineraalsete toodete eksport 157 miljardit, ekspordi langusest oli 85% seotud nafta- ja maagaasi hinnalangusest tingitud mineraalsete toodete ekspordi kahanemisega. 2016. aastaks alaneks eksport 2015. aastaga võrreldes veel 56 miljardi USD võrra, sellest moodustas mineraalsete toodete ekspordi vähenemine 50 miljardit USD. 2016. aastaks oli eksport võrreldes 2013. aastaga alanenud 46% ja mineraalsete toodete eksport 55%. Seega võib öelda, et põhilist negatiivset mõju Venemaa ekspordimahu langusele avaldas gaasi- ja naftahinna langus ning sellega seotud nende mineraalsete toodete ekspordi väärtuse vähenemine. Venemaa import kahaneks 2013. aasta 315,0 miljardilt USD-lt 2015. aasta 192,9 ja 2016. aasta 191,7 miljardi USDni ning väliskaubanduse ülejääk kahaneks 2013. aasta 211 miljardilt USD-lt 2015. aasta 148,1 miljardi USDni ning 2016. aastal 93,3 miljardi USDni. Impordi kasvu langust põhjustas naftatulu langus, aga ka ELi ja USA kehtestatud kaubanduspiirangud. — Võrreldavuse saavutamiseks teiste riikidega on tekstis Venemaa kohta USDs avaldatud Maailmapanga andmed enamasti teisendatud eurodesse, kasutades Maailmapanga vastava aasta keskmist

Joonis 3. Eksport EL28-sse kogu ekspordist (EL28 puhul riikidevaheline ELi-sisene kaubandus), 2005–2015, %. Allikas: Eurostat 2017; UNCTAD 2018.

LMP majandused on kõik üsnagi avatud, mida iseloomustab ekspordi suur osakaal SKPs. Balti riikides ulatus ekspordi osakaal SKPs 50–60% kanti, Põhjamaades oli see ligi 30%, Poolas ligi 40%. Osalt on selle põhjuseks nn väikese maa efekt, mis on seotud väikese siseturuga, vajadusega spetsialiseeruda ning mastaabiökonomia laiendamiseks müügi viimine üle riigipiiri. Teiseks oluliseks põhjuseks on osalemine rahvusvahelistes väärtusahelates. Viimane on oluliseks põhjuseks ka Poola ja Sak-

vahetuskurssi, 2016. aastal oli see 1 USD = 0,904 EUR (UNCTAD 2018).

samaa kui rahvaarvult palju suuremate riikide suhteliselt suures ekspordi osakaalus SKPst.

Joonisel 3 on näha LMP riikide EL28 ekspordi osakaalud. Ekspordi osakaal EL28sse on kõige kõrgem Poolas, Norras ja Baltimaades. Kõigis EL28 ja EFTA riikides on see üle 50% ekspordist. EL28sse suunduva ekspordi osakaal pole aga kasvanud, mitmes riigis oli see 2005. aastal kõrgem kui hilisematel aastatel. Balti riikides ja Soomes on EL28 osakaalu mõjutanud Venemaale suunatud ekspordi suurem või väiksem osakaal. Teistes riikides on EL28 osakaalule mõju avaldanud osalemine üleilmsetes väärtusahelates, millega kaasneb kasvav kaubavahetus Hiina, aga ka Tai, Indoneesia ja Vietnamiga. See asjaolu on vähendanud EL28 osakaalu Saksamaa väliskaubanduses.

LMP piirkonna omavahelisest kaubandusest moodustab suure osa kaubandus teiste EL28 riikidega, kuigi Venemaa, Islandi ja Norra puhul on tegemist EL28st väljapoole jäävate riikidega. Island ja Norra moodustavad aga EL28ga ühise majanduspiirkonna ning kuuluvad Põhjamaade hulka. Island ja Norra on Läänemerest geograafiliselt eemal, Venemaal jäävad mõned piirkonnad vahele Läänemere kaldale, suur osa riigist paikneb aga mujal ning kauplemine Aasia suunal, eriti Hiinaga, on mõjutanud ja mõjutab endiselt ka väliskaubanduse geograafilist struktuuri. Siiski pakub huvi nende riikide omavaheline kaubandus ning see, kui olulise osa see moodustab üksikute LMP riikide kogu väliskaubandusest. Olen järgnevalt hinnanud seda LMP riikide teistesse selle piirkonna riikidesse läinud ekspordi põhjal (vt tabel 3).

Sihtturuna on LMP kõige olulisem Balti riikidele, hõlmates 58–72% nende ekspordist. Võib öelda, et Balti riigid osalevad üleilmsetes majanduses eelkõige oma lähipiirkonna kaudu. Eriuseks on nende puhul see, et Eesti on väga tugevasti seotud Põhjamaadega, saates sinna 41% oma ekspordist, Lätis moodustab eksport Eestisse ja Leetu 30% kogu ekspordist ning pool LMP ekspordist, Leedul on aga kõige suurem, 13,5%-ni ulatuv Venemaale suunduva ekspordi osakaal, kuigi see oli 2016. aastal mõnevõrra väiksem kui varasematel aastatel. Poola on olnud väga tugevalt seotud Saksamaa majandusega, 27% Poola ekspordist suundus sellesse riiki. Isegi väikesed Balti riigid pole selli-

LMP RIIKIDE EKSPORT
TEISTESSE SAMA PIIRKONNA RIIKIDESSE
2016

Riik	SKP, mld EUR	Eks- port, mld EUR	Eks- port / SKP, %	Eksport LMP, % kogu ekspordist					
				Saksa- maa	Põhja- maad	Poola	Balti riigid	Vene- maa	Kokku
Saksa- maa	3144,0	1205,5	38,3	—	5,1	4,4	0,5	1,8	11,8
Taani	277,5	86,1	31,0	15,2	20,2	2,7	1,0	0,8	39,9
Rootsi	465,2	126,0	27,1	10,2	23,9	3,2	1,7	1,2	40,2
Soome	215,6	52,1	24,2	12,8	15,3	2,7	4,7	5,6	41,1
Norra	335,5	93,6	27,9	14,2	12,2	2,3	1,0	0,3	30,0
Island	18,3	4,0	21,9	6,9	7,5	1,2	0,7	0,5	16,6
Eesti	21,1	11,9	56,4	5,9	41,4	2,2	17,7	5,5	72,7
Läti	24,9	11,0	44,2	7,2	13,2	5,2	30,4	7,6	63,6
Leedu	38,7	22,6	58,4	7,7	12,4	9,1	15,2	13,5	57,9
Poola	426,0	183,0	43,0	27,0	6,8	—	2,6	3,0	39,4
Vene- maa	1160,3	254,6	21,9	7,5	3,9	3,2	3,3	—	17,9

Allikad: Eurostat 2018; UNCTAD 2018.

ses ulatuses sõltunud ühest väliskaubanduspartnerist. Poola puhul peegeldab see aga põhiliselt ühiste üle riigipiiri ulatuvate väärtusahelate tekkimist Saksamaaga.

Põhjamaade puhul oli oluline omavaheline kaubandus, mis jäi vahemikku ühest kuuendikust kuni ühe viiendikuni kogu ekspordist. Erandiks oli oma geograafilise kauguse tõttu Island, kelle eksport LMPsse moodustas ainult 17% ekspordist, sh teistes Põhjamaadesse 8%. Saksamaa osatähtsus oli 10–15% üksikute Põhjamaade ekspordist, mis oli keskmiselt kaks korda suurema osatähtsusega kui Balti riikides. Eksport Venemaale jäi Põhjamaades ja Saksamaal alla 2% nende koguekspordist, erandiks

oli Soome 5,6%-lise osatähtsusega. Poola ekspordis moodustas Venemaa 3%, Balti riikides oli Venemaa osatähtsus suurem, Eestis ja Lätis samas suurusjärgus kui Soomel, Leedus veelgi suurem.

Saksamaa ekspordist läks LMP piirkonda veidi üle ühe kümnendiku, mis jagunes enam-vähem võrdselt Põhjamaade ja Poola vahel, Balti riigid oli sihiks 0,5%-le ning Venemaale läks 1,8% Saksamaa ekspordist. LMP piirkonna osatähtsus Saksamaa ekspordis oli veidi suurem kui USA 9%, Prantsusmaa 8%, Hollandi ja Ühendkuningriigi 8% ning Hiina 6%.

Venemaa ekspordist suundus LMP piirkonda veidi üle ühe kuuendiku, sellest omakorda pool Saksamaale. LMP osakaal Venemaa ekspordis oli samal ajal suurem kui ühelgi teisel kaubanduspartneril. Üksikutest riikidest olid Venemaa ekspordis suurema osakaaluga Holland (10,2%) ja Hiina (9,3%). Põhjamaade, Poola ja Balti riikide osatähtsus Venemaa ekspordis jäi eraldi võetuna kõigi riigirühmade lõikes 3–4% vahele.

3.2. Kaubaliigid

Kaubaliikide arvestamisel on kasutatud ÜRO standardset rahvusvahelist kaubandusklassifikaatorit, mis jagab kaubaliigid kümnesse põhirühma (Standard... 2006).⁵ Klassifikaator võimaldab saada töödeldud ja toormekaupade kohta rahvusvaheliselt võrreldavat teavet. Tabelis 4 on esitatud LMP riikide ekspordi koondjaotus ja muutumine kümne aasta jooksul. Algperioodiks valitud 2005. aasta on esimene, mille puhul täies mahus kajastus 2004. aastal ELiga liitunud Balti riikide ja Poola väliskaubandustegevus ELi liikmesriigina. Areng kümne aasta jooksul peegeldab

⁵Standardse väliskaubanduse klassifikaatori (*Standard International Trade Classification*, SITC) kaubaliigid on: 0 — toit ja elusloomad, 1 — joogid ja tubakas, 2 — mittesöödavad toormaterjalid (v.a kütused), 3 — mineraalsed kütused, määrdeained ja seotud materjalid, 4 — loomsed ja taimsed õlid, rasvad ja vahad, 5 — kemikaalid ja seotud tooted, mujal nimetatamata, 6 — peamiselt materjali järgi liigitatud tooted, 7 — masina- ja transpordivarustus, 8 — mitmesugused tooted, 9 — mujal liigitamata kaubad ja tehingud.

olulisi muutusi kõigi LMP riikide ekspordi struktuuris ja mahtudes. Kuigi sellesse perioodi jäänud 2008.–2009. aasta majandus- ja rahanduskriisi ajal leidis mitmes LMP riigis aset oluline langus, on perioodi algus- ja lõppaasta põhjal siiski võimalik hinnata pikema perioodi arengut. Üheks toetavaks asjaoluks on siin ka see, et 2015. aastaks olid tasandunud nii kriisiaegne langus kui sellele järgnenud kiire taastumisega seotud kõikumised.

Saksamaa on peale LMP ka kogu ELi juhtiv eksportija. Tööstustooted (SITC 5–9) moodustasid tema ekspordist üle 90%. Kümne aasta jooksul kasvas Saksamaa ekspordi väärtus 1,5 korda. Kõige suurema osakaaluga olid masina- ja transpordivarustus (SITC 7), mille väärtus 2015. aastal oli 593,3 miljardit eurot ning mis moodustas 49,5% kogu ekspordist. Kõige kiiremini kasvas keemiatoodete eksport, 2015. aastal oli see võrreldes 2005. aastaga 1,8 korda suurem. Saksamaa impordist moodustas masina- ja transpordivarustus ühe kolmandikuga samuti kõige suurema kaubaliigi (UNCTAD 2018). Arvestatav osa masina- ja transpordivarustuse ekspordist ja impordist oli seotud tootmis- ja kaubandusega, kus spetsialiseerumisega ning väärtusahela ulatumisega teistesse riikidesse kaasnes ulatuslik komponentide ja pooltoodete liikumine üle riigipiiride. Autotööstuse rahvusvaheline väärtusahel on üheks selliseks.

Põhjamaadest oli Soome ja Rootsi ekspordi struktuur liigiti väga sarnane, tööstustooted (SITC 5–9) moodustasid nende ekspordist 2015. aastal üle 80%. Rootsi eksport kasvas kümne aastaga 1,2 korda, Soome eksport oli 2015. aastal peaaegu niisama suur kui 2005. aastal.

Masina- ja transpordivarustuse tootmise maht oli Soomes 2005. aastal 44,3, 2015. aastal aga ainult 31,4 miljardit eurot, ekspordi langus on seotud eelkõige Nokia tootmismahtude ja komponentide ning seadmete üle piiri liikumise olulise vähenemisega.⁶ Nimetatud ekspordiliigi vähenemist tasandas Soomes osaliselt keemiatoodete (SITC 5) ning toormaterjalide (SITC 2 ja 4),

⁶Selle ühendatud (agregeeritud) ja liigiti jaotuse puhul kuuluvad elektroonika, elektrotehnika ja muud IKTga seotud seadmed masinate ja transpordivahendite rühma.

Tabel 4

KAUPADE EKSPORT

Riik	Eksport 2005		Eksport 2015		Ekspordi kasv, 2015 võrrel- des 2005, kordades
	mld EUR	%	mld EUR	%	
Saksamaa , kokku	780	100,0	1,198,3	100,0	1,536
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	34,6	4,4	64,6	5,4	1,867
SITC 2+4 Toor- materjalid	14,0	1,8	22,0	1,8	1,571
SITC 3 Mineraal- sed kütused	17,3	2,2	29,6	2,5	1,711
SITC 5 Keemia- tooted	105,4	13,6	191,3	16,0	1,815
SITC 7 Masinad	400,5	51,3	593,3	49,5	1,481
SITC 6+8+9	208,2	26,7	297,5	24,8	1,429
Muud tooted					
Taani , kokku	68,4	100,0	85,9	100,0	1,256
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	12,0	17,5	15,5	18,0	1,292
SITC 2+4 Toor- materjalid	2,5	3,7	4,3	5,0	1,720
SITC 3 Mineraal- sed kütused	7,1	10,4	5,1	5,9	0,718
SITC 5 Keemia- tooted	9,2	13,5	17,1	19,9	1,859
SITC 7 Masinad	18,9	27,6	22,5	26,2	1,190
SITC 6+8+9	18,7	27,3	21,4	25,0	1,144
Muud tooted					
Rootsi , kokku	105,3	100,0	126,3	100,0	1,200
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	3,6	3,4	7,7	6,1	2,139
SITC 2+4 Toor- aine	6,0	5,7	8,1	6,4	1,350
SITC 3 Mineraal- sed kütused	6,6	6,3	8,3	6,6	1,257
SITC 5 Keemia- tooted	11,8	11,2	16,2	12,8	1,373
SITC 7 Masinad	47,5	45,1	49,7	39,4	1,046
SITC 6+8+9	29,8	28,3	36,3	28,7	1,218
Muud tooted					

Läänemere piirkonna majandus

Soome , kokku	52,6	100,0	53,9	100,0	1,025
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	0,8	1,5	1,3	2,4	1,625
SITC 2+4 Tooraine	3,0	5,7	5,1	9,5	1,700
SITC 3 Mineraalsed kütused	2,4	4,6	3,9	7,2	1,625
SITC 5 Keemiatooted	3,0	5,7	5,6	10,4	1,867
SITC 7 Masinad	23,3	44,3	16,9	31,4	0,725
SITC 6+8+9	20,1	38,2	21,1	39,1	1,050
Muud tooted					
Norra , kokku	74,3	100,0	107,5	100,0	1,447
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	3,8	5,1	8,1	7,5	2,131
SITC 2+4 Tooraine	1,0	1,3	1,9	1,8	1,900
SITC 3 Mineraalsed kütused	50,3	67,7	65,7	61,1	1,306
SITC 5 Keemiatooted	3,4	4,6	5,0	4,6	1,470
SITC 7 Masinad	6,2	8,3	9,6	9,0	1,548
SITC 6+8+9	9,6	13,0	17,2	16,0	1,792
Muud tooted					
Island , kokku	2,5	100,0	4,3	100,0	1,720
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	1,4	57,0	1,8	41,9	1,286
SITC 2+4 Tooraine	0,1	2,7	0,1	3,1	1,000
SITC 3 Mineraalsed kütused	0,05	1,4	0,1	2,0	2,000
SITC 5 Keemiatooted	0,1	3,5	0,1	2,1	1,000
SITC 7 Masinad	0,6	24,6	0,3	5,8	0,500
SITC 6+8+9	0,3	10,8	1,9	45,1	6,333
Muud tooted					

Eesti , kokku	6,2	100,0	11,6	100,0	1,871
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	0,3	4,8	1,0	8,6	3,333
SITC 2+4 Tooraine	0,6	9,6	1,0	8,6	1,667
SITC 3 Mineraalsed kütused	0,5	8,2	1,1	9,5	2,200
SITC 5 Keemiatooted	0,3	4,8	0,6	5,2	2,000
SITC 7 Masinad	2,3	37,1	4,0	34,5	1,739
SITC 6+8+9	2,2	35,5	3,9	33,6	1,773
Muud tooted					
Läti , kokku	4,1	100,0	10,9	100,0	2,658
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	0,4	9,8	1,9	17,4	4,750
SITC 2+4 Tooraine	0,9	21,9	1,6	14,7	1,777
SITC 3 Mineraalsed kütused	0,4	9,8	0,7	6,4	1,750
SITC 5 Keemiatooted	0,2	4,9	0,9	8,3	4,500
SITC 7 Masinad	0,6	14,6	2,4	22,0	4,000
SITC 6+8+9	1,6	39,0	3,4	31,2	2,125
Muud tooted					
Leedu , kokku	9,5	100,0	23,0	100,0	2,421
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	1,1	11,5	3,6	15,7	3,273
SITC 2+4 Tooraine	0,5	5,3	1,2	5,2	2,400
SITC 3 Mineraalsed kütused	2,6	27,4	3,8	16,5	1,462
SITC 5 Keemiatooted	0,7	7,4	3,5	15,2	5,000
SITC 7 Masinad	2,0	21,0	4,2	18,3	2,100
SITC 6+8+9	2,6	27,4	6,7	29,1	2,578
Muud tooted					

Läänemere piirkonna majandus

Poola , kokku	71,9	100,0	178,7	100,0	2,485
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	6,8	9,5	22,0	12,3	3,234
SITC 2+4 Tooraine	1,6	2,2	4,5	2,5	2,812
SITC 3 Mineraalsed kütused	3,8	5,3	5,9	3,3	1,553
SITC 5 Keemiatooted	4,9	6,8	15,7	8,8	3,204
SITC 7 Masinad	28,1	39,1	73,5	41,1	2,615
SITC 6+8+9	26,7	37,1	57,1	32,0	2,138
Muud tooted					
Venemaa , kokku	218,0	100,0	311,0	100,0	1,427
SITC 0+1 Toit, joogid, tubakas	4,1	1,9	14,6	4,7	3,561
SITC 2+4 Tooraine	36,7	16,8	37,0	11,9	1,008
SITC 3 Mineraalsed kütused	141,2	64,8	198,4	63,8	1,405
SITC 5 Keemiatooted	13,1	6,0	23,0	7,4	1,756
SITC 7 Masinad	12,2	5,6	24,3	7,8	1,992
SITC 6+8+9	10,7	4,9	13,7	4,4	1,280
Muud tooted					

Allikas: UNCTAD, 2018.

nagu puidu-, paberi- ja tselluloositööstuse ekspordi kasv. Nii Soome kui Rootsi ekspordis on endiselt olulisel kohal IKT sektori eksport, kõige tuntumad selle valdkonna ettevõtted on endiselt Nokia ja Ericsson.

Taani ekspordis oli tööstustoodete osakaal veidi väiksem, ulatudes 70%-ni, ning suhteliselt suurema osakaaluga olid toiduained, joogid ja tubakatooted (SITC 0+1) 18%-ga ekspordist. Taani eripäraks on ka oluline farmaatsiatööstus, mille eksport läheb laia jaotuse puhul keemiatoodete alla. Viimased moodustasid 2015. aastal 19,9% Taani ekspordist ning olid 1,86-kordse kasvuga kümne aasta jooksul kõige rohkem suurenenud tooteliik.

Norra ekspordistruktuur erines teistes Põhjamaadest Põhjamaere nafta- ja gaasivarude ulatusliku kasutamise mõju tõttu. Mineraalsete kütuste eksport moodustas üle 60% Norra koguekspor-

dist, kuid selle osakaal vähenes kümne aasta jooksul, osalt küll 2015. aasta madalate nafta- ja gaasihindade tõttu. Norral oli mineraalsete kütuste eksportijale iseloomulik suur väliskaubanduse ülejääk (2015. aastal 26,4% koguekspordist).

Islandi ekspordis moodustasid 41,9%-ga kõige suurema osa toidukaubad, joogid ja tubakatooted (SITC 0+1), mis täpsemalt on seotud värsked, külmutatud, soolatud, kuivatatud ja suitsetatud kalatoodetega. Islandi teiseks tähtsaks ekspordiliigiks on muud tooted (SITC 6, 8 ja 9), täpsemalt, sulatatud alumiinium. Islandi ekspord kasvab kümne aasta jooksul 1,7 korda.

Balti riikides toimus ulatuslik ekspordistruktuuri muutus 1990. aastatel, nii et liitumine 2004. aastal ELiga tegelikult ei muutnud ekspordi oluliselt. Kõigis Balti riikides kasvas järgmise kümne aasta jooksul ekspord kiiresti — Lätis 2,7, Leedus 2,4 ning Eestis 1,9 korda. Ekspordi struktuur jäi kümne aasta jooksul suurtel piiridel samaks. Eestis oli kõige suurema osakaaluga masina- ja transpordivarustus (SITC 7), kuhu kuulub ka IKT sektori seadmete toodang. Teiseks oluliseks liigiks olid muud tooted (SITC 6, 8 ja 9), kuhu kuuluvad näiteks ka mööbel ja puitmajad. Viimane sektor, sh puidust valmistatud tooted, oli kõige olulisem Läti ekspordis. Leedu ekspordis oli kõige suurema osakaaluga samuti viimati nimetatud ekspordiliik. Leedu ekspordist moodustas endiselt suure osa mineraalkütuste ekspord, mis suures osas on seotud imporditud toorainel töötava Mažeikiai naftatööstlustehase toodangu ekspordiga.

Poola ekspord kasvab vaadeldud kümneaastase perioodi jooksul peaaegu 2,5 korda. Tööstustooted moodustasid 2015. aastal 82% kogu ekspordist, sh masina- ja transpordivarustus 41,1%. Viimaste ekspord kasvab 2005. aasta 28,1 miljardilt eurolt 2015. aasta 73,5 miljardi euroni. Need näitajad peegeldavad samuti Poola tööstuspotentsiaali olulist tõusu, milles tähtsal kohal oli lõimumine üleeuroopaliste väärtusahelatega ning sellega seotud tööstusharusisene pooltoodete ja komponentide, aga ka valmistoodete üle riigipiiride liikumine. Olulised tööstusharud on sealjuures olnud autotööstus ja masinaehitus, tarbeelektronika ja toiduainetööstus.

Venemaa eksport kasvas vaadeldaval ajal 1,4 korda, kuid ekspordi tippaasta oli 2013 ning 2015. aastaks oli eksport vähenenud sellega võrreldes 35%. Venemaa ekspordis domineerisid samuti mineraalsed kütused (nafta ja maagaas), mis andsid 2015. aastal 63,8% kogu ekspordist. Venemaa eksport sisaldas ühtlasi 11,9% ulatuses muud toorainet. Tööstustooted (SITC 5–9) moodustasid Venemaa ekspordist 19,6%.

4. VÄLISINVESTEERINGUD

Välisinvesteeringud hõlmavad kapitali liikumist üle riigipiiride. Tinglikult jagatakse välisinvesteeringud kaheks, portfelliinvesteeringud ja otsesed välisinvesteeringud. Piiriks nende vahel on 10%-line osalus välisettevõttes, sellest piirist alates on tegemist otsese välisinvesteeringuga.⁷ Välisinvesteeringud kujutavad ühte peamist vahendit eri riikide majanduste lõimumisel. Peale raha, mis liigub ühest riigist teise ka portfelliinvesteeringute korral (üheks võimaluseks on investeerimine börsil noteeritud teise riigi firmade aktsiatesse), kaasneb otsese välisinvesteeringuga ka välisinvestori osalemine ettevõtte juhtimises ning tehniliste teadmiste ja äriliste oskuste siire. On rõhutatud kahte erinevat kontseptsiooni välisinvesteeringute käsitlemisel, millest üks keskendub üle riigipiiride toimuvale kapitalivoole ning teine käsitab välisinvesteeringut kui majandustegevust ühes riigis, mida kontrollib teises riigis paiknev ettevõtte. Majandustegevus hõlmab sel juhul tootmist, hõivet, seadmete ja vahetoodete ostusid, valmistoo-

⁷OECD määratluse järgi on otsesed välisinvesteeringud need, mille puhul avaldub investori kestev huvi teises riigis paikneva ettevõtte vastu. Kestev huvi väljendub investori ja investeerimisobjektiks oleva ettevõtte vahelises pikaajalises suhtes ning olulises rollis ettevõtte juhtimises. Sellise suhte tunnuseks on 10% ja rohkema otsese või kaudse otustusõiguse omamine teises riigis paiknevas ettevõttes (OECD 2014). Otsese välisinvesteeringuna kajastatakse esmast kapitalimahutust teise riigi ettevõttesse, aga ka välisomanduses oleva ettevõtte kasumi reinvesteeringut ettevõttesse ning rahalisi siirdeid ühe rahvusvahelise kontserni (nt eri riikides harukontoreid või tütarettevõtteid omav kommertsbank) eri riikides paiknevate üksuste vahel.

dangu müüki, teadus- ja arendustegevuse korraldust jms (Lipsey 2002).

Välisinvesteeringud sõltuvad ühelt poolt majanduskeskkonda üldiselt kujundavatest tingimustest, nagu majanduskasv, inflatsioon, finantsturgude seisund, intressimäärade tase, maksukoormus. Neid seoseid on käsitlenud John H. Dunning omandit, asukohta ja rahvusvahelistumist siduvas eklektilises teoorias (1981, 2001). Samas on mitmed muud välisinvesteeringutega seotud küsimused, nagu väljapoole suunduvate investeeringute mõju emamaa investeeringutele kodumaal ja sihtriigis, välisinvesteeringute ja väliskaubandusvoogude omavaheline seotus, otseste ja portfelliinvesteeringute stabiilsuse sarnasus või erinevus, mida on käsitlenud mitmed teised majandusteadlased (Blomström, Kokko 2003; Desai jt 2005; Becker 2017).⁸

Välisinvesteeringute mahtu riigis iseloomustatakse voo ja varu näitajate abil, millest esimesed kirjeldavad aasta või mõne muu perioodi jooksul tehtud investeeringute liikumist riiki või sellest välja, ning varu tüüpi näitajad kirjeldavad kas riiki akumuleerunud teiste riikide välisinvesteeringute mahtu või antud riigi välisinvesteeringute mahtu mõnes teises riigis või välisriikides kokku mingil ajahetke, tavaliselt aasta või kvartali lõpul. Varu näitajad moodustuvad üldiselt voo näitajate summamana, s.t näiteks antud riigis mingi aasta lõpul oleva väliskapitali maht (riigi välisinvesteeringute positsioon) on sellele eelnenud aastate investeeringute summa.

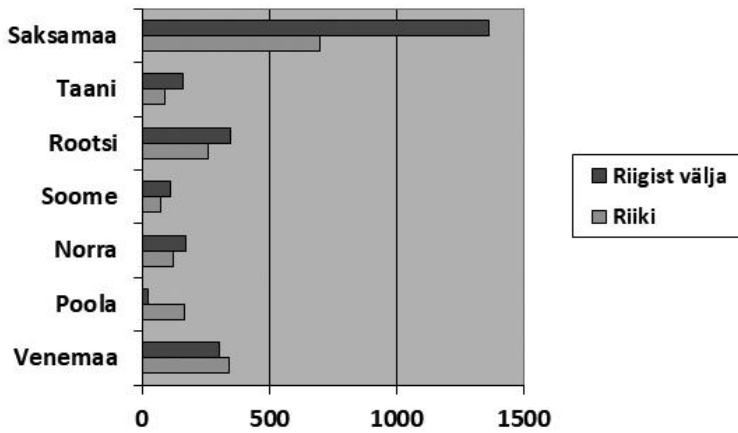
Välisinvesteeringud iseloomustavad kapitali liikumist üle riigipiiride ning sellel liikumisel võib olla erinevaid põhjusi. Riigid erinevad kasutatava kapitali mahu poolest ning võiks eeldada suuri kapitalivoogusid kapitalirikastest riikidest vähesese kapi-

⁸Üks võimalik seos on järgmine: riiki tulevad välisinvesteeringud kajastuvad maksebilansi kapitali- ja finantskontol positiivse saldona. Seejärel kasutatakse välisinvestori poolt kodumaisesse ettevõttesse investeeritud raha tootmisvahendite impordiks, mis suurendab lühikeseks ajaks jooksevkonto defitsiiti. Edasi suurendavad nende tootmisvahendite abil toodetud kaubad antud riigi eksporti ning tasakaalustavad jooksevkonto defitsiiti või tekitavad selle ülejääki.

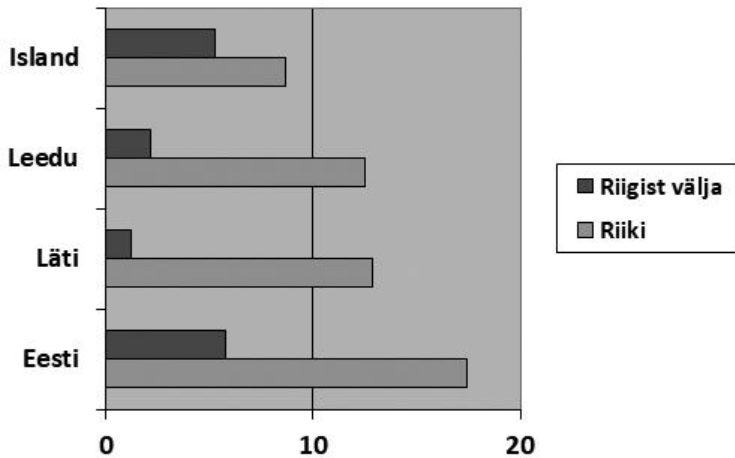
taliga riikidesse, aga statistika kinnitab, et 60–70% kapitali liikumisest toimub kapitalirikaste riikide vahel ning 30–40% on investeringud kapitalirikastest riikidest vähesse kapitaliga riikidesse (Foreign. . . 2017: 4). See kirjeldab erinevate riikide majanduste läbipõimumist, mida suures osas suunavad ettevõtete tasemel tehtavad otsused väärtusahela geograafilise paiknemise, välisfirmade ülevõtmise või oma üksuste müügi osas, samuti kontsernisisesed otsused laenuvoogude suunamise kohta.

Joonistel 4 ja 5 on kirjeldatud LMP riikide välisinvesteeringute positsioone 2016. aasta lõpul nii riiki kui sellest välja tehtud otseste välisinvesteeringute põhjal. Saksamaa, Taani, Rootsi ja Norra riigist välja investeeritud kapitali maht on suurem kui välisinvesteeringud nendesse riikidesse. Balti riigid ja Poola on olnud olulised väliskapitali tarbijad ning nendest riikidest välja suundunud kapitali maht on palju väiksem. See kehtib ka Islandi kohta, aga Island oli enne sealset 2007.–2008. aasta finantskriisi oluline kapitali eksportija. Venemaa puhul on riiki ja sellest välja suunduv kapital üsnagi tasakaalus, kuigi selle liikumine on kõikunud suurtes piirides ning seda on mõjutanud poliitilised sündmused. Viimased on toonud kaasa osa Lääne firmade kapitali väljatõmbamise Venemaalt ning ka sealsete ettevõtete kapitali lahkumise Venemaalt, samas on osa Vene kapitalist Venemaale tagasi pöördunud, sageli kolmandate riikide kaudu.

Kapitalikogumahutus põhivarasse on tarbimismeetodil arvatatud SKP üks komponent era- ja avaliku tarbimise ning netoeksporti kõrval. Seda rahastatakse amortisatsioonieraldistest ning ettevõtete jaotamata kasumist ning see kirjeldab kõige üldisemalt seda, kui palju majandusse investeeringuid tehakse. Samas läheb sellest ainult osa kapitali juurdekasvuks, teine osa aga kulunud tootmisvahendite asendamiseks. LMP riikide kapitalikogumahutuse osakaal SKPs jääb 17–26% vahele. Otsesed välisinvesteeringud riiki on moodustanud üsnagi väikese osa Saksamaa, Taani, Rootsi ja ka Venemaa kapitalikogumahutusest (alla 10%). Balti riikidel ja Poolal, aga ka Soomel, Norral ja Islandil on see näitaja mõnevõrra kõrgem. Investeeringud, sh välisinvesteeringud on SKP komponentidest kõige tundlikumad majandusekonjunkturi kõikumistele ning seetõttu ka kõige heitlikumad. Väikeste riikide

Joonis 4. Välisinvesteeringute varu LMP suurtes ja keskmistes riikides, 2016. a lõpuks, mld eurot. Allikas: UNCTAD 2018.

Joonis 5. Välisinvesteeringute varu LMP väikestes riikides, 2016. a lõpuks, mld eurot. Allikas: UNCTAD 2018.

Tabel 5

KAPITALI KOGUMAHUTUS PÕHIVARASSE NING
VÄLISINVESTEERINGUTE OSA SELLES RIIGIS,
OTSESTE VÄLISINVESTEERINGUTE SUHE SKPsse,
AASTA KESKMINE, 2011–2015, %

Riik	Kapitalikogumahutus põhivarasse SKPs, % 2011–2015 aasta keskmine, %	Otseste välis- investeeringute osa kapitalikogumahu- tes, 2011–2015 aasta keskmine, %	Riiki otseste välis- investeeringutena tulnud 2016. a lõpu kapitali suhe 2016. a SKPsse, %
Saksa- maa	20,0	5,2	22,2
Taani	18,9	8,2	31,9
Rootsi	22,9	7,4	56,6
Soome	21,3	12,2	34,5
Norra	23,0	13,4	36,7
Island	16,7	34,3	48,1
Eesti	26,1	16,3	87,2
Läti	23,1	19,2	51,5
Leedu	18,6	10,8	32,2
Poola	19,8	15,0	39,8
Vene- maa	19,9	8,3	29,6

Allikas: Eurostat 2018; UNCTAD, 2018.

puhul võib ka üks suur investeering koondnäitajat oluliselt mõjutada. Riiki otseste välisinvesteeringutena tulnud kapital (riigi otseste välisinvesteeringute positsioon) võtab kokku eelnevatel perioodidel riiki tulnud välisinvesteeringud, suhe SKPsse teeb nad võrreldavaks reaalmajanduse aastase mahuga. Välisinvesteeringute maht võrreldes majanduse mahuga oli suhteliselt suur Eestis ja Lätis, aga ka Rootsis ning Islandil.

4.1. Välisinvesteeringute struktuur

Tabelis 5 on esitatud andmed LMP riikide kapitali kogumahutuse ja välisinvesteeringute kohta.

Välisinvesteeringute statistika sisaldab võrreldes väliskaubandusstatistikaga suuremaid ebatäpsusi ja küsitavusi. Selle üheks põhjuseks on lähtumine esmasest deklareeritud siht- või lähtekohast. Samas optimeerivad rahvusvahelised kontsernid maksude jm põhjustel kapitali liikumist oma eri riikides asuvate üksuste vahel, kasutades selleks mitmesuguste finantskeskuste teenuseid. ELis on niisugusteks riikideks eelkõige Holland, Luksemburg, Küpros, Malta. Nendes riikides asuvad finantsvahendusettevõtted on seotud üleilmsete ettevõtete juhtimisega, mille tegelik tootmistegevus toimub mõnes teises riigis.⁹ Näiteks on soovitatud Küprosel lähtuvaid investeeringuid käsitada Venemaa investeeringute vahendamisena (Kalotay jt 2014: 6). Seda asjaolu tuleb välisinvesteeringute statistika puhul arvestada.

4.1.1. Saksamaa

Teiste riikide poolt Saksamaale tehtud otseste välisinvesteeringute maht ulatus 2016. aasta lõpuks 697 miljardi euronile ning sealt väljapoole tehtud investeeringuid oli 1362 miljardi euro eest. Saksamaale tehtud välisinvesteeringutes moodustasid 40% Hollandist ja Luksemburgist lähtunud investeeringud. Edasi tulid Ühendkuningriik 10%, USA 9%, Šveits 8% ja Itaalia 5%-ga. Tegevustest oli 82% seotud teaduslike ja tehniliste teenuste osutamisega, järgnes IKT 13% ja töötlev tööstus 2%-ga. Saksamaalt välja läinud investeeringutest suundus 34% USAsse. LMPs olid olulisel kohal Saksamaalt tehtud investeeringute poolest Poola ja

⁹Üheks aluseks seda tüüpi väidetele võib olla SKP ja välisinvesteeringute mahu võrdlus. Tausta loomiseks: Eesti SKP oli 2016. aastal 21,1 miljardit eurot, Eestisse tehtud otseste välisinvesteeringute positsioon sama aasta lõpul oli 18,4 miljardit eurot, välisinvesteeringute suhe SKPsse 87%. ELis oli selline suhe kõige kõrgem Maltal — 1554% ehk 15,5 korda, Küprosel oli see suhe 864% ehk 8,6 korda, Luksemburgil 413% ehk 4,1 korda. Hollandil oli suur varade maht, mis ulatus ligi 800 miljardi euronile, suhe SKPsse oli 103,9%. Globaalsetest rahandus- ja kaubanduskeskustest oli otseste riiki tehtud välisinvesteeringute suhe SKPsse Hongkongis 5,0, Singapuris 3,7, Šveitsis 1,2 (UNCTAD 2018; Santandertrade 2018).

Rootsi, kuhu oli 2016. aasta lõpuks tehtud välisinvesteeringuid kokku vastavalt 40 miljardit (2,9% kõigist Saksamaalt välisinvesteeringutest) ning 24 miljardit eurot (1,7%). Venemaal oli Saksamaa otseste välisinvesteeringute maht 14 miljardit eurot (1,0%). Balti riikides kokku oli Saksamaalt pärit välisinvesteeringuid 2 miljardi euro väärtuses (0,15% Saksamaa kõigist investeeringutest teistesse riikidesse).

4.1.2. Rootsi

Rootsi oli samuti otseste välisinvesteeringute netoeksportija. Riiki tulnud investeeringute väärtus oli 2016. aasta lõpul 262 miljardit eurot, välja läinud investeeringute väärtus 346 miljardit eurot. Rootsi tulnud välisinvesteeringutest oli 45% pärit Ühendkuningriigist, Hollandist ja Luksemburgist. Samas olid Rootsi välisinvesteeringud olulisel määral seotud ka LMPga, riiki tehtud otsestest välisinvesteeringutest tuli 34% sellest piirkonnast ning 35% Rootsi investeeringutest suundus sellesse piirkonda. Rootsi tehtud välisinvesteeringutest läks 56% töötlevasse tööstusesse ning 28% kaubandusse. Samal ajal kinnitab Rootsi välisinvesteeringute muster tõsiasi, et investeeringutel on kalduvus suuremal määral liikuda kõrgema elatustasemega riikidesse, mitte aga kõrgema elatustasemega riikidest madalama elatustasemega riikidesse. Näiteks oli Rootsi kapitali väärtuseks 2016. aasta lõpul Soomes 35,2 miljardit eurot (10,2% Rootsist välja tehtud investeeringutest), Soome kapital Rootsis oli 28,2 miljardit eurot (10,8% kõigist Rootsi tehtud investeeringutest). Balti riikides oli Rootsi kapitali 7,9 miljardi euro väärtuses, mis moodustas 2,3% kõigist Rootsi poolt välismaale tehtud otsestest välisinvesteeringutest.

4.1.3. Taani

Taani oli samuti kapitali netoeksportija, Taani tehtud otseste välisinvesteeringute väärtus oli 2016. aasta lõpul 88,5 miljardit eurot, Taanist välja oli investeeringutena läinud 161,6 miljardit

eurot. Taani tehtud investeeringutest pärines samuti 48% Hollandist, Luksemburgist ning Ühendkuningriigist. Samuti on Taani majandus tihedalt läbi põimunud Rootsiga, kust tuli 27% Taani tehtud investeeringutest ning Taanist oli pärit 19% Rootsi väliskapitalist. Taani tehtud otsestest välisinvesteeringutest läks 73% kaubandusse ja transporti ning 18% finantsvahendusse.

4.1.4. Soome

Soome tehtud otseste välisinvesteeringute väärtus oli 2016. aasta lõpul 76,6 ning Soomest välja tehtud investeeringute väärtus 105,4 miljardit eurot. 46% Soome tulnud väliskapitalist oli pärit Rootsist, 26% Hollandist ja Luksemburgist, 15% Taanist. Soomest välja läinud kapitalist oli 26,7% Rootsis, 17,3% Hollandis ning 6,3% USAs. Balti riikidesse oli Soome investeerinud 5,2 miljardit eurot, mis moodustas 4,9% kõigist Soome otsestest välisinvesteeringutest, Venemaale 2,7 miljardit (2,6%). Majandusharude lõikes läks Soome tehtud investeeringutest 31% finantsvahendusse, 30% teenusmajandusse ning 12% töötlevasse tööstusesse.

4.1.5. Norra ja Island

Nende riikide majandused on keskendunud üsnagi vähestele valdkondadele, milleks Norral on nafta ja gaasi ammutamine ning seda toetav tööstus ning Islandil kalapüük ja kalatoodete valmistamine ning alumiinumitööstus. Norrasse paigutatud väliskapitalist oli 28% nafta- ja gaasitööstuses, 14% töötlevas tööstuses, 13% finantsvahenduses ning 8% kaubanduses. Islandis oli 15% väliskapitalist kalanduses ning 65% finantsvahenduses.

Riikide lõikes oli Norra väliskapitalist 23% pärit Hollandist ja Luksemburgist, 21% Rootsist. Islandi väliskapitalist oli 94% pärit Hollandist ja Luksemburgist.

4.1.6. Balti riigid

Kõik Balti riigid olid välisinvesteeringute netotarbijad. Balti riikide majandused on välisinvesteeringute kaudu oluliselt seotud olnud LMPga, eriti Rootsi ja Soomega. Eestis moodustasid nendest kahest riigist pärit otsesed välisinvesteeringud 2016. aasta lõpul 48,3% kõigist investeeringutest, Lätis 25,4% ja Leedus 22,9%. Rootsi oli kõigis kolmes riigis suurim välisinvestor. Holland ja Luksemburg koos andsid Lätis 13%, Leedus 15%, Eestis 12% otsestest välisinvesteeringutest. Kui lähtuda Kalman Kalotay jt eespool toodud oletusest, et Küprosel pärit investeeringuid võib pidada Venemaa investeeringuteks, siis oli Venemaaga seotud välisinvesteeringute osakaal Lätis 19,1% (deklareeritud Venemaalt 9,8% ja Küprosel 9,3%), Leedus 8,3% (1,7% ja 6,6%) ning Eestis 7,1% (3,7% ja 3,4%). Tegevusalade lõikes oli Eestis otsestest välisinvesteeringutest finantsvahenduses 27,5%, kinnisvarasektoris 19,0%, töötlevas tööstuses 13,6% ja kaubanduses 12,6%. Lätis oli finantsvahenduses 26,0%, kaubanduses 14,9%, kinnisvarasektoris 12,8% ja tööstuses 12,0% otsestest välisinvesteeringutest. Leedus oli samuti kõige suurem osakaal 27,8% finantsvahendusel, järgnesid tööstus 18,5%, kaubandus 13,2%, kinnisvarasektor 13,2% ning IKT 7,7%-ga.

4.1.7. Poola

Poola oli samuti netoinvesteeringute tarbija. 52% otsestest välisinvesteeringutest tuli Hollandist ja Luksemburgist, 24% Saksamaalt. See mõõdusuhe osutab samuti asjaolule, et suur osa Poolasse tehtud välisinvesteeringutes oli kahes esimeses riigis paiknevail finantsvahendusettevõttele. Tegevusalade lõikes oli Poolas kõige rohkem otseseid välisinvesteeringuid tööstuses, mis andis 28,6%, järgnesid teadus- ja tehnilised tegevused 18,7%, IKT 17,7%, kinnisvara sektor 11,4% ning kaubandus 10,8%-ga.

4.1.8. Venemaa

Venemaale suunduvad otsesed välisinvesteeringud ületasid riigist välja suunduvaid investeeringuid. Sealjuures aga tuli suur osa neist maksuvabadest piirkondadest ning finantskeskustest, nii et Venemaale investeeritud kapitali päritolu pole selge, arvestatav osa sellest võib olla pärit temast endast. 2016. aasta lõpul oli 28,8% Venemaale tulnud otsestest välisinvesteeringutest pärit Küprosel. Hollandist ja Luksemburgist oli pärit 18,4%, Bermuda, Bahama ja Briti Neitsisaartelt kokku 14,5%, Iirimaa 7,7%, Saksamaalt 3,9%, Šveitsist 3%, Ühendkuningriigist 2,9%. Tegevusalade lõikes oli 28,3% investeeritud kaubandusse, 23,9% töötlevasse tööstusesse, 13,9% finantsvahendusse, 13% maavarade kaevandamisse, 4,3% kinnisvarasse.

5. KOKKUVÕTE

Läänemere riigid toimivad majanduskoostöö võrgustikes, mida raamivad erinevad institutsioonid. EL ja sellega seotud alamprogrammid nagu LMPS üritavad toetada laiemat ja konkreetsemat koostööd nii teatud osa EList hõlmavas allhulgas kui laiendades seda üle ELi piiride. Viimast taotlust toetavad muu hulgas mitmesugused keskkonnavalased, majanduslikud ja sotsiaalsed kaalutlused. Oluline osa on olnud ajalool, keeltel ja ühistel sotsiaalsetel ning kultuurilistel väärtustel, mis on toetanud näiteks Põhjamaade koostööd ja majanduslikku lähedust. Tähtsad on olnud rahvusvaheliste kontsernide majanduslikud strateegiad, mis on neid ressursside ja kasumi otsingul suunanud liikuma üle riigipiiride. Samas raamivad neid protsesse üksikute riikide poliitilised jõujooned, mis näiteks Venemaa puhul on suunanud riiki oma huvide kaitsmisel poliitilisele vastandumisele ja teistele sama piirkonna riikidele vastuvõetamatutele lahendustele.

Ülevaade riikide majandustasemest ja väliskaubanduse ning välisinvesteeringute läbipõimimise ulatusest ning mõjust aitab hinnata LMP riikide vastastikust seotust. Samas on taustaks riikide osalemine maailmamajanduses ning selles võrdluses on näha ka see, millised eelised või milline väljavaade on sellisel makro-

regionaalsel lähedusel põhineval koostööl ning kui oluline see on laiemal majanduslike valikute taustal.

Kirjandus

- Ali - Y r k k ö, Jyrki, Juri M a t t i l a, Timo S e p p ä l ä 2017. Estonia in Global Value Chains, ETLA Reports No. 69, 11 January. Vt pub.etla.fi/ETLA-Raportit-Reports-69.pdf (28.2.1018)
- Å s l u n d, Anders 2010. *The Last Shall Be the First: The East European Financial Crisis, 2008–10*. Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics
- Å s l u n d, Anders, Valdis D o m b r o v s k i s 2011. *How Latvia Came through the Financial Crisis*. Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics
- B a c k e r, Koen de, Sébastien M i r o u d o t 2014. Mapping Global Value Chains, European Central Bank, Working Paper Series, No. 1677, May. Vt www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1677.pdf (28.2.1018)
- B e c k e r, Torbjörn 2017. Investment relations between Sweden and Russia. — Kari Liuhto, Sergei Sutyurin, Jean-Marc F. Blanchard (eds.). *The Russian Economy and Foreign Direct Investment*. (Routledge studies in the modern world economy, 161.) London—New York: Routledge, pp. 80–102
- B e n g t s s o n, Rikard 2009. An EU Strategy for the Baltic Sea Region: Good Intensions Meet Complex Challenges. Sieps, Swedish Institute for European Policy Studies, European Policy Analysis, September, Issue 9. Vt sieps.hemsida.eu/sites/default/files/562-2009_9epa.pdf (28.2.2017)
- B l o m s t r ö m, Magnus, Ari K o k k o 2003. The Economics of Foreign Direct Investment Incentives, NBER Working Paper No. 9489, February. Vt www.nber.org/papers/w9489 (28.2.2018)
- C o m m i s s i o n Staff Working Document 2017. European Union Strategy for the Baltic Sea Region. Action Plan. Vt www.balticsea-region-strategy.eu/action-plan (20.02.2019)
- D e s a i, Mihir C., C. Fritz F o l e y, James R. H i n e s Jr. 2005. Foreign Direct Investment and the Domestic Capital Stock, NBER Working Paper No. 11075, January. Vt www.nber.org/papers/w11075 (8.05.2018)

- D G Trade Statistical Guide 2016. June. Vt www.eeas.europa.eu/archives/delegations/colombia/documents/eu_colombia/2016/02-dg-trade-statistical-guide-june-2016_en.pdf (20.02.2019)
- D u n n i n g, John, H. 1981. *International Production and the Multinational Enterprise*. London: George Allen & Unwin
- D u n n i n g, John, H. 2001. The eclectic (OLI) paradigm of international production: Past, present and future. — *International Journal of the Economic and Business*, Vol. 8, No. 2, pp. 173–190
- E t z o l d, Tobias, Christian O p i t z 2015. The Baltic Sea Region: Challenges and Game Changers, Discussion Paper, Development Forum, Copenhagen. Vt www.bdforum.org/wp-content/uploads/2015/11/DeepWater-Paper-for-BDF_Nov-2015_Opitz-and-Etzold_final.pdf (20.02.2019)
- E u r o s t a t 2017. Vt ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00001&plugin=1 (28.12.2017)
- E u r o s t a t 2018. Vt ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tet00002&plugin=1 (18.08.2018)
- F o r e i g n Direct Investments from Finland increased in 2016. 2017. Statistics Finland. Vt www.stat.fi/til/ssij/2016/ssij_2016_2017-11-30_tie_001_en.html (18.08.2018)
- G ä n z l e, Stefan 2017. Macro-regional strategies of the European Union, Russia and multilevel governance in northern Europe. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 48, No. 4, pp. 397–406
- G ä n z l e, Stefan, Kristine K e r n 2016. Macro-regions, “macro-regionalization” and macro-regional strategies in the European Union: Toward a new form of European governance?. — Stefan Gänzle, Kristine Kern (eds.). *A “Macro-Regional” Europe in the Making: Theoretical Approaches and Empirical Evidence*. (Palgrave Studies in European Union Politics.) Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan, pp. 3–23
- G y l f a s o n, Thorvaldur, Bengt H o l m s t r ö m, Sixten K o r k m a n, Hans Tson S ö d e r s t r ö m, Vesa V i h r i ä l ä 2010. *Nordics in Global Crisis: Vulnerability and Resilience*. (Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, B242.) Helsinki: Taloustieto Oy.
- H a n n e, Krister 2017. Introduction: Emergence of a European model region. — Bernd Henningsen, Tobias Etzold, Krister Hanne (eds.). *The Baltic Sea Region, a Comprehensive Guide: History, Politics, Culture and Economy of a European Role Model*. (Baltic Sea Region (Series), Bd. 17.) Berlin: BWV Berliner Wissenschafts-Verlag, pp. 9–42

- Kalotay, Kalman, Andrea Él t e t ő, Magdolna S a s s, Csaba W e i n e r 2014. Russian Capital in the Visegrád Countries (December 9, 2014). Hungarian Academy of Sciences, Centre for Economic and Regional Studies Working Paper No. 210. Vt ssrn.com/abstract=2535997 (18.08.2018)
- Ketels, Christian, Helge J. Pedersen, Mikael Olsson 2017. *2017 State of the Region Report: The Top of Europe — A Competitive Baltic Sea Region Ready for the Future?*. Baltic Development Forum. Vt www.bdforum.org/2017-state-of-the-region-report (18.08.2018)
- Krugman, Paul R. 1991. *Geography and Trade*. (Gaston Eyskens Lecture Series.) Cambridge, Mass.: MIT Press
- Krugman, Paul R., Maurice Obstfeld 2005. *International Economics: Theory and Policy*. (Addison-Wesley Series in Economics.) 7th ed. Boston, Mass.; London: Addison-Wesley
- Lipse y, Robert E. 2002. Home and Host Country Effects of FDI, *NBER Working Paper* 9293, October. Vt www.nber.org/papers/w9293.pdf (18.08.2018)
- OECD 2014. Glossary of Foreign Direct Investment Terms and Definitions, Investment Division, Directorate for Financial and Enterprise Affairs Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris. Vt www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2487495.pdf (20.1.2017)
- Rosstat 2017. Регионы России. Социально-экономические показатели — 2017 г. Vt www.gks.ru/bgd/regl/B17_14p/Main.htm (28.12.2017)
- Rugman, Alan, M. 2005. *The Regional Multinationals: MNEs and “Global” Strategic Management*. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press
- Standard International Trade Classification, Revision 4. 2006. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, Statistical Papers, Series M No. 34/Rev. 4, United Nations. Vt unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4E.pdf (18.08.2018)
- Santandertrade 2018. Finland: Foreign Investment. Vt en.portal.santandertrade.com/establish-overseas/finland/foreign-investment (20.08.2018)
- Söderbaum, Fredrik 2015. Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of the Field, KFG The Transformative Power of Europe, Working Paper No. 64, October. Freie

- Universität Berlin. Vt papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2687942 (18.08.2018)
- S ö d e r b a u m, Fredrik, Alberta S b r a g i a 2010. EU studies meets the new regionalism: What can be gained from dialogue?. — *Journal of European Integration*, Vol. 36, No. 2, pp. 563–582. Vt papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2399851 (28.12.2017)
- U N C T A D 2018. United Nations Conference on Trade and Development. General Profile: Finland. Vt unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/246/index.html (28.12.2017)

ALARI PURJU (1953) on lõpetanud Tartu Ülikooli majandusteaduskonna majandusküberneetika erialal 1976, majanduskandidaat (*PhD*) 1988 (ETA Majandusinstituut), MA 1995 (Kesk-Euroopa Ülikool ja New Yorgi osariigi ülikool Albanys USAs). Eesti Teaduste Akadeemia majandusinstituudi insener ja teadur 1978–1988; Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna vanemteadur 1988–1994, aseprofessor 1994–1997, professor 1997–2004, prodekaan 1992–1993 ja 1994–1996, dekaan 1996–2004; Estonian Business Schooli professor ja sotsiaalteaduste instituudi juhataja 2005–2009, ühtlasi TTÜ majandusteaduskonna vanemteadur 2005–2009; TTÜ majandusteaduskonna avaliku sektori majanduse instituudi avaliku sektori ökonomika õppetooli professor 2009–2013; ehitusteaduskonna logistikainstituudi direktori kt 2013–2016 ning tarneahela juhtimise õppetooli külalisprofessor; Estonian Business Schooli külalisprofessor a-st 2016. Avaldanud *Akadeemias* artiklid “Privatiseerimise alternatiivid postsotsialistlikes maa-des” (1992, nr 5, lk 912–931), “Eesti majanduse arengustsenaariumid” (1993, nr 12, lk 2499–2515), “Privatiseerimine ja erastamisväärt-paberite kontseptsioon Eestis” (1994, nr 10, lk 2151–2191), “Intervjuu Ardo Hanssoniga” (1995, nr 12, lk 2484–2496), arvustuse Seija Lainela ja Pekka Sutela raamatu *The Baltic Economies in Transition* (“Võrdlev ülevaade majandusreformidest Balti riikides”; 1995, nr 5, lk 1078–1081) ja Uno Mereste *Majandusleksikoni* kohta (2004, nr 5, lk 1160–1163) ning tõlkinud katkendid Jean-Pascal Benassy teosest *The Economics of Market Disequilibrium* (“Turu tasakaal ja tasakaalutus”; 1994, nr 7, lk 1513–1528) ja John Maynard Keynesi teosest *The General Theory of Employment, Interest and Money* (“Ootuste osa toodangu ja tööhõive määramisel” (1995, nr 1, lk 163–167), samuti János Kornai artikli “Lubaduste murdmine: Ungari kogemus” (2014, nr 1, lk 36–70).

LUULET

Mariko Sumikura

Tõlkinud Taimi Paves ja Jüri Talvet

VIDEVIK

videvikus
kujutlen naist kes justkui
lilleõiena
sihitult hõljub
unustuse lainetes

TÄHEPIDU

kindel see: tol ööl
kõrgel taevas
kohtuvad kahe armunu hinged
et astuda tõelaeva
mis kannab nad koidikule vastu

**Yūyami. — Hoshimatsuri. — Kagee. — Kamen no koi. — Hana
no kage. — Mio. — Homura. — Kagerō. — Sasashigure. — Ai no
fune. — Ginsusuki. — Ekisha.**

HAHM

ebaluseta pintsli tõmbed
juhivad kuhu vaid tahavad
murduvad kus vaid soovivad —
nagu järves ujuv kuu
loob hõbejat säbrutust

ARMASTUS MASKI VARJUS

peidus nimed ja näod
maskiballi ülil hiilgus.
pilkaspimedas õös
unustan aja ja iseenda.
mis siis et üürike — arm on arm

ÕILME VARI

oh õis
kuritegu on olla nii ilus
ainsagi veata
õilmitseda on pahe.
õrnalt puudutan su varju

VEESOON

puurides kaevu mu südamesse,
urgitsedes lahti veesoont
järsk pingestus
purskumine läbi aja sõela.
siis aga lihtsalt mahe üksildus

LEEGID

olen
kolmekümne kuue kraadine keha
jahutatud lõõm
mis olgugi tasa
põleb mu sees edasi

KIIL

mõelda sellest et me peagi kohtume
ja sina maandud mu varrukale.
oh armas armas kiil
su elu on ohus
ja ohus on mu arm

VIHMASABIN BAMBUSSALUS

tuhandeaastane rada
haljus haljuses
vari varjus.
kes suudaks armule vastu panna
vihmases bambustihnikus

ARMULOOTSİK

armulootsik
libiseb tasa.
enam polegi aere
enam polegi vaja
kellegi juurde jõuda

SIIDPÖÖRIS
(*Miscanthus*)

Sonigahara
on hõbedase rohu meri.
voogav loojanguvalgus
lainetav täiskuu.
olen väsinud ujumisest

VAKSAL

kella sekundiosuti perroonil
ei tea midagi armastusest.
lugedes su huuli mööduvalt vaguniaknalt
nutab külm sügisvihm
koos minuga

Tänapäeva Jaapani silmapaistvamaid lüürilisi luuletajaid **MARIKO SUMIKURA** (jaapanipäraselt SUMIKURA MARIKO, sünd. 1952) on pärit põlisest ja tuntud Kyōto perekonnast, kelle kohta andmeid on talletatud vähemalt 400 aastat. Ta lõpetas Ritsumeikani Ülikooli lõputööga William Blake'ist. Tema luulele on omane filosoofiline kallak. Euroopa 20. sajandi mõtlejatest on ta erilist huvi tundnud hispaanlanna, José Ortega y Gasseti õpilase María Zambrano vaadete vastu. Tema tunnustatud luuleteoste seas on traditsioonilistes tankades, kuid tänapäevaselt vabamas rütmis kirjutatud neljast raamatust koosnev armastusluule tsükkel üldpealkirjaga *Naine* (Hito): *Lõhnava südamega naine* (Kokoro Kaoru Hito, 2008), *Unelmaid ketrav naine* (Yume Tsumugu Hito; Ōsaka: Chikurinkan, 2009), *Valgust kuduv naine* (Hikari Oru Hito, 2009) ja *Armuriüis naine* (Ai Matou Hito, 2010). Kõik need on tõlgitud inglise keelde ning pälvinud tähelepanu ka läänes.

Mariko Sumikura on Jaapani ülemaailmse luuletajate assotsiatsiooni (Japan Universal Poets Association — JUNPA) esinaine. Ta on tõlkinud lääne tänapäevaluuletajate loomingut jaapani keelde ning avaldanud seda JUNPA sarjas, mille igas raamatus esitletakse üht jaapani ja lääne luuletajat.

Siinsed tõlked pärinevad raamatust *Unelmaid ketrav naine*.

J. T.

ÜHEST KEELEKÕNELUSEST

Jaapanlase ja küsija vahel

Martin Heidegger

Tõlkinud Janar Mihkelsaar

J: Praegu ma ei mõista, kui hooletud me oleme sõnakasutuses olnud.

K: Seda märkamegi tihti tõepoolest hilja; kuna viga ei peitu mitte niivõrd meis endis, vaid selles, et keel on võimsam ja see pärast kaalukam kui meie.

J: Mida te selle all silmas peate?

K: Selgitamaks seda sellega, millest me just praegu kõnelesime...

J: Te ütlesite, et keel on põhitõmme inimesena-olemise hermeneutilises tõmbes kohalolelemise ja kohaloleleva kahestus. Seda märkust tahaksin ma kohe praegu täiendada; see peab aga toimuma alles seejärel, kui te olete näidanud, mida me oleme jätnud siin mõtlemata.

K: Ma pean silmas sõna “suhe” [*Bezug*]. Me mõtleme suhet relatsiooni tähenduses. Me võime seda nii tuttavat tühjas, formaalses tähenduses tähistada ja tarvitada nagu tehtmärki. Mõtelge logistika toimimisele. Me võime sõna “suhe” väljendis “inimene on hermeneutilises suhtes kahestuga” kuulda siiski ka täiesti teistmoodi. Me peame seda koguni kuulma, juhul kui mõtleme

Algus eelmises numbris.

üteldu üle järele. Me ei pea seda tegema ega suuda seda teha tõenäoliselt kohe, aga ehk pärast pikka meeliskelu.

J: Kahju ei sünni sellest, kui “suhet” mõistetakse kõigepealt harjumuslikult relatsioonina.

K: Kindlasti, aga see ei sobi juba algusest peale, eeldades, et sõna “suhe” peab ülalmainitud väljendis saama kandvaks sõnaks.

Sõna “suhe” me kasutame ühtlasi siis, kui tahame nimetada tarvilike kaupade nõudmise ja pakkumise suhet. Kui inimene on hermeneutilises suhtes, siis *ei* tähenda see muidugi kohe, et ta peab olema kaup. Samahästi tahaks sõna “suhe” ütelda, et inime-
ne peab olema oma olemuses pruugitud, peab kuuluma oleleva-
na [*Wesende*], kes ta on, pruuki [*Brauch*], mis teda nõuab [*beanspruchen*].

J: Millises tähenduses?

K: Hermeneutilises, s.t teate toomise mõttes, sõnumi hoidmise mõttes.

J: Inimene on “suhtes” tähendab niisiis sedasama mis: inime-
ne oleleb inimesena “pruugis”...

K: ... mis kutsub inimest kahestut hoidma...

J: ... mida ei saa väljendada, niivõrd kui mina [seda] näen, ei kohalolelemise ega kohalolelevaga, ega ka nende kahe suhtega.

K: Kuna kahestu laotab valla ise alles selguse, s.t valendiku, milles saavad kohalolelev kui selline ja kohalolelemine inimese jaoks eristatavaks...

J: ...inimese jaoks, kes on oma olemuse kohaselt tõmbes, s.t kahestu pruukimises.

K: Seepärast ei tohi me ka enam ütelda: suhtes kahestuga, sest see ei ole ettekujutamise ese, vaid pruukimise valdamine.

J: Mida me ei koge hoolimata sellest mitte kunagi vahetult, niikaua kui me kujutame kahestut ainult ette erinevusena, mis saab märgatavaks võrdluses, mis üritab kõrvutada kohalolelevat ja selle kohalolelemist.

K: Ma olen üllatunud, et teil on nii terav silm.

J: Kui ma saan teile järgneda kõneluses, siis see õnnestub. Üksi jäetuna olen ma nõutu; sest juba see viis, kuidas teie tarvitate sõnu “suhe” ja “pruuk”...

K: ... paremini ütelduna: pruugite...

J: ... see võõrastab juba piisavalt.

K: Seda ma ei eita. Aga mulle paistab, et alal, kus me liigume, jõuame algselt tuttavasse siis, kui me ei pelga läbikäiku läbi võõrastava.

J: Kuidas te mõistate algselt tuttavat? See ei ole ometi kõige algsemal kujul tuttav.

K: Ei, vaid too, mis on eelnevalt usaldatud meie olemusele ja mis saab alles viimasena kogetavaks.

J: Ja teie mõtlete selle üle järele.

K: Ainult selle üle, aga nõnda, et selles katab end kinni mõtlemisväärseim kui selline ja kui tervik.

J: Seejuures ei võta te arvesse kaasinimeste käibivaid ettekujutamisi.

K: Sedasi paistab see tõepoolest. Tegelikult teenib siiski iga mõttesamm eesmärgi aidata kaasa sellele, et inimene leiaks [end] mõtlevalt oma olemuse teerajalt.

J: Siit tulenevalt teie meeliskelu keele üle...

K: ... keele üle tema suhtes olemise olemusse, s.t kahestu valdamisse.

J: Kui keel on aga põhitõmme hermeneutiliselt piiritletud pruukimises, siis teie kogete keele olemust juba ette teisiti, kui see sünnib metafüüsilises mõtlemises. See on too, millele ma tahtsin ennist eriti tähelepanu juhtida.

K: Aga milleks?

J: Mitte selleks, et tõsta esile uusimat varasema vastu, vaid meenutada meile seda, et just otsitud meeliskelus keele olemuse üle kõneleb kõnelus kui midagi ajaloolist.

K: Olnu [*Gewesene*] mõtlevast äratundmisest.

J: Seda pidi siis juba ka tähele pandama tolle loengu pealkirjas, mille üleskirjutuse üle kõneldi tihti Jaapanis kahekümnendatel aastatel.

K: Ma pean tunnistama, et te teete praegu vea. Loeng “Väljendus ja nähtumus” (või kas ei kõlanud see tiitel “Väljendus ja tähendus”) oli veel silmanähtavalt vastuoluline, olgugi et see jääb piiritletuks sellest, mida me nimetasime äsja mõtleva kõneluse ajaloolisuseks.

J: Pealkiri peab seega osutama vastandusele.

K: Igal juhul oli minu eesmärgiks nähtavaks teha täiesti muud, ent sellest oli [mul] alguses ainult tume, kui mitte ähmane aimdus. Säärased nooruslikud sekeldused teevad kergesti ülekohut.

J: Sõna “väljendus” [*Ausdruck*] pealkirjas nimetab seda, mille vastu te olete. Sest teie pilk keele olemusse ei klammerdu sõnade foneetikasse ja kirjaipilti, mida kujutatakse ju ette keele väljenduskarakterina.

K: Siin mõistetakse sõna “väljendus” meelelise ilmnemise kitsas tähenduses. Ka isegi seal, kus tähelepanu all on foneetika ja kirjaipildi tähendussisu, kujutatakse keelt ikka veel ette väljenduse moel.

J: Kuidas nii? Oma tähendustäiuses mõistatud kõnelemine väljub — ja nõnda alati — foneetilisuse füüsilis-meelelistest piiridest. Keeles endas on väljendatu ja kirjutatu mõttes midagi üle-meelelist, seda pelgalt meelelisust püsivalt ületavat. Nii ettekujutatuna on keel iseenesest metafüüsiline.

K: Ma nõustun kõigega, mida te esile tõtsite. Aga keel tuleb selles metafüüsilises olemuses ainult nähtavale, kuivõrd seda kujutatakse juba ette eelnevalt väljendusena. Siin ei tähenda väljendus mitte üksnes kuuldavale toodavat väljendamist ja trükitud kirjamärke. Väljendus on ühtlasi väljaütlemine [*Ausserung*].

J: See osutab seesmisele, hingelisusele.

K: Tolle loengu ajal kõneldi kõikjal elamusest [*Erlebnis*], kaasa arvatud fenomenoloogias.

J: Dilthey kuulus teos kannab pealkirja *Elamus ja luule*.^{*}

K: Läbi elama [*Erleben*] tähendab alati: tagasi viitama, nimelt elu ja läbielatu tagasiviitamist minale. Elamus nimetab objektiivsuse tagasiviitamist subjektile. Ka paljuräägitud mina-sina-elamus kuulub subjektiivsuse metafüüsilisse alasse.

J: Subjektiivsuse ja tema juurde kuuluva väljenduse ala olete te hüljanud, kui sisenesite hermeneutilisse tõmbesse kahestuga.

K: Ma vähemalt üritasin seda. Domineerivad ettekjutused, mis piiritlevad uusaegse mõtlemise säärase nimedega nagu “väljendus”, “elamus” ja “teadvus”, pidid nende otsustavat kaalu arvestades seatama kahtluse alla.

J: Aga sel juhul ei mõista ma enam, kuidas te võisite valida pealkirja “Väljendus ja nähtumus”. See pealkiri pidi ometi teada andma vastandusest. “Väljendus” on sisemise väljaütlemine ja see osutab subjektiivsele. “Nähtumus” [*Erscheinung*] nimetab seevastu objektiivset, juhul kui ma tohin siin Kanti keelekasutust meenutada, mille järgi on nähtumused kogemuse esemed ehk objektid. Oma ettekandele säärast pealkirja andes te sidusite ennast subjekti-objekti-suhtega.

K: Teie kaalutlused on teatud määral õigustatud, seda juba üksnes seepärast, et nimetatud loengus pidi jääma palju asju ebaselgeks. Mitte keegi ei suuda ennast silmapilkselt distantseerida valitsevatest seisukohtadest, seda eriti veel sel juhul mitte, kui on tegemist eelneva mõtlemise juba pikalt sisse käidud radadega, mis eksitavad tavapärasesse. Pealegi on selline distantseerumine eelnevast traditsioonist juba seeläbi ohjeldatud, et see pealtnäha revolutsiooniline tahe üritab ennekõike algupärasemalt taasleida [olemata] olnut. Teose *Olemine ja aeg* esimesel leheküljel on sihilikult juttu “kordamisest”. Sellega ei peeta silmas üksluiselt samaks jääva monotoonset korrutamist, vaid: ära, sisse ja kokku toomist, mis on kätketud pärandisse.

J: Meie õpetajad ja minu sõbrad Jaapanis on teie püüdlusi alati selles tähenduses mõistnud. Professor Tanabē pöördus tihti tagasi

^{*}Wilhelm Dilthey. *Das Erlebnis und die Dichtung: Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin. Vier Aufsätze*. Leipzig: Teubner, 1906. Toim.

küsimuse juurde, mida teie olite temalt ükskord küsinud: mispärast meie, jaapanlased, ei pea vajalikuks juurelda omaenda mõtlemise austamist väärivate alguste üle, selle asemel et tormata iga kord ahnelt uuema järele Euroopa filosoofias. See sünnib tõepoolest veel ka tänapäeval.

K: Selle vastu on raske astuda. Niisugused arengud lämbuvad ettenähtud ajal nende oma viljatuses. Seevastu see, mis nõuab meie abi, on teine asi.

J: Ja see oleks?

K: Panna tähele jälg, mis juhatavad mõtlemise tema allika juurde.

J: Kas te leiate selliseid jälgi omaenda otsingus?

K: Ma *leian* neid üksnes, kuna need *ei* ole minu tehtud ja [kuna need] on üsna harva kuuldavad kauge hüüde vaevalt eristatava kajana.

J: Aga ma järeldan sellest, et te ei raja pealkirjas “Väljendus ja nähtumus” olevat eristust enam subjekti-objekti-suhte.

K: Teile saab see veelgi selgemaks, kui pöörate tähelepanu sellele, mida ma sooviksin nüüd lisada teie mainitud Kanti nähtumusemõistele. Kanti määratluse teeb võimalikuks omanemine [*Ereignis*], mille järel on kogu kohalolelevast juba saanud ettekujutamise ese.

J: Nähtumuses, nagu Kant seda mõtleb, peame meie juba kogema ka vastasseismist.

K: See on tarvilik, mitte ainult selleks, et mõista Kanti õigesti, vaid selleks, et, kui ma tohin ennast nii väljendada, kogeda algupäraselt eeskätt nähtumuse ilmnemist [*Erscheinen der Erscheinung*].

J: Kuidas see sünnib?

K: Kreeklased kogesid ja mõtlesid esimest korda φαινόμενα'id, fenomene kui selliseid. Ometi on neile siinjuures täiesti võõras kohaloleleva verming esemelisusena; φαίνεσθαι tähendab neile: end paistesse tooma ja selles paistes ilmnema. Ilmnemine jääb niiviisi kohaloleleva kohalolelemise põhitõmbeks, kuivõrd see saab ilmsiks vallakätketuses.

J: Teie kasutate seega loengu “Väljendus ja nähtumus” pealkirja teist sõna kreekalikus tähenduses?

K: Jah ja ei. Jah, kuivõrd mul ei tähista sõna “ilmnemine” ei esemeid kui esemeid ega üldse teadvuse (ja s.t alati eneseteadvuse) esemeid.

J: Niisiis lühidalt ütelduna: ilmnemine *mitte* kantilikus tähenduses.

K: Võrdlus Kantiga ei ole kaugeltki piisav. Sest isegi seal, kus sõna “ese” kasutatakse kohaloleleva kui sõltumatult oleva tarvis ja samal ajal lükatakse tagasi esemelisuse kantilik tõlgendus, ei mõelda mitte mingil juhul juba ilmnemist kreeklaste tähenduses, vaid põhiliselt, olgugi et väga varjatud tähenduses, ikkagi Descartes’i viisil: mina kui subjekti mõttes.

J: Oma “ei-ga” annate siiski mõista, et teiegi ei mõtle ilmnemist kreekalikus tähenduses.

K: Teil on õigus. Seda, mis on siin otsustav, on raske ilmsiks tuua, kuna see nõuab lihtsat ja vaba pilku.

J: Säärast pilku kohtab veel harva. Sest tavapäraselt samastatakse kõhklematult teie ilmnemisepiiritlus kreekalikuga; ja see arvatakse olevat iseendastmõistetav, et teie mõtlemine ei taotle midagi muud kui tagasiminekut kreekaliku, kui ülepea mitte eelsokraatilise mõtlemise juurde.

K: See arvamus viib loomulikult eksiteele; ja ometi on see arvamus ära tabanud midagi tõele vastavat.

J: Kuidas nii?

K: Et vastata teie küsimusele paratamatu lühidusega, tahaksin ma riskida kasutada väljendit, milles varitsevad kohe uued valesitõlgendamise ohud. . .

J: . . . millele teie saate siiski kibekärmelt vastata.

K: Kindlasti, kui see ei põhjustaks uut viivitust meie kõneluses, mille aeg on piiratud, kuna teie tahate homme edasi reisida Firenzesse.

J: Ma olen juba otsustanud jääda veel üheks päevaks siia, juhul kui te lubate mul end veel korra külastada.

K: Sellest pole mitte midagi meeldivamat. Vaatamata sellele rõõmustavale väljavaatele pean ma vastuse lühidalt sõnastama.

J: Milline on niisiis teie suhe kreeklaste mõtlemisega?

K: Meie kaasaegne mõtlemine on loobunud mõtlemast kreekalikult mõteldut veelgi kreekalikumalt.

J: Ja nõnda mõistmast kreeklasti paremini, kui nad mõistsid iseennast.

K: Seda otseselt mitte; sest mistahes suur mõtlemine mõistab ennast (s.t *ennast* tema enda määratletud piirides) alati ise kõige paremini.

J: Mida peab siis tähendama: kreekalikult mõteldut kreekalikumalt mõtelda?

K: Seda saab hästi seletada ilmnemise olemust silmas pidades. Kui kohalolemist ise mõteldakse ilmnemisena, siis valdab kohalolelemises väljatulemine valenemisse [*das Hervorkommen ins Lichte*] varjamatuse tähenduses. See omaneb vallakätkemises kui valenemises. See valenemine jääb ise sellegipoolest omanemisena mistahes tähenduses mõtlemata. Ennast siduda selle mittemõteldu mõtlemisega tähendab: järgneda kreekalikult mõteldule algupärasemalt, saada see tema olemuspäritolus pilku. Nimeetatud pilk on omal viisil kreekalik, ent tolles mõttes, mis pilku saadi, ei ole see pilk sellegipoolest enam, mitte kunagi enam kreekalik.

J: Mis see siis on?

K: Mulle paistab, et meil ei ole õigust nõuda sellele vastust. See ei aitaks ka mitte kuidagi, kuivõrd kõik taandub sellele, et pilku saada ilmnemine kui kohalolelemise olemus tema olemuspäritolus.

J: Kui see õnnestub, siis te mõtlete ilmnemist ühtaegu nii kreekalikult kui ka enam mitte kreekalikult. Teie ütlesite, vähemalt see oli öeldu mõte, et subjekti-objekti-suhte ala on hüljatud, kui mõtlemine on ennast avanud äsja mainitud kogemusele, milles ilmnemise olemuspäritolu — kui me tohime ütelda — ise ilmneb?

K: Vaevalt. Aga te puudutate olemuslikku. Sest ilmnemise päritolus tuleb inimesele kätte too, milles varjab end kohalolelemise ja kohaloleleva kahestu.

J: Kahestu on end alati juba inimesele pakkunud, ehkki see on kui kahestu kinni kaetud.

K: Inimene, kuivõrd ta on inimene, kuuleb seda sõnumit.

J: See juhtub, ilma et inimene paneks seda päriselt tähelegi, et ta kuuleb alati juba seda sõnumit.

K: Teda pruugitakse selleks, et seda kuulda.

J: Teie nimetasite seda ennist: inimene asub tõmbes.

K: Ja seda tõmmet nimetatakse hermeneutiliseks, kuna see toob teate tollest sõnumist.

J: See nõuab inimeselt, et talle vastataks. . .

K: . . . talle inimesena kuulutaks.

J: Seda aga nimetate teie inimeseks *olemiseks*, juhul kui kiidate nüüd veel heaks sõna "olemine".

K: Inimene on sõnumikandja [*der Botengänger der Botschaft*], selles sõnumis keelitab teda kahestu vallakätetus.

J: Nii palju kui ma sellele, mida te ütlete, järgneda suudan, aiman äärmiselt varjatud sugulust meie mõtlemisega, just nimelt sellepärast, et teie mõtlemistee ja tema keel on hoopis teistsugused.

K: Teie ülestunnistus innustab mind määral, et ma suudan seda valitseda ainult seeläbi, et me jääme kõnelusse. Ainult *ühte* küsimust ei saa ma jätta esitamata.

J: Millist?

K: Küsimust selle koha järele, kus kerkib esile teie aimatud sugulus.

J: Sel juhul te küsite liiga üldiselt.

K: Kuidas nii?

J: Üldine on too piiritu [*Grenzenlos*], mida näidatakse meile *ku's*, millega peetakse silmas taeva tühjust.

K: Nõnda oleks siis inimene kahestu vallakätketuse sõnumikandjana ühtlasi ka piiritu piirilkäija [*Grenzgänger des Grenzlosen*].

J: Sellel teel otsib ta piiri saladust. . .

K: . . . mis ei saa ennast varjata mitte milleski muus kui hääles [*Stimme*], mis häälesta-b [*be-stimmt*] tema olemust.

J: Mida me nüüd ütleme — vabandage, et ütlen “meie” —, selle üle ei saa enam arutleda, võttes juhtnööriks metafüüsilise ettekujutuse keelest. Seepärast te üritasite tõenäoliselt loengu pealkirjaga “Väljendus ja nähtumus” vihjata lahtiütlemisele säärasest ettekujutusest keelest.

K: Vihjeks jäi see terve loeng. Ma ei teinud midagi muud kui järgnesin ähmasele teejäljele, aga ma järgnesin. Jälg oli vaevu kuuldav lubadus, mis kuulutas ette vabanemisest vabasse, kord tume ja eksitav, kord sähvatuslik nagu äkiliselt taipu saadu, ent mis vältis jälle iga katset teda ütelda.

J: Ka hiljem teoses *Olemine ja aeg* jäi teie arutlus keelest üsna tagasihoidlikuks.

K: Võib-olla te loote meie kõneluse järel siiski kunagi tähelepanelikumalt *Olemise ja aja* 34. paragrahvi.

J: Ma olen seda juba tihti lugenud ja iga kord kahetsenud, et see on jäänud nii lühikeseks. Vahepeal arvan ma nüüd olevat saanud selgemalt pilku hermeneutilisuse ja keele kokkukuulumise tähtsuse.

K: Miks on see tähtis?

J: Mõtlemise teisenemiseks, mida ei ole kindlasti võimalik teoks teha nagu [laeva] kursimuutust, ja juba veel vähem saab seda teisenemist teoks teha filosoofia uurimistulemuste akumuleerumise tulemusena.

K: Teisenemine [*Wandlung*] toimub kui rännak [*Wanderung*]. . .

J: . . . kus üks koht hüljatakse teise kasuks. . .

K: . . . milleks on tarvis arutlust.

J: Üks koht on metafüüsika.

K: Ja teine? Me jätame selle ilma nimeta.

J: Vahepeal on saanud mulle üha mõistatuslikumaks, kuidas krahv Kuki sai selle ohvriks langeda, et ta lootis teie mõtlemisest [leida] abi oma püüdlustele esteetikas, kuna teie tee jätab koos metafüüsikaga ühtlasi selja taha esteetika, mis põhineb metafüüsikal.

K: Aga nõnda, et me saame alles nüüd esteetilisuse olemuse üle järele mõtelda ja tema piirid kätte näidata.

J: Võib-olla peibutas Kukit see perspektiiv, sest ta oli liiga tundlik ja järelemõtlik selleks, et ta oleks vaeva näinud pelkade doktriinide kokkuarvestamisega.

K: Ta tarvitas euroopalikku nimetust “esteetika”, aga ta siiski mõtles ja otsis teisiti. . .

J: *Iki* — sõna, mida ma ei söanda ikka veel tõlkida.

K: Aga võib-olla oskate teie seda, mida see sõna viipab [*zuwinkt*] meile kinnikatvalt kätte, nüüd pigem kirjeldada.

J: Aga alles seejärel, kui te olete selgitanud esteetilisuse olemust.

K: See leidis aset juba meie kõneluse käigus, nimelt just seal, kus me ei kõnelenud otse asjast, esteetilisusest.

J: Te peate silmas subjekti-objekti-relatsiooni arutlust?

K: Kus kohas muidu? Esteetilisuse vahendusel (või peaksi-me ütlema, elamuse ja selle mõõduandva valla vahendusel) saab kunstiteosest juba ette tundmise ja ettekujutamise ese. Ainult seal, kus kunstiteosest on saanud ese, on seda sobiv välja panna näitustel ja muuseumides. . .

J: . . . ja sobiv ühtlasi hindamiseks ja takseerimiseks.

K: Kunstilisest kvaliteedist saab määrav tegur moodsas kunstikogemuses.

J: Või ütleme kohe otse: kunstiga kaubitsemises.

K: Aga kunstilisuse piiritlus johtub ometi loomingulisusest ja meisterlikkusest.

J: Kas kunst põhineb kunstilisusel või on see suhe vastupidine? Kogu jutt kunstilisusest reedab ometi alati kunstniku eelise. . .

K: ... kui subjekti, kes jääb suhestatuks teose kui oma objektiga.

J: Ainuüksi nendesse piiridesse kuulub kogu esteetilisus.

K: See on nii eksitav, nimelt kõikehaarav, et see on võimeline hõlmama veel ka iga teistsuguse kunstikogemuse ja selle olemuse.

J: Küllap kõike haarata, aga mitte kunagi omaks teha [*aneignen*]. Seepärast kardan ma nüüd rohkem kui kunagi varem, et *iki* iga selgitus langeb esteetilise ettekujutamise küüsi.

K: See peaks sõltuma katsest.

J: *Iki* on see veetlev [*Anmutende*].

K: Kohe, kui te ütlete seda, oleme juba keset esteetikat, kui te mõtlete Schilleri uurimusele “Veetlus ja väärikus”. See kirjatöö (nagu ka järgnev uurimus “Kirjad inimese esteetilisest kasvatusest”) sündis kahekõnest Kanti esteetikaga.*

J: Kui ma olen õigesti kursis, siis mõlemad kirjutised andsid olulise tõuke Hegeli esteetikale.

K: Seepärast oleks upsakas, kui me tahame nüüd end mõne märkusega veenda selles, et oleme saanud esteetika olemuse enda valdusesse.

J: Umbmääraselt tohin ma siiski üritada eraldada seda nüüd “veetlusena” tõlgitud *iki*’t esteetikast, s.t subjekti-objekti-suhtest. Ma ei pea veetlust nüüd silmas ärritusena [*Liebreiz*]. . .

K: ... niisiis mitte ärrituste, mõjude, αἰσθησις’e vallas, vaid hoopis?

J: Pigem vastupidises tähenduses; aga ma olen teadlik, et olen selle osutusega ikka veel esteetika vallas.

K: Seda reservatsiooni arvestades saate sellest hoolimata püüda seda selgitada.

J: *Iki* on helendava võluvuse puhuv vaikus.

*Vt Friedrich Schiller. Ueber Anmuth und Würde. — *Neue Thalia*, 1793; Über die ästhetische Erziehung des Menschen. — *Die Horen*, 1793–1795. *Toim.*

K: Võluvust [*Entzücken*] mõistate te siis sõna-sõnalt kui eemale tõmbumist [*Entziehen*], kui sinna tõmbumist [*Hinzücken*] — nimelt vaikusesse.

J: Siin ei ole mitte kuskil mitte midagi juttu ärritustest ega muljetest.

K: Võluvus on edasi- ja sinna- ning siiaviipamise üks viisidest.

J: Viibe aga on valeneva kinnikaetuse sõnum.

K: Nii oleks kogu kohalolelemisel oma päritolu veetluses kut-suva vaikuse puhta võluvuse mõttes.

J: Et teie mind — või pigem oletuslikke vihjeid, mida ma esitan — kuulate, turgutab minus enesekindlust loobuma oma kahtlustest, mis on mind siiani tagasi hoidnud teie küsimusele vastamast.

K: Te peate silmas küsimust, milline jaapani keele sõna vastab sellele, mida meie, eurooplased, nimetame “keeleks”.

J: Seda sõna pelgasin ma kuni selle silmapilguni ütelda, kuna ma pean pakkuma tõlke, mis laseb meie sõnal keele jaoks välja paista — ja seda nimelt mõistete ettekujutusalas — nagu pelga piltkirjana; sest Euroopa teadus ja tema filosoofia üritavad ainult mõistete abil haarata keele olemust.

K: Kuidas kõlab jaapani sõna “keeles” jaoks?

J: (*pärast edasist kahtlust*) See on “*koto ba*”.

K: Ja mida see ütleb?

J: *Ba* nimetab lehti, kaasa arvatud ka — ja seda eriti — kroonlehti. Mõtelge kirsi- ja ploomiõite peale.

K: Ja mida ütleb *koto*?

J: Sellele küsimusele on kõige raskem vastata. Siiski on nimetatud katse vahepeal seeläbi kergemaks saanud, et me riskisime selgitada *iki*’t: kutsuva vaikuse puhas võluvus. Vaikuse puhumine, milles omaneb kutsuv võluvus, on see valdav, mis laseb tulla tollel võluvusel. Aga *koto* nimetab alati ühtlasi mistahes võluvat ennast, mis ainulisena tuleb alati igas kordumatus silmapilgus oma veetluse täiuses paistesse.

K: *Koto* oleks niisiis veetluse sõnumi valenev omanemine.

J: Suurepäraselt üteldud. Ainult et sõna “veetlus” juhib meed-
sa meelelaadi liiga kergesti eksiteele...

K: ...nimelt ära muljete alasse...

J: ...mille hulka jääb kuuluma [*zugeordnet*] väljendus [*Ex-
pression*] kui vabastamise viis. Rohkem paistab mulle abi olevat
pöördumisest kreeka sõna *χάρις* juurde, mille ma leidsin ühest
ilusast ütlusest, millele te viitate oma ettekandes “...luuleliselt
asub inimene...”,* osundades Sophoklest; ja teie tõlkisite selle
‘armulikkuseks’ [*Huld*]. Selles kõneleb pigem võluva vaikuse pu-
huv saabumine.

K: Ühtlasi veel midagi muud, mida seal on ütelda tahetud,
aga [mida ma] ei saanud ettekande kontekstis teha. *Χάρις* tä-
hendab seal *τίχτουςα* — see esile-toov [*Her-vor-bringende*].
Meie saksakeelne sõna “luuletama” [*dichten*] ütleb sedasama. Nii
teadustab Sophoklese ütluses ennast meile see, et armulikkus ise
on luuleline ja et see on päristiselt luuletav, kahestu vallakätketu-
se sõnumi allikas.

J: Ma vajaksin rohkem aega, kui kõnelus lubab, et mõtelda
järel uute perspektiivide üle, mis teie viitega avanevad. Aga *ühte*
näen ma kohe, et see aitab mul teile veelgi selgemalt ütelda, mis
on *koto*.

K: See paistab olevat hädavajalik, selleks et suuta ainult mõ-
ningal määralgi kaasa mõtelda teie “keeles” jaoks pakutud jaapani-
keelse sõna *koto ba* üle.

J: Te küllap mäletate meie kõneluses kohta, kus ma nimeta-
sin teile oletatavalt vastavaid jaapanikeelseid sõnu *αισθητόν*’i ja
νοητόν’i eristuseks: *iro* ja *ku*. *Iro* peab silmas enamasti värvide ja
igasugust sorti meeleliselt tajutavat. *Ku*, avatu, taeva tühjus, peab
silmas rohkemat kui ülemeeleline.

K: Millel põhineb see “rohkem”, seda ei suutnud te ütelda.

*Vt ...dichterisch wohnet der Mensch... (1951). — M. Heidegger.
Vorträge und Aufsätze (1936–1953). Hrsg. von F.-W. von Herrmann.
(Gesamtausgabe, Bd. 7.) Frankfurt am Main: Klostermann, 2000. *Toim.*

J: Siiski nüüd saan ma järgneda viipele, mida mõlemad sõnad kätkevad.

K: Kuhu need viipavad?

J: Sellesse, kust omaneb mõlema vastumäng teineteisele.

K: Ja see on?

J: *Koto*, esiletoova armulikkuse valeneva sõnumi omanemine.

K: *Koto* oleks valdav omanemine...

J: ...ja nimelt selle, mis pruugib kasvava ja õitseva varju [*Hut*].

K: Mida ütleb siis *koto ba* sõnana keele tarvis?

J: Sellest sõnast kuulduna on keel: kroonlehed, mis *koto*'st pärinevad.

K: See on imeline ja seepärast kujutletamatu sõna. See nime-
tab teisiti kui see, mida esitavad meile metafüüsiliselt mõistetud
sõnad nagu *Sprache*, γλῶσσα, *lingua*, *langue* ja *language*. Ma
kasutan juba kaua üksnes vastumeelselt sõna “keel”, kui mõtlen
järele tema olemuse üle.

J: Aga kas te suudate leida täpsema?

K: Ma arvan, et olen selle leidnud; tahaksin seda kaitsta siiski
selle eest, et seda tarvitataks kui tavalist nimetust ja võltsitaks
mingi mõiste tähistuseks.

J: Missugust sõna teie kasutate?

K: Sõna “ütlemus” [*Sage*]. See peab silmas: ütlemist [*Sagen*]
ja tema üteldut ning üteldavat [*zu-Sagende*].

J: Mida tähendab “ütlemus”?

K: Nähtavasti sedasama nagu näitamine [*zeigen*] tähenduses:
ilmneda ja paista laskmine, seda siiski viipamise mõttes.

J: Ütlemus ei ole selle kohaselt sõna inimese kõnelemise
jaoks...

K: ...vaid tolle oleleva [*Wesende*] tarvis, millele viipab teie
jaapani sõna *koto ba*: ütlemuslik [*Sagenhafte*]...

J: ...mille viipamises olen ma nüüd alles meie kõneluse käi-
gus koduseks saanud, nii et näen ka nüüd selgemalt, kui hästi oli

krahv Kuki juhata tud, kui ta üritas teie juhendusel hermeneutilisuse üle järele mõelda.

K: Aga te mõistate ka, kui puudulik pidi minu juhatus olema; sest pilguga ütle muse olemusse alustab mõtlemine alles toda teed, mis laseb meil astuda sammu tagasi ainult metafüüsilisest ettekujutamisest hoolde [*Achten*], mis paneb tähele tolle sõnumi viipeid, mille sõnumikandjaks me tahame päristiselt saada.

J: Tee sinna on pikk.

K: Mitte niivõrd sellepärast, et see juhatab eemale, vaid kuna see juhatab läbi lähedase.

J: Mis on nii lähedal ja on olnud juba kaua aega nii lähedal, nagu meile jaapanlastele on olnud siiani mõtlemata jäänud sõna keele olemuse jaoks — *koto ba*.

K: Kroonlehed, mis pärinevad *koto*'st. Kujutlusvõime tahaks ohjeldamatult tungida mittekogetud valdadesse, kui see sõna alustab oma ütle must.

J: Uidata saab ta ainult juhul, kui tal lastakse olla pelgas ettekujutamises. Ent kus see ilmub mõtlemise allikana, paistab see mulle hoopis koondava kui uitavana. Midagi sellist aimas juba Kant, nagu te näitasite juba ise.

K: Aga kas meie mõtlemine *on* juba sellel allikal?

J: Kui mitte, siis mõtlemine on vähemalt teel sinna, juhul kui ta otsib rada, millele sooviks, nagu ma nüüd selgemalt näen, viibata meie jaapani sõna “keeles” jaoks.

K: Et see viibe saaks meile pädeda, peaksime olema kogenumad keele olemuse osas.

J: Mulle paistab, et sellesuunalised püüdlused saadavad aastakümneid teie mõtlemiseteed ja seda nii mitmekesiselt, et olete piisavalt ette valmistatud ütlema midagi keele olemuse kui ütle muse kohta.

K: Aga te teate ka samahästi, et mitte kunagi ei piisa üksnes enda püüdlustest.

J: See on tõsi. Siiski me võime (mida surelik jõud omaette ei suuda mitte kunagi) tõenäolisemalt sihile jõuda, kui oleme täiesti

valmis loobuma sellest, mida oleme altilt otsinud, jõudmata seejuures sihile.

K: Esialgsete märkustega olen ma riskinud ühes ettekandes, mida olen viimastel aastatel pidanud mõned korrad pealkirja all “Keel”.*

J: Sellest ettekandest keele üle olen ma lugenud teadaandeid ja koguni ühte üleskirjutust.

K: Säärased üleskirjutused (kaasa arvatud hoolikad) jäävad, nagu ma juba ütlesin, kaheldavateks allikateks, ja iga eelnimetatud ettekande üleskirjutus on niikuinii tema ütlemise moonutus.

J: Mida te peate silmas selle karmi hinnanguga?

K: See ei ole hinnang üleskirjutustele, vaid ettekande ebaselgele iseloomule.

J: Kuidas nii?

K: Ettekanne ei ole kõnelemine keele üle...

J: Vaid?

K: Kui ma saaksin teile nüüd vastata, oleks tumedus teelt hajunud. Aga ma ei saa vastata. Seda selsamal põhjusel, mis on mind seni hoidnud tagasi ettekande trükituna ilmudalaskmisest.

J: See oleks pealetükkiv, kui ma uuriksin selle põhjuse järele. Viisi järgi, kuidas te võtsite enne kuulda meie jaapani sõna “keele” jaoks; ja sellest, mida te vihjasite kahestu vallakätketuse sõnumi ja inimese sõnumikandmise kohta, saan ma ainult ebamääraselt oletada, mida tähendab muuta küsimus keele järele ütlomuse olemuse meeliskeluks.

K: Vabandage, kui ma jään napsõnaliseks viidetega, mis võivad ehk viia ütlomuse olemuse arutelusse.

J: Selleks on tarvis läbida tee ütlomuse olemuse hari-punkti [*Ortschaft*].

K: Seda peamiselt. Aga ma pean praegu silmas eeskätt midagi muud. Mis sunnib mind vaoshoitusele, on süvenev teadmine puutumatus [*Unantastbare*], mille meile katab kinni ütlomuse

*M. Heidegger. Keel. — *Akadeemia*, 1999, nr 4, lk 711–729; tlk V. Kiisler. *Toim.*

saladus. Ütlemuse ja kõnelemise vahelise eristuse pelga selgitamisega on vähe saavutatud.

J: Meil jaapanlastel on teie vaashoituse viisi tarvis — kui ma tohin nii ütelda — loomupärane mõistmine. Saladus on alles siis saladus, kui ei tule isegi välja, *et* saladus valitseb.

K: Pealiskaudsetele kiirustajatele ja seda mitte vähem kui mõtisklevalt kannatlikele peab paistma nõnda, nagu ei oleks kusagil saladust.

J: Me seisame siiski keset ohtu mitte ainult kõnelda liiga kõvasti saladusest, vaid jätta märkamata tema valitsemine.

K: Selle puhta allika kaitsmine paistab mulle olevat kõige raskem.

J: Aga kas me tohime seetõttu ilma pikemalt järele mõtlemata vältida vaeva ja riski kõnelda keelest?

K: Mitte mingil juhul. Me peame kõvasti vaeva nägema, et sellest kõnelda. Kõneldu ei saa siiski mitte kunagi võtta teadusliku uurimuse kuju. . .

J: . . .kuna seeläbi võib liiga kergesti kangestuda siinkohal nõutud küsimise liikumine.

K: See oleks kõige väiksem kaotus. Selle kaalub üles teine oht: et kas on nimelt üldse olemas kõnelemist keele üle.

J: Selles, et säärane kõnelemine on olemas, veenab [meid] ometi meie enda kõnelus.

K: Ma kardan, et liiga palju.

J: Siis ma ei mõista teie kõhklusit.

K: Kõnelemine keele *üle* teeb selle peaaegu vältimatult objektiks.

J: Siis läheb kaotsi tema olemus.

K: Meie oleme võtnud sisse positsiooni keele kohal, selle asemel et temalt kuulda.

J: Siis oleks ainult kõnelemine keelelt. . .

K: . . .viisil, et see oleks kutsutud oma olemusest ja [tagasi] juhutatud *sinna*.

J: Kuidas me seda suudame?

K: Kõnelemine keelelt saaks olla ainult kõnelus [*Gespräch*].

J: Kõneluses liigume kahtlemata.

K: Aga kas see on kõnelus keele olemusest?

J: Mulle paistab, et me liigume nüüd ringiratast. Kõnelus keelelt peab olema kutsutud tema olemusest. Kuidas on kõnelus selleks võimaline, ilma et ta oleks juba suhtes kuulmisega, mis jõuab kohe olemusse?

K: Seda kummalist suhet nimetasin ma kord hermeneutiliseks ringiks.

J: Kõik taandub hermeneutilisusele, seda ka seal, kus valdab teie tänase selgituse järgi sõnumi ja sõnumitooja suhe.

K: Sõnumitooja peab juba olema tulnud sõnumist. Aga sõnumitooja peab ka juba selle manu läinud olema.

J: Kas te enne ei ütelnud, et see ring on vältimatu; selle asemel et üritada seda kui arvatavat loogilist vasturääkivust vältida, peame selle omaks võtma?

K: Kindlasti. Aga hermeneutilise ringi see paratamatu tunnustamine ei tähenda ometi veel, et tunnustatud ringlemise ettekujutusega on algupäraselt kogetud ka hermeneutiline tõmme.

J: Te ütlete seega lahti oma varasemast seisukohast?

K: Igatahes — ja nimelt niivõrd, kui jutt ringist jääb alati pealiskaudseks.

J: Kuidas te esitaksite praegu hermeneutilist tõmmet?

K: Ma sooviksin vältida esitust niisama otsustavalt nagu kõnelemist keele *üle*.

J: Nii sõltub kõik sellest, et jõuda asjakohase ütlemisseni keelelt.

K: Säärane ütleme vastamine saaks olla ainult kõnelus.

J: Aga silmanähtavalt täiesti erilist laadi kõnelus.

K: Säärane [kõnelus], mis jääb algupäraselt antuks ütlelemuse olemuse omaks.

J: Aga siis ei tohiks me enam igasugust üksteisega kõnelemist kõneluseks nimetada. . .

K: ...juhul kui meie kuuleme seda sõna edaspidi nõnda, et see nimetaks meile keele olemusse koondumist.

J: Selles tähenduses ei oleks sel juhul ka Platoni dialoogid kõnelused?

K: Ma tahaksin jätta selle küsimuse lahtiseks ja viidata ainult sellele, et kõneluse loomus piiritleb end *tollest, kust on kõnetatud* näiliselt ainukesed kõnelejad — inimesed.

J: Kus keele olemus ütlemusena kõnetaks (teadustaks [*ansag-te*]) inimest, seal laseks *see* aset leida õigel kõnelusel. . .

K: ...mis ei ütle keele “üle”, vaid keelelt, nagu ta on tema olemuse pruugis.

J: Seejuures ei ole ka suurt vahet, kas kõnelus on kirjapanduna meie ees või on kunagi kõnelduna lõppenud.

K: Kindlasti — kuna kõik taandub sellele, kas see päristine kõnelus, olgu see kirjapandud ja kõneldud või mitte, jääb püsivalt tulevaks [*im Kommen*].

J: Sellise kõneluse käik peaks olema asjakohase loomulaadiga, millele vastavalt rohkem vaikitaks kui kõneletaks.

K: Vaikida eeskätt vaikimisest. . .

J: ...kuna kõnelemine ja kirjutamine vaikimisest õhutab hukutavat lobisemist. . .

K: Kes suudaks lihtsalt vaikimisest vaikida?

J: See peaks olema päristine ütlemine. . .

K: ...ja jääma püsivaks eellooks päristisele kõnelusele keelelt.

J: Kas me ei ürita niimoodi võimatut?

K: Igatahes — niikaua kuni inimesele ei ole lihtsalt võimaldatud toda sõnumikandmist, mida vajab sõnum, mis keelitab inimest kahestu vallakätketuses.

J: Seda sõnumikandmist esile kutsuda ja koguni veel seda kanda paistab mulle olevat veel võrreldamatult raskem kui arutada *iki* olemuse üle.

K: Kindlasti. Sest midagi peaks omanema, mille läbi sõnumikandmisele avaneks ja valgustataks *kätte* [zuleuchten] too avarus, milles ilmneb ütle-muse olemus.

J: Vaikiv [*Stillendes*] peaks omanema, mis rahustaks avaruse puhumise kutsuva ütle-muse pädevusse.

K: Kõikjal *mängib* sõnumi ja sõnumikandmise kinnikaetud suhe.

J: Meie vanas Jaapani luules laulab tundmatu luuletaja kirsi- ja ploomiõite üksteise kutsumisest sellessamas harus.

K: Nii mõtlen ma avaruse [*Weite*] ja vaikuse üksteisega olelemist kahestu vallakätketuse sõnumi sellessamas omanemises.

J: Aga kes tänapäevastest suudaks selles kuulda keele olemuse vastukaja, mida nimetab meie sõna *koto ba*, kroonlehed, mis tärkavad esiletoova armulikkuse valendavast sõnumist?

K: Kes tahaks leida kõiges selles keele olemuse tarvilikku selgitust?

J: Seda ei leita seni, kuni nõutakse teateid printsiipide ja märksõnade näol.

K: Siiski saaks paljusid kaasata sõnumikandmise eellukku, kui ollakse valmis kõneluseks keelelt.

J: Mulle paistab, nagu me oleksime nüüd ise, selle asemel et kõnelda keele üle, üritanud teha mõned sammud teel, mis annab end ütle-muse olemuse hoolde.

K: End talle *kätte* ütleb. Rõõmustame, kui see ei paista ainult nii, vaid see ka *on* nii.

J: Kui see on nii, mis siis on?

K: Siis omaneb hüvastijätt kogu “et-on’iga”.

J: Hüvastijattu ei mõtle te aga ometi kaotusena ja eitamisena?

K: Mitte mingil juhul.

J: Vaid?

K: Olnu saabumisena.

J: Aga möödunu on ometi läinud, on möödunud, kuidas peab see tulema?

K: Möödunu on midagi muud kui olnu.

J: Kuidas me peame sellest mõtlema?

K: Kui hoidva koondumisest. . .

J: . . . mis, nagu üteldud mõne aja eest, hoiab kui hoidev. . .

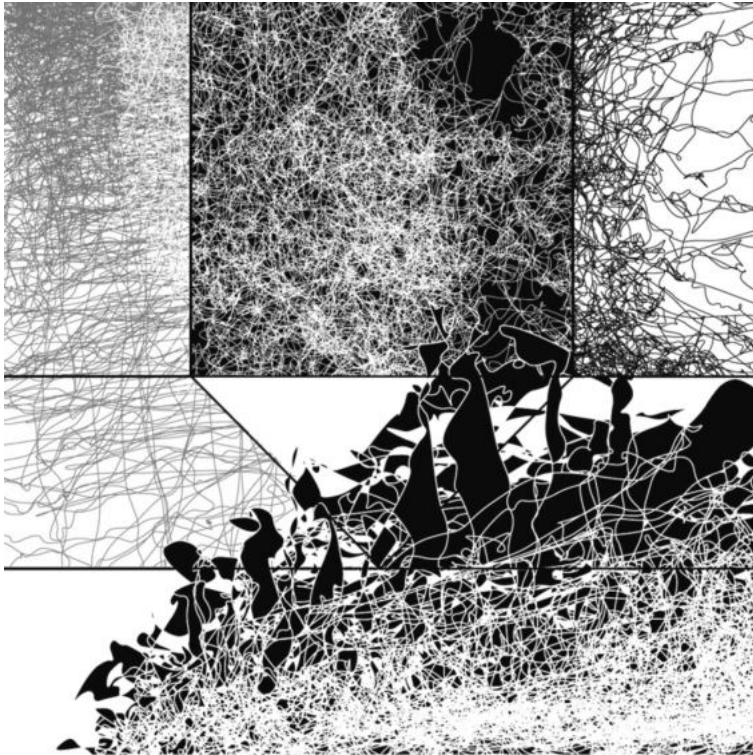
K: . . . ja sellekssamaks jääb nagu sõnum. . .

J: . . . mis *pruugib* meid kui sõnumikandjaid.

Käesoleva tõlke sünniloos on olnud oluline osa Tõnu Luigel, kelle arvukaid soovitusi alates pealkirjast olen püüdnud kuulda võtta ja järgida. Tõlke ilmumine sai võimalikuks tänu Eduard Parhomenkole. *Tlk.*

Täname Eduard Parhomenkot abi eest toimetamisel. *Toim.*

MARTIN HEIDEGGERILT (1889–1976) on *Akadeemias* varem ilmunud: “Loov maastik: Miks me jääme provintsi?” (1989, nr 2, lk 293–296; tlk Ülo Matjus); “Küsimus tehnika järele” (1989, nr 6, lk 1195–1227; tlk Ülo Matjus); “Kunsti päritolu ja mõtlemise piiritelm” (1994, nr 1, lk 73–85; tlk Tõnu Luik); “Fenomenoloogia ja teoloogia” (1994, nr 9, lk 1915–1943; tlk Ülo Matjus); “Keel” (1999, nr 4, lk 711–729; tlk Vilja Kiisler); “Aja mõiste” (2003, nr 5, lk 1019–1041; tlk Eduard Parhomenko); “Identsus ja diferents” (2017, nr 1, lk 83–114; tlk Janar Mikhelsaar) ja “Maldavus” (2018, nr 5, lk 849–863; tlk Henri Otsing).

ARTUR KUUS. Toomas (2018)

ARVUSTUS

MEDITSIIINI EETILISED PROBLEEMID FILOSOOFIA VAATEPUNKTIST

***Bioetika võtmetekste: Antoloogia.* Koostanud Kadri Simm, tõlkinud Kalle Hein, toimetanud Tiit Hallap. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: TÜ Kirjastus, 2018. 408 lk.**

Bioetika nii termini kui valdkonnana tekkis Ameerika Ühendriikides alles 1970. aastatel, kuid on vähem kui poole sajandiga levinud üle kogu maailma ja teinud läbi tormilise arengu. Kui algselt oli see pigem Ameerika mässumeelsemate filosoofide ja teiste humanitaarteaduste esindajate, vaimulike ja kodanikuliikumise aktivistide alternatiivne antipateralistlik vaade meditsiiniga seotud eetilistele probleemidele, siis mõne aastakümne pärast tõrjus bioetika ingliskeelses maailmas arstieetikal põhineva traditsioonilise meditsiinieetika korraks peaaegu täiesti kõrvale. Nüüdseks on bioetika nii täieõiguslik akadeemiline valdkond ülikoolides kui ka praktilise tegevuse ala tervishoiu valdkonnas ning organiseerunud institutsioonidesse (nt eetikakomiteede süsteemid ja erialaseltsid) nii riikide, maailmajagude kui üleilmsel tasandil. Erinevalt eaka traditsioonilise meditsiinieetika pigem napist kirjasõnast iseloomustab bioetikat vastupidi väga mahukas eri žanrites kirjatööde hulk alates ajaleheartiklitest, doktoritöödest ja artiklitest akadeemilistes väljaannetes, raamatutest ja juba mitmes väljaandes ilmunud mitmekõitelisest entsüklopeediast, regionaalsetest, riiklikest ja rahvusvahelistest konventsioonidest ja deklaratsioonidest kuni moodsa meedia võimalustel põhinevate saadete ja filmideni. Lõviosa sellest on vähemasti originaalis loodud inglise keeles ning eesti keelde on vahendatud seda pigem juhuslikul moel ning tagasihoidlikus koguses. Seetõttu on Tartu Ülikooli praktilise filosoofia dotsendi Kadri Simmi koostatud tõlkekoosmük bioetika mõjukatest tekstidest väga oluline täiendus seni kasinasse eestikeelse bioetika literatuuri, mis omakorda aitab lugejal mõista bioetika olulisi probleeme ning nende analüüsimise ja lahendamise võtteid asjakohase sõnavara ja argumentatsiooni abil.

Elame pragmaatilise interdistsiplinaarsuse ajastul ning bioetika kuulub kindlasti selle lähenemisviisi parimate ja produktiivsemate näidete hulka. Kui meditsiinieetika on läbi aegade meditsiini eetiliste prob-

leemidega tegelenud eeskätt arsti tegevuse vaatevinklist, siis bioetikas on see vaid üks viis teiste hulgas meditsiinis toimuvat mõista ja suunata. Bioetika ei ole siiski arenenud sugugi üksnes üksikute säravate intellektuaalide iseäraliku uudishimu pinnalt, vaid hoopis avaramalt sotsiaalselt aluselt, mida sisustavad 20. sajandi teisel poolel järjest enam domineerima pääsenud isiku- ja rahakeskne ühiskonnakorraldus ning meditsiini enda arengust tingitud uued võimalused (intensiivravi, kudedele ja elunditele siirdamine, ajusurm, reproduktiivsed tehnoloogiad, geenoomiline meditsiin, ravi ja tervishoidu juhtivad infotehnoloogilised lahendused jmt) ning nendest tulenevad dilemmad ja valikud. Kui bioetika algusaegadel tuli meedikute ja filosoofide vahel sageli ette üksteise umbusaldamist, siis läinud sajandi viimasel aastakümnel oli bioetikas sisuline ja produktiivne interdistsiplinaarsus juba tõsiasi ning valdkonna suuremate ja väiksemate probleemide lahendamisse oli oodatud lisaks humanitaaridele ja medikutele juristide, sotsiaalteadlaste, psühholoogide, majandusteadlaste ja teiste erialade esindajate panus.

1. KOGUMIKU LUGEJASKOND JA TEEMADE VALIK

Kõige paeluvamad on selle antoloogia tekstid filosoofialembesele, pigem akadeemilist käsitlust hindavale lugejale. Neist ei leia lühikesi ja konkreetseid käsulaudu kindlates olukordades tegutsemiseks. Raamatu sisukorda ja koostaja saatesõna (lk 373) lugedes saab selgeks, et kogumiku eesmärgiks ei ole avaldatud tekstidega anda võimalikult laiahaardelist pilti bioetika temaatilisest geograafiast. Selle asemel süvenetakse viide teemasse, millest mõni kuulub juba arstieetika iidsete teemade hulka ning teised on sündinud 20. sajandi teise poole meditsiini tormilisest arengust ja võimalustest. Abort ja eutanaasia tulevad kindlasti meditsiinieetika igihaljaste teemade hulgast, sest vähemasti juba Hippokratase vandes on nende suhtes keelavad positsioonid võetud, mille mõju on nii arstkonnas kui ühiskonnas laiemalt tänapäevalgi veel selgesti tunda. Seevastu elundisiirdamise ja reproduktiivsete tehnoloogiatega seotud eetikaküsimused kuluvad bioetika uude ossa. Ühiskondliku ressursi jagamine meditsiinile on sisult muidugi samuti peaaegu iidne teema, kuid nii oma ulatuselt kui probleemide lahenduselt ja teravuselt kuulub seegi pigem moodsate teemade hulka. Kogumiku artiklid ei ole põhiülesandelt õppe- ega kogu teemat süstemaatiliselt üldistavad tekstid, pigem on, nagu pealkirigi ütleb, tegemist konkreetsete mõjukate filosoofiliste suundumuste lähte- või mõjukate arendustekstidega. Samas on ühe teema piires töid valitud nõnda, et nendes esitatakse keske probleemi kohta erinevaid ja isegi vastandlikke seisukohti. Oluline on nendes artik-

lites just esitatud argumentide paraad, millest mõnesid püüan järgnevalt ka konkreetsemalt välja tuua. Kogumiku artikleid lugedes näeme hästi, kuivõrd bioetika küsimused ja nendes kasutatav argumentatsioon haa-kuvad nii teiste filosoofiateemadega kui ühiskondliku mõtte ja inimesekäsitluse suurte teooriatega. Artiklitele lisaks on väga kasulik lugeda ka koostaja saatesõna kogumiku lõpus, mis kirjeldab konspektiivselt nii bioetika üldisi aspekte kui ka kogumiku konkreetsete teemade põhilisi eetilisi aspekte. Kui mõelda järgmise seda laadi antoloogia võimalikust temaatikast, siis valdkonna üldosast vääriks lähemalt tutvustamist Tom Beauchampi ja James Childressi bioetika nelja põhiprintsiibi, informeeritud nõusoleku ja eetikakomiteedega seonduvad käsitlused. Tun-nustust väärivad Kalle Heina tõlked, sest kogumiku artiklid on niihästi ladusalt loetavad kui ka eestikeelset erialasõnavara rikastavad.

2. BIOETIKA METODOLOOGILISED JOONED

Mis on bioetika ja mis eristab seda meditsiini- või arstieetikast? Bio-etika on umbes poole sajandiga märkimisväärselt süvendanud tradit-sioonilise meditsiinieetika käsitlusi ja arusaamu nii esitatud argumendi-de mitmekesisuse, kooskõllalisuse kui ka sotsiaalses praktikas testimise kaudu. Bioetika sisemine areng on olnud tõesti tormiline ning selle aja-ga on loodud sedavõrd rikkalik mõistevara ja tekstide korpus, mis või-maldab meditsiinis, põllumajanduses, biotehnoloogias esinevaid eetilisi probleeme analüüsida ja lahendada vägagi kompleksel viisil. Ka kogumiku artiklites näeme palju mõisteanalüüsi ja argumentatsiooni sise-mise kooskõla püüdu, aga ka haakumist sotsiaalteadustes kasutatava-te mõistete ja metodoloogiliste vahenditega. Omal moel loob bioetika meditsiinieetikale piire ja stsenaariume, millest teevad valiku nii ühis-konda juhtivad poliitikud ja rühmad kui ka meedikud ise. Bioetikal on ilmne ja tugev inimontoloogia arendamise pretensioon ja praktika. Filosoofilise kallakuga bioetikas kohtab palju mõttekonstruktsioone ja -eksperimente, mis on keeleliselt vormistatud väljenditega “oletagem, et...” vms. Lugeja kohtab sama võtet päris sageli ka kogumiku artikli-tes.

Oma loomult on bioetika pluralistlik, s.t vaadete ja arusaamade paljusos on ühelt poolt bioetika viljelemise demokraatlikuks ideaaliks, kuid teiselt poolt ka keskne metodoloogiline imperatiiv, mis võimal-dab mistahes probleemiga võimalikult mitmekülgsest tegeleda ja seelä-bi saada parim tulemus selle mõistmiseks ja lahendamiseks. Niisamuti on kogumiku artiklite lugemisel tarvis mõista, et ühes või teises artik-lis esitatud argumentatsioonil on tegelikult märksa avaram tähendus-

ja kasutusväli, kui see leiab rakendumist konkreetse artikli või teema analüüsimisel. Selliste universaalsema pretensiooniga vaateviiside hulka kuuluvad näiteks:

- dilemma: kas inimelu on selle subjektile kingitus või pigem kellegi omand, ning tehtud valikutest sõltuvad suuresti vastused mitmele nii elu alguse kui ka lõpuga seotud eetikaküsimusele;
- elu on kui loterii ja sellega seotud juhuslikkuste meelevald, mille aktsepteerimine suunab oluliselt bioeetilist argumentatsiooni näiteks elu alguse, geenitestide ja -tehnoloogiate rakendamise või ühiskonnas tervishoiule mõeldud ressursside jagamisega seotud teemade puhul;
- inimese väärtuse või selle mõõdetavuse võimalikkus ja nendega seonduvad õiglusteooriad; antud kogumiku artiklites on mitmel puhul kasutusel John Rawlsi võimaluste võrdsuse teesist lähtuvad õiglusekäsitlused;
- inimese-isiku eristus, mille alusel püütakse rakendada inimese kui bioloogilise ja isiku kui sotsiaalne olendi mõisteid, mis omakorda vajab neid eristavate kvalitatiivsete omaduste (nt eneseteadvuse olemasolu või puudumine Michael Tooley ja Don Marquise artiklites) ning nende rakendamise ulatuse markeerimist.

3. INIMELU ALGUSE BIOEETIKA

Kui bioeetika teemasid jagada elufaaside alusel, siis ilmneb, et nii inimese elu algus kui ka lõpp on eetika vaatepunktist mitmes mõttes keerukad ning mitmesugustest praktilistest ja teoreetilistest probleemidest ning dilemmadest koormatud. Kogumiku mahukaima, inimelu alguse bioeetika temaatika fookuses on abort ja reproduktiivtehnoloogiad. Abordi lubatavust/mittelubatavust käsitlevates artiklites lähtutakse suuresti traditsiooniliselt ühelt poolt loote staatusest ja õigustest ning teiselt poolt naise õigustest. Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi emeriitprofessori Judith Jarvis Thomsoni juba 1971. aastal avaldatud väga mõjukas töös käsitletakse teemat mõlema osalise vaatepunktist ning pakutakse kokkuvõttes välja mõõdukas positsioon, mille kohaselt abort ei ole alati lubamatu, ent ei ole samas ka alati lubatav. Colorado Ülikooli emeriitprofessori Michael Tooley 1970. aastate alguse artiklites analüüsitakse abordiküsimust just loote staatuse ja võimekuse ning neist tulenevate õiguste vaatepunktist, mida võib kokkuvõttes vaadelda katsena lahendada abordi lubatavuse küsimust vaimufilosoofia vahenditega. Kansase

Ülikooli emeriitprofessor Don Marquis esitab 1989. aastal ilmunud töös "Miks on abort ebamoraalne" selle kogumiku kohta pigem tavatult süstemaatilise ülevaate põhilistest argumentidest nii abordi vastu kui selle poolt ning analüüsib nende tugevaid ja nõrku külgi, leides, et mõlema leeri vaadete suureks probleemiks on asjakohaste alusmõistete liig suur ulatus ehk universaalsus. Autor teeb kokkuvõttes suurema panuse siiski loote omaduste ja õiguste vaagimisele ning möönab, et antud valdkonna küsimuste küsimus on ikkagi loote moraalse staatuse teema. Michigani Osariigi Ülikooli professori Hilde Lindemanni 2009. aastal avaldatud töös tegeldakse aborti kahepalgeline suhtumise teemaga. Feministliku filosoofia olulise esindaja töös tuuakse välja, et kahepalgeline hoiaku üheks põhjuseks võib olla patriarhaalne pohmelus (lk 95). Põhjalikumat käsitlemist leiab siin moraalse vedamise (*moral luck*) temaatika, mis on oluline nii üldeetikas kui ka mõnedes abordieetika käsitlustes. Kokkuvõttes leiabki Lindemann, et abordi lubamine ja keelamine ei ole eetika vaatepunktist ühemõtteliselt lahendatud ning see sõltub suuresti moraalse vedamise/ebaõnne vahetusest (lk 109).

Reproduktiivtehnoloogiate eetilised aspektid on nüüdseks kujunenud väga mahukaks bioeetika valdkonnaks ning küllap avardub see edaspidi veelgi. Kuigi kogumikus ei ole põhjalikumat käsitlemist leidnud selle valdkonna kõige kuumemad teemad, s.t katseklaasiviljastamise ja nii saadud embrüote moraalne staatus ning organismide kloonimisega seonduv, pakuvad kolm sellesse rubriiki kuuluvat artiklit siiski väärt lugemist selle valdkonna eetiliste probleemide mõistmiseks. New Yorgi osariigi Wellsi Kolledži emeriitprofessori Laura M. Purdy 1989. aastal avaldatud artikkel on pühendatud asendusemaduse olemuslikele eesmärkidele, niisamuti on see käsitlus hea näide feministlikust traditsioonist bioeetikas. Üheks artikli keskseks dilemma on küsimus sellest, kas asendusemaduse korral on tegemist teenuse osutamisega või lapsemüümisega. Oxfordi Ülikooli professori Julian Savulescu 2001. aastal ilmunud teedrajav artikkel kirjeldab reproduktiivse heategemise põhimõtet (*principle of procreative beneficence*) ja käsitleb seda *in vitro* viljastamisel saadud embrüote näitel, ent piirab samas teemat suuresti embrüote selektsiooniga seotud probleemidega. Savulescu leiab, et vanemad peaksid reproduktiivsed valikud olemasoleva asjakohase info alusel tegema nii, et selle tulemusena saadaks kõige parema eluväljavaatega laps(ed), mis võib samas tekitada pingeseisundeid vanemate reproduktiivse vabaduse ja ühiskonna teatud normatiivsete positsioonide vahel. Siin tekib võimalus rääkida ka mingis mõttes statistilisest bioeetikast, sest selle valdkonna asjakohane informatsioon on sta-

tistilise loomuga, mis võib omakorda olla teinegi kord vastuolus teatud universaalsete moraaliprintsipidega.

Tuntud poliitilise filosoofia teoreetik ja Harvardi Ülikooli professor Michael Sandel vaatleb oma 2004. aastal ilmunud artiklis viimaste aastate genoomikarevolutsioonist tulenevate võimaluste eetilisi aspekte. Käsitluses vaetakse erinevaid aspekte nn naturalismi argumenti (asjade loomulik käik on õigeim nende kulgemise viis) rakendumisel geeniasjanduse valda ning selle kaudu organismide kehalise ja vaimse modifitseerimise (täiustamise) õigustatust, võimalikkust ja kättesaadavust. Artiklis kohtame selliseid, seisukohti vormivaid mõisteid nagu moraalne peapööritus revolutsioonist genoomikas (lk 282), geneetiline loterii (lk 283), andekus- ehk kingituseetika (lk 293) või liberaalne ja neutraalne eugeenika. Kõik see kokku väljendab Sandeli kõhklevat seisukohta liberaalse geneetilise täiustamise suhtes.

4. INIMELU LÕPU BIOEETIKA

Ka inimelu lõpuga on tänapäeval seotud rohkesti eetilisi probleeme, alates surma mõistest endast (nt ajusurma mõiste ilmunine 1960. aastate lõpus ja sellealane praktika) ning selle määratlemise kriteeriumidest ja vastavast tegutsemisest kuni surmajärgse bioloogilise materjali ja terviseinfo kasutamise eri aspektideni. Kogumikus keskendutakse selle valdkonna teemadest eutanaasiale, mis teadupärast kuulub samuti meditsiinieetika igihaljaste küsimuste hulka ja on ühtlasi sotsiaalse tegelikkuse vaatepunktist üha ülimalt aktuaalne. Pikka aega Alabama Ülikoolis töötanud eetikaprofessor James Rachelsi (1941–2003) 1975. aastal avaldatud artiklis analüüsitakse aktiivse ja passiivse eutanaasia eristust ja nende moraalset staatust, mida omakorda peegeldab paljude arvates tabavalt võrdlev moraalne hinnang tapmisele ja surralaskmisele. Vastupidiselt levinud seisukohale ei näe ta olulist moraalset erinevust kahe mainitud eutanaasiavormi vahel ning praktikas eelistab aktiivset eutanaasiat passiivsele.

Samast teemast ning isegi eelmainitud artiklist ja selle teemakohaseks klassikaks saanud Smithi ja Jonesi mõtteeksperimentidest on innustust saanud Tasmania Ülikooli eetik Winston Nesbitt, kelle artikkel on algselt avaldatud 1995. aastal. Selles artiklis on vaatluse all tapmisele ja surralaskmisele antavate moraalsete hinnangute argumentatsioon, kuid erinevalt Rachelsist leiab Nesbitt kooskõlas tavaarusaamaga, et tapmine on moraalselt halvem tegu kui surralaskmine. Bioetika pioneeride hulka kuuluv New Yorgis asuva valdkonna juhtiva Hastingsi

keskuse kaasasutaja Daniel Callahan annab 2005. aastal avaldatud töös ülevaate argumentidest eutanaasia poolt ja vastu, kuid positsioneerib ennast selgesti eutanaasia vastaste hulka. Tennessee Ülikooli emeritprofessor John Hardwig käsitleb 1997. aastal avaldatud artiklis esmapilgul ehmatavat teemat — inimese kohustust surra. Ta esitab selle kohta nii pooldavaid kui eitavaid argumente, tunnustades isiklikult niisuguse kohustuse olemasolu teatud meditsiinilistes olukordades. Pole kahtlustki, et tänapäevastes vananevates ühiskondades on teema väga aktuaalne ja pole üldtunnustatud seisukohti, nii et on täpsemalt fikseerimata isiku-autonoomia ja enesemääramise realiseerimise piirid.

5. Tervishoiukorralduse bioetika

Vaatleme järgnevalt pisut lähemalt kogumiku elundidoonorluse ning tervishoiu ja sotsiaalse õiguse peatükke. Kudede ja elundite siirdamisega seonduv on väga mahukas ja kompleksne moodsa meditsiini valdkond, mille võimalustega saab kestmalt aidata inimesi, kel elu jätkamise väljavaated on haiguse tõttu muutunud väga ahtaks. Lisaks suurele heategemise potentsiaalile kohtab transplantoloogias arvukalt nii praktilisi kui teoreetilisi sisuga eetikaküsimusi, mille kohta on viimaste aastakümnetega ilmunud väga mahukas kirjasõna. Elundidoonorlus ongi vaid üks transplantoloogia tahk ning sellegi eetikaküsimustes eristuvad selgesti elus ja surnud doonorite koe- ja elundiloovutamise eetilised aspektid. Manchesteri Ülikooli professor John Harris arutleb oma 1975. aastal ilmunud artiklis päris võika, kuid õnneks siiski pigem mõtteeksperimentina vaadeldava ellujäämismängu eetilisi aspekte, mille põhituumaks on taas juba varem eutanaasiakäsitlustes vaetud tapmise ja surralaskmise moraalse tähenduse teema. Mõtteeksperimenti sisuks on olukord, kus kõigile isikutele antakse number ning iga kord, kui arstidel on kaks või enam patsienti, kelle elu saaks päästa teistelt inimestelt võetud elundite siirdamisega, aga arstide käsutuses parasjagu selliseid elundeid ei ole, siis valib keskarvuti juhumeetodi alusel sobiva doonori numbri, misjärel see isik tapetakse ning saadud elunditega päästetakse kahe või enama inimese elu (lk 190–192). Harris kutsub sedalaadi tegevust ellujäämisloteriiks ning siit tasub meele pidada, et bioetikas on elu vaatlemine õnnemänguna osutunud ootamatult populaarseks ontoloogiliseks lähenemiseks ning seda on püütud rakendada õige erinevate meditsiiniliste teemade eetilises analüüsis (pärilikkusega seonduv, meditsiiniressursside sotsiaalne jagamine jt). Ühtlasi on see arutus hea näide utilitaristlikust lähenemisviisist bioetikas.

Oxfordi Ülikooli filosoofi Janet Radcliffe-Richardsi ja ta kaasautorite 1998. aastal ilmunud artiklis pooldatakse isikuautonoomia esmasuse argumentidega inimese õigust müüa oma neeru ehk küllap siis ka teisi oma kehaosi, ja see on autorite arvates aktsepteeritav viis mõnede müüjate pääsemiseks vaesusest. Siin pikemalt teemasse süvenemata märkimine, et see arusaam on teravas vastuolus meditsiinieetika seisukohtadega, mille kohaselt nii rahvusvahelises ulatuses kui riikide tervishoiu- ja õigussüsteemide regulatsioonidega püütakse igati takistada kaubitsemist kudede ja elunditega. Bioetika pioneeride hulka kuuluv Chicago Ülikooli emeritprofessor Leon Kass esitab 1992. aastal mitmekülgse ülevaate inimkeha staatusest ja tähendusest ning oponeerib kriitiliselt ka elundite ja kudede müügi õigustamise võimaluste vastu. Käsitluse omapäraks on see, et mitmel pool viidatakse filosoofia ajaloo suurkuju-tele Immanuel Kantile ja John Locke'ile, keda seetõttu on mõnikord ka varaste bioetikutena käsitatud.

Kogumiku kaks viimast artiklit on pühendatud eeskätt tervishoiuga seotud ressursside õiglase jaotuse põhimõtete vaagimisele. Tõsiasi on see, et ükski riik maailmas ei saa eraldada tervishoiu valdkonnale nii palju vahendeid, kui oleks tarvis kõigi ühiskonnaliikmete tervisevajaduste rahuldamiseks parimal võimalikul viisil. Seetõttu on ressursside defitsiit tervishoiu valdkonnas paratamatu nähtus, mis omakorda toob vältimatult päevakorda küsimuse, kuidas olemasolevat ressursi parimal võimalikul moel jagada ja realiseerida. Harvardi Ülikooli emeritprofessor Norman Daniels vaeb 2002. aastal ilmunud artiklis mitmeid tervishoiukorralduse üldküsimusi (nt tervishoiu mõiste, ülesanded ja moraalne roll ühiskonnas) ning seob vastused nendele küsimustele ühiskondliku ressursi õiglase jaotuse teooriate võimalustega. Autori sümboolia kuulub eelmise sajandi ühe mõjukaima õiglusteoreetiku John Rawlsi protseduurilisel ausameelsusel ja võrdsete võimaluste loomise vajalikkusel põhinevale õiglusekäsitlusele. Ja viimasena sisaldab kogumik Rice'i Ülikooli professorina meie seast hiljuti lahkunud tänapäeva meditsiinifilosoofia suurkuju Hugo Tristram Engelhardti ja Wake Foresti Ülikooli professori Ana Smith Iltise 2005. aastal avaldatud süstemaatilisuse pretensiooniga ülevaadet meditsiinivahendite jaotamise üldistest aspektidest. Töös on taas mängu võetud kogumiku lugejale mitmest varasemast artiklist tuttav eluloterii teema ning autorite arvates peaks õiglase ressursside jaotusega saama loterii tegurit leevendada või kompenseerida. Käsitluse väärtuste hulka kuuluvad kindlasti tervishoiukorralduse jaotus makro-, meso- ja mikrotasandiks ning tervishoiuressursside õiglase jaotamise teooriate taksonoomia esitamine.

Kokkuvõtteks olgu märgitud, et kogumikus esitatu on eeskätt temaatiline läbilõige bioetika sünnimaa professorite vaadetest, mis annab lugejale lisaks konkreetsetele käsitlustele ka üldisemat aimu akadeemilises bioetikas toimunud ja toimuvast. Küllap tuleks ilmutada veel mitu antoloogiat, et saada vähegi terviklikumat pilti nii bioetika aktuaalsetest teemadest kui mõttevooludest ja mõjukatest seisukohtadest, mis suunavad bioetika ja tervishoiupoliitika ja -korralduse tõekspidamisi ja praktikat. Aga loomulikult väärneb kõnealuse kogumiku koostamine ja avaldamine suur tunnustust, sest lisab eesti keelde tubli koguse vaimuvara, mida saame kasutada nii bioetika-alasel teadustööl, selle õpetamisel kui tervishoiupoliitika kujundamisel.

Andres Soosaar

ANDRES SOOSAAR (1961) on lõpetanud 1985 Tartu Ülikooli arstiteaduskonna, 1989 meditsiinikandidaat psühhofarmakoloogia alal. 1989–2005 oli vaheaegadega tööl TÜ arstiteaduskonna füsioloogia instituudis, 2005–2010 TÜ arstiteaduskonna tervishoiu instituudi meditsiiniteooria ja -etika dotsent, 2007–2018 teadustöö eetika täiendusõppe programmi õppejõud, NIH Fogarty International Center, 2010–2013 ajakirja *Eesti Arst* peatoimetaja, alates 2015 TÜ akadeemiline sekretär. *Akadeemias* varem avaldanud artikli “*Tekhne* arstiteaduses” (1999, nr 10, lk 2111–2116), arvustuse “Kas te olete üksnes üks (närv)rakkude funktsioon?” (Jaan Aru ja Talis Bachmanni raamatule *Tähelepanu ja teadvus*; 2009, nr 8, lk 1591–1599), samuti tõlkinud viis teksti: John R. Searle, “Vaimud, ajud ja programmid” (2001, nr 1, lk 66–91); Joseph Levine, “Materialism ja kvaalid: Seletuslik lünk” (2004, nr 4, lk 749–762); David Lewis, “Põhjustamine” (2006, nr 9, lk 1978–1994); Wesley Salmon, “Tõenäosuslik põhjuslikkus” (2006, nr 9, lk 1996–2018) ja Larry Wright, “Funktsioonid” (2015, nr 8, lk 1459–1489).

Kaarel Veski. *Autismi olemus: Neuroloogilise mitmekesisuse kaitseks*. Tallinn: Pilgrim, 2018. 463 lk.

Arvustatav teos lähtub neuroloogilise mitmekesisuse ideest, mis algselt kasvas välja autismiga seotud üleilmsetest mõttekodadest. Neurodiversiteedi abil mõtestatakse selles raamatus peamiselt autismi, kuid sama mõistet saab laiemalt rakendada inimvaimu erinevuste kõikidele skaa-

ladele. Neuroloogiline mitmekesisus on revolutsiooniline arusaam, mida oma edusammudega toetab tänapäeva teadus. See, mida kutsutakse autismiks, juurdus sügavalt inimese olemuse tuhandete aastate vältel ja avastati alles väga hiljuti. Mitmes peatükis toonitatakse korduvalt, et autism ei ole puue ega haigus, vaid erinevus. Tänapäeva tippteadus kinnitab seda seisukohta. Käitumisgeneetik Robert Plomin (2018) avaldas hiljuti raamatu *Blueprint*, kus ta teeb kokkuvõtte sellest, mida praeguseks teatakse psühholoogiliste joonte pärilikkusest. Kõik isiksuseomadused on palju suuremal määral päritavad, kui varem oletati. Pärilikkuse juures on tähtsateks teguriteks *polügeensus*, mis tähendab, et paljud geenid mõjutavad ühte tunnust, ja sellele vastupidine *pleiotroopia*, kui samad geenid mõjutavad paljusid omadusi. Isiksuseomaduste geneetilist tagapõhja uuritakse polügeenilisi skoore arvutades, kus teatud vaimsele omapärale aluseks olevaid allele otsitakse suurtes geenipankades, mis sisaldavad kümnete tuhandete isikute kogu genoomi andmeid. Kuna isiksuseomadused põhinevad väga paljude geenide koosmõjul, siis on vähe lootust, et ühtegi sellist tunnust — kaasa arvatud autismile omaseid — saaks soovitud viisil mõjutada nõnda, et sellega ei kaasneks muid, soovimatuid muutusi. Autism pole haigus, järelikult ei saa seda ka ravida.

Teiste sõnadega, lihtsaid lahendusi inimese iseloomu muutmiseks geeniteaduse abil pole oodata. Kuna pärilikkus on suure mõjuga, jääb inimese psühholoogilise mõjutamise parimaks võimaluseks mõistev arendamine ja suurem teadlikkus. Lihtsam on muuta ühiskonna hoiakuid kui hakata “ravima” neid, kes oma välise kuju või isiksuseomaduste poolest enamikust erinevad. Selline mõtlemine on kahtlemata uudne. Revolutsioon geneetikas alles hakkab hoogu saama. Samuti tugevneb neuroloogilise mitmekesisuse rõhutamise vajadus. Plomini raamatu üks peatükk on pealkirjastatud lõuklausena “ebanormaalne on normaalne”, mis võtab kokku uue teadusliku vaate. Plomin kirjutab, et meditsiiniline haigusemudel psühhiaatrias on täiesti vale, kui seda rakendatakse psühholoogiliste probleemide puhul. Seda, mida kutsutakse häireks, põhjustavad sama geneetilise materjali äärmuslikud annused, mis esinevad normaalfaotuse sees. Kõikidel inimestel leidub rohkesti “häiretega” seostuvaid DNA erinevusi. Häirete geneetilised põhjused on kvantitatiivsed, mitte kvalitatiivselt erinevad normaalsusest. Plomin kirjutab, et see leid muudab täielikult kliinilist psühholoogiat ja psühhiaatriat, sest mingeid “häireid” pole olemas, on lihtsalt kvantitatiivsete dimensioonide äärmused. Geenid, mis mõjutavad psühhiaatrilise diagnoosi vajadust, on needsamad, mis mõjutavad psühholoogilisi dimensioone (Plomin 2018: 58–59). See tähendab, et samad psühholoogilised jooned või

tunnused, mis esinevad tavalistel inimestel, on “häirega” diagnoositud isikutel rohkem või vähem võimendunud. Seega on Kaarel Veskise raamatu põhitees — et autism pole patoloogia — juba teaduslikku kinnitust leidnud.

Kuna autismiga seotud väikese mõjuga geene on tohutult palju, on see ka väga heterogeenne seisund, mille avaldumisvorme on lõputult. Maailma üks kogenumaid autismiga tegelevaid arste on Dublinis töötav Michael Fitzgerald, kes on diagnoosinud üle 4000 isiku. Tema kirjutab autismi heterogeensuse kohta järgmist: “autism on varieeruvuse mõttes üks kõige komplekssemaid spektreid, mida võib leida psühhiaatriast ja psühholoogiast. See on nii spekter kui ka kontinuum. Kõik kliinilised nähted esinevad spektrite ja erinevuste kujul lõputu varieeruvusega, ent samuti raskusastme kontiinumis” (Fitzgerald 2018: 317). Tema arvates peaks iga alustav arst töötama esialgu 10 aastat kogunud arsti järelevalve all, et saada autismivaldkonna eksperdiks. Teadmatule isikule võib autism tunduda vastuoluline kontseptsioon ja võidakse väita, et diagnoose antakse liiga kergekäeliselt. Piir autismi ja neurotüüpilisuse vahel võib olla mõnedel juhtudel väga õhuke, kus vahet oskab teha vaid kogunud arst. Üldise heaolu huvides oleks Eestiski tarvis palju enam kõrgel tasemel lastepsühhiaatreid.

Kõigil diagnoositavatel “häiretel” on oma normaalne ja igapäevane avaldumisvorm. Autismispekter on ainuke “häireks” peetav seisund, mille geneetikal leiduvad positiivsed korrelatsioonid tunnetuse erinevate aspektidega (Warrier 2018). Teatav hulk geene, mis autismi põhjustavad, tekitavad pleiotroopiliselt ka vaimse võimekuse komponente. Kanada bioloog Bernard Crespi on autismi kirjeldanud kui “kõrge intelligentsuse häiret”, milles vaimse võimekuse erinevad komponendid on arenenud ebaühtlaselt (Crespi 2016). Selline lähenemine eeldab, et inimajus esinevad lõivsuhted vaimse võimekuse eri liikide vahel ja autismi puhul saavad alati rohkem või vähem kannatada sotsiaalse aju moodulid. Autismi avaldumisvorm igapäevase normaalsuse raamides võiks olla nt hästi hakkama saav nohiklik intelligentsus, mis teistest inimestest suurt ei hooli. Aga see on ainult üks võimalus autismi igapäevast vormi kirjeldada. Ka teiste psühholoogiliste “häirete” puhul leidub isiksuseomadusi, mis mõõdukal määral on inimesele kasulikud. Skisofreenia geenid võivad olla seotud hea fantaasiaga, aktiivsus- ja tähelepanuhäire geenid energilisuse ja teotahtega, piiripealse isiksusehäire geenid karismaatilisusega jne. Alles vastavate geenide üledoosi korral tekivad “häired”, kui tavapärased tunnused muutuvad mitteadaptiivseteks. Need arutlused on spekulatsioonid, kuid teaduse üldiste arengusuundadega kooskõlas.

Veskise raamatu 21. peatükk kritiseerib “kõrgfunktsioneeriva” ja “madalfunktsioneeriva” autismi vormide arbitraarset eristamist. Vajadus teiste abi järele on autistidel väga erinev, aga see võib varieeruda ka ühe inimese eluaja piires. Näiteks võib tuua mehe nimega Donald Triplett (snd 1933), kes on meditsiiniajaloos tuntud kui esimene diagnoositud autist, keda Leo Kanner kirjeldas oma 1943. aastal ilmunud artiklis. Ajakirjanikud, keda hakkas huvitama selle mehe edasine käekäik, leidsid ta 2010. aastal oma kodulinnast nimega Forest Mississippi osariigis, kuhu ta oli kogukonna liikmena hästi sobitunud. Ta oli käinud kolledžis, kus ta oli õppinud prantsuse keelt ja osalenud laulukooris. Laulukoori juhataja ei pidanud kasutama heliharki, sest Triplett laulis proovides alati õige noodi perfektselt ette, tal oli absoluutne kuulmine. Oma vanemate pärandusest elatudes ei pidanud ta tööl käima, tema peamised harrastused olid golfi mängimine ja reisimine. Golfi hakkas Donald mängima 23-, autoga sõitma 27- ja ringi reisima 36-aastaselt. Ta oli viibinud 36 välisriigis ja 28 USA osariigis, kuhu ta tavaliselt sõitis kõige enam kuueks päevaks. Ta elas omaette, kuid sai oma eluga hästi hakkama. Tema suureks hobiks oli ka arvutamine ja isikliku omapärana oli ta kõik tuttavad inimesed oma süsteemi järgi nummerdanud (Donvan, Zucker 2010). Kuigi autistiks diagnoositud Leo Kanneri enese poolt, oli Donald Triplett oma vanemas eas pigemini Aspergeri sündroomiga isik. Ka see juhtum näitab, et tegelikult on raske vahet teha Kanneri ja Aspergeri kirjeldatud autismivormidel. Lapseea autismi diagnoos tavaliselt ei ennusta, kuidas see isik hilisemas elus hakkama saab. Uurijad on leidnud, et kõrge intelligentsiga autistidel on paremad väljavaated elus hästi hakkama saada. Kuigi autismigeenidel on positiivne seos tunde- ja käitumise aspektidega, on autistide vaimse võimekuse skaala sama lai kui tavapopulatsioonis.

Kaarel Veskise raamat arvestab autismi heterogeensusega, ent mõnikord tundub, et ei rõhuta seda piisavalt. Kuna spekter on nii lai, siis pole ka ühest vastust küsimusele, kas autistid on “empaatilised” või mitte (4. ptk). Autismi omapäraks peetakse kognitiivse empaatia nõrkust, mis võib avalduda aeglase taipamisena. Autistid võivad aru saada teistest isikutest ja nende vaimuseisunditest, aga mitte reaalses suhtes, vaid aeglasemalt. Pikaldase mõtlemise tulemusena võib autistlik isik saavutada vähehaaval parema arusaamise teistest kui see, kes arutleb kiiresti. Mõistagi pole empaatia mingi universaalne väärtus, sest maailmas on kultuure, milles liigset teiste inimeste mõtete lugeda üritamist peetakse ebaviisakaks ja pealetükkivaks. Nendes traditsioonilistes kultuurides hinnatakse otseütlemist kõrgemalt kui kognitiivset empaatiat (Willard, McNamara 2019). Empaatiat väärtustamine tänapäeva

maailmas tuleneb paljuski turumajanduse loogikast, kui kliendi soove ennetades pakutakse teenuseid ja kaupu, mida tarbija varem poleks osanud soovida. Seetõttu pole ka midagi imestada, kui jõukamate inimeste suhtes ollakse “empaatilisem” kui vaeste suhtes. Suur osa sellest, mida tänapäeva maailmas empaatiaks nimetatakse, on maskeeritud müügikunst.

Autismi omaduseks on stress, mis tekib teiste inimestega suheldes suure sensoorse koormuse tõttu, kui aju lülitab ennast välja. Aga ka sotsiaalse koormuse taluvuse varieeruvus on spektris väga suur. Rohkete aktiivsuse- ja tähelepanuhäire joontega autistid võivad tunduda pigemini väga seltskondlikud ja ekstravertsed. Huvitava määratluse pakkus hiljuti Taani psühhiaater Bodil Aggernæs (2018: 11), kelle järgi autism on “seisund, milles indiviidi käitumise põhjus tundub või tundmata kognitiivse puudujäägi tõttu erineb kvalitatiivselt sotsiaalse ümbruse tajutavast põhjusest”. Teiste sõnadega, autistliku käitumise sisemine motivatsioon on hoopis teine, kui ümbrus seda tõlgendab. Seetõttu kannatavad rohkem “kõrgfunktsioneerivad” autistid, kelle erinevus muudest inimestest ei ole selgesti tajutav, nende käitumise tõlgendamise juures ei osata näha sisemise motivatsiooni erinevust. Veelgi keerulisem on isikul, kelle autistlikud jooned on kombineerunud aktiivsuse- ja tähelepanuhäire tunnustega. Sellisel juhul võib olla mõlemat seisundit keeruline ära tunda, kuid inimene ise ei kannata sellepärast mitte vähem, vaid rohkem.

Hans Asperger kirjutas oma teedrajavas artiklis (1944), et kui kord on õpitud autismi ära tundma, siis osatakse seda näha igal pool. Aspergeri autismikirjeldusest sai alguse revolutsioon autismi diagnoosimise alal. Kahjuks ei ole paljusid neuroloogilise mitmekesisuse alaliike veel nii täpselt kirjeldatud. Seega on võimalik neurodiversiteedi mõiste tulevane laienemine ka praegu vähem tuntud aladele. Veskis kirjutab palju autismi häirivast olemusest tavainimeste jaoks, kuid võib oletada, et viimati mainitud kogukond ei koosne sugugi koherentsest massist. Arvatavalt leidub n-ö neurotüüpilise populatsiooni hulgas palju neuroloogiliselt mitmekesiseid inimesi, keda lihtsalt pole diagnoositud. Mõnekümne aasta pärast DNA revolutsiooni tulemusena teavad kõik elanikud tsiviliseeritud maailmas oma polügeenilise riski skoori erinevate psühhiaatriliste diagnooside suhtes. Häirivate tunnuste vältimise asemel hakatakse pigemini mõtlema, milliseid riske nt partneri valikul eelistada — kas skisofreeniat või autismi, bipolaarset häiret või aktiivsuse- ja tähelepanuhäiret? Millise häire risk tasakaalustab mõne teise häire riski ühise järglase juures? Meditsiinilise haiguse mudel variseb lähimate aastakümnete jooksul põrnu ja geneetiline revolutsioon toob kaasa sootuks uued arusaamad. Uus lähenemine maailmale on ökoloogiliselt

kestlikum, sest enda omapäradest teadlikuks saamine aitab tublisti vähendada nii vaimse kui füüsilise keskkonna saastamist.

Veski võinuks oma raamatus rohkemgi rõhutada, et väga paljud autistlikud isikud on edukad, kuulsad ja mõned isegi jõukad. Esmapilgul võib tunduda, et kõik autismiga seotud nähtused ühiskonnas liigituvad kulutuste valdkonda — hooldamist vajavad inimesed, spetsiaalsete programmide koostamise vajadus, teatud rühmade tugiteenused, teraapia jne. Neid kulusid on võimalik päris täpselt kokku arvutada. Samas on raske või isegi võimatu kokku arvutada kasu, mida autistlikud isikud oma tegevuse kaudu ühiskonnale toovad. Paljud uurimused on näidanud, et autismi on palju kõrgesti arenenud tehnilise taibuga inimeste juures. Matemaatikute hulgas on autism nii tavaline, et seda ei panda tähelegi. Autismi on palju ka kultuuritegelaste — heliloojate, muusikute, kirjanike, näitlejate, kunstnike hulgas. Kõike seda kasu, mis autismi kaudu sünnib, on võimatu rahaliselt kokku arvutada. Samas ei ole ühiskonnal võimalik valida ainult kasulik ja kulutused kõrvale heita, sest need kaks on omavahel lahutamatult seotud. Kõikvõimalike talentide otsijatele võib soovitada põhimõtet “otsige autisti”, sest see on seisund, kus erinevaid andeid on rohkesti. Seepärast peaks autismi varajane diagnoosimine olema ühiskonna erihuvi.

Selle kohta ainult üks näide. Tänapäeva maailma kõige kuulsam autistlik isik on jalgpallur Lionel Messi. Maailma infokanalites on leviatud tõsiasja, et lapsena Argentiinas diagnoositi Messil Aspergeri sündroom, mida jalgpalluri perekond pole kommenteerinud. Ta toodi 13-aastaselt treenima FC Barcelonasse ja on praeguseks löönud selle klubi eest 586 väravat. Arvestades spordis liikuvaid rahasid on selline panus loomulikult erakordne ka majanduslikus mõttes. Klubi kõhkles alguses Messit oma kasvandikuks võtmast, sest poiss tundus lepingu tegemiseks veel liiga noor. Pärast Messi meeletut edu otsustas FC Barcelona, et selliste talentide leidmiseks tuleb Argentiinas avada eraldi üksus, kus kohalikel noortel saaks silma peal hoida. Pärast mitut aastat tegutsemist jäid klubi kulutused asjatuks, sest ühtegi suuremat jalgpallitalenti ei leitud (Faccio 2012). Lihtsalt andeka jalgpalluri asemel pidanuks FC Barcelona agendid otsima autistlikku jalgpallurit, ja neid pole isegi suures Argentiinas kuigi palju.

Lühidalt kokku võttes on autism inimloomuse osa, milleta jääks ja jäänuks inimkonnal palju saavutamata. Kaarel Veskise raamat on esimene raamat neuroloogilise mitmekesisuse vallast eesti keeles. Võib arvata, et paarikümne aasta pärast on arusaam neurodiversiteedist jõudnud üldisesse kooliharidusse ja seda toetatakse samasuguse innukusega nagu praegu homoseksuaalsete inimeste õigusi. Sünnipärane neurolooo-

giline mitmekesisus on täiuslikult ökoloogiline arusaam inimloomusest, mida loodusest irdunud inimesel on viimane aeg enesele tunnistada.

Amar Annus

Kirjandus

- Agger n æ s, Bodil 2018. Autism: A Transdiagnostic, Dimensional, Construct of Reasoning? — *European Journal of Neuroscience*, Vol. 47, No. 6, pp. 515–533
- Asperger Hans 1944. Die “autistischen Psychopathen” im Kindesalter. — *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, Bd. 17, S. 76–136
- Crespi, Bernard J., 2016. Autism As a Disorder of High Intelligence. — *Frontiers in Neuroscience*, Vol. 10, No. 300
- Donvan, John, Caren Zucker 2010. Autism’s First Child. — *The Atlantic*, October
- Faccio, Leonardo 2012. *Messi: A Biography*. New York: Anchor Books
- Fitzgerald, Michael 2018. The Broader Autism Phenotype: Expanding the Clinical Gestalt of Autism and Broadening DSM V Criteria of Autism Spectrum Disorder. — *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, Vol. 9, No. 3, pp. 316–324
- Plomin, Robert 2018. *Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are*. London: Allen Lane
- Warrier, Varun 2018. *The Genetics of Autism and Related Traits*. Doctoral dissertation. Autism Research Centre. University of Cambridge
- Willard, Aiyana K., Rita A. McNamara 2019. The Minds of God(s) and Humans: Differences in Mind Perception in Fiji and North America. — *Cognitive Science*, Vol. 43, No. 1, pp. 1–30

AMAR ANNUS (1974) on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna 1996, magistrikraad sealsamas 1998, doktorikraad 2003 Helsingi Ülikooli Aasia ja Aafrika instituudist. Olnud mittekooosseisuline õppejõud TÕS, Tallinna Pedagoogikaülikoolis, Eesti Humanitaarinstituudis ning

Helsingi Ülikooli Aasia ja Aafrika instituudis 1999–2004; HÜ uurija 2003–2005; TÜ usuteaduskonna Lähis-Ida vanade keelte ja kultuuride õppetooli teadur 2006–2008, filosoofiateaduskonna kirjanduse ja rahvaluule osakonna teadur 2008–2009, järel doktorantuuris Chicago Ülikooli orientalistikainstituudis 2008–2009, TÜ usuteaduskonna teadur 2008–2010, Vana Testamendi ja semitistika õppetooli dotsent 2010–2015, Lähis-Ida usundiloo dotsent a-st 2015.

Akadeemias avaldanud artiklid “Kosmose ajast ja ktisise ajast” (1995, nr 12, lk 2627–2630), “Diagnoosita *savant*: Uurimus autismispektrist ja Uku Masingust” (2015, nr 1, lk 113–152; nr 2, lk 240–264), “Pallimäng ja avanevad hauad Sumeri ja Eesti rahvalauludes” (2015, nr 12, lk 2143–2164; koos Mari Sarvega) ning “Kummalised kõnetused: Autistliku narratiivi iseärasusi” (2017, nr 4, lk 640–674); samuti tõlkinud viis teksti: Simo Parpola, “Assüüria elupuu: Juudi monoteismi ja kreeka filosoofia lätete jälgedel” (1998, nr 2, lk 271–296); Eckart Otto, “Heebrea Piibli mõju inimõigustele” (2001, nr 5, lk 955–975); Bardaisan, “Arutlus tahtevabadusest” (2007, nr 4, lk 780–801, koos saatesõnaga); “Poeem õiglasest kannatajast (*Ludlul bēl nēmeqi*)” (2011, nr 4, lk 631–651, koos saatesõnaga, kaasautor Alan Lenzi) ja Michael Fitzgerald, “Loomingulisus, psühhoos, autism ja sotsiaalne aju” (2017, nr 4, lk 620–639).

ABSTRACTS

RALF ROTHMANN. *Gethsemane*

OTT KURS. On the appropriation and land use of the Eurasian dry plains

Between the Carpathians in the west and the Altai Mountains in the east, lie vast dry plains bordering in the north on coniferous and deciduous forests. The southern barriers of this area consist of the Crimean, Caucasus, Kopet Dag, Pamir and Tian Shan mountain systems. The dry plains are divided into forest steppes, prairie steppes, dry steppes and deserts. In the ancient times, this area was inhabited by Indo-European nomadic tribes, and in the Middle Ages by Turkic nomads. In the 16th–19th centuries, the area was incorporated into the Russian Empire. The earlier nomadic pastures were turned into fields producing a lot of wheat, which Russia exported, and other field crops. The western part where the climate is more humid was entirely Russified. In the Volga-Ural region, indigenous people persisted in enclaves, but the northern part of Kazakhstan, which was called the Kirgizian steppe, was considered a part of Western Siberia, which had been colonised earlier. Fortresses were built there and increasing areas of indigenous people's summer pastures were turned into fields.

The 1920s and 1930s of the Soviet period were noticeable by cruel repressions, famines and death of millions of people. To overcome economic difficulties, a utopian project of transformation of nature was started after World War II. This meant digging new irrigation canals in the dry south-eastern part of Europe and turning the Karakum Desert into a flourishing agricultural region. After Stalin's death in 1953, a more realistic trend was adopted. To increase grain production, ploughing of steppes started from 1954. Both permanent and casual labourers were recruited for the grain-growing sovkhoses of Kazakhstan. From 1956–1965, many

people from the University of Tartu, including academic staff and students of the Department of Geography, worked on the virgin lands of Kazakhstan. The article presents memories by lecturer Agu Kongo (1928–2015) and student Tiit Petersoo (b. 1937) about working on a virgin land sovkhos in autumn 1958. (Auth.)

RIP BULKELEY. Pictures from an Antarctic expedition: Mikhailov on the Bellingshausen voyage

Despite widely spread beliefs, Fabian Gottlieb von Bellingshausen, a seafarer who had grown up on Saaremaa Island in Estonia, found land in the far south beyond the polar circle during his Antarctic expedition (1819–1821). In January 1820, he saw the edge of the Antarctic icecap and mapped several islands nearby. For Australians, New Zealanders and Polynesians, Bellingshausen is also one of the first who mapped the Tuamotu and Fiji Islands (the Ono-i-Lau group of islands). Pavel Mikhailov (1786–1840) participated in the expedition as an artist. From his sketches and watercolours, Ivan Fridrits, Yegor Geitman and Pietro Gonzaga prepared 45 lithographs for Bellingshausen's book Two Seasons of Exploration in the Southern Ice Ocean and a Voyage around the World, which appeared in 1831.

While Mikhailov's relation with Bellingshausen is generally known, it is less known that he also participated in Friedrich Benjamin Lütke's circumnavigation of the world in 1826–1829, which marked the early scientific exploration of Alaska and the Caroline Islands. During his second, longer voyage, Mikhailov made more pictures, but they are not included in Lütke's atlas.

It is somewhat surprising that the collection of Mikhailov's work held by the Russian Museum in St Petersburg had been mislaid for many years, until art historian Boris Suris rediscovered it in the 1950s. During a research trip to St Petersburg in 2011, the author visited the Russian Museum where he had the privilege of thoroughly viewing the collection of Mikhailov's expedition pictures. Along with other information, this enabled the author to summarise the artist's legacy as it was in 2011. In the following year, the Russian Museum

arranged Mikhailov's solo exhibition and published the catalogue compiled by Natalia Solomatina — Pavel Mikhailov: Voyages to the South Pole, 1819–1821, 1826—1829. It includes all his known works. (Edit.)

TOOMAS KIHU. **March flakes**

“Particularly by comparison, we understand the value of our independent homeland...”: By the 15th anniversary of the Republic of Estonia in 1933

On the anniversary, Estonian newspapers recall central events in the construction and development of the state, particularly the victorious War of Independence (1918–1920) against Russia, implying that it did not only secure the right of self-determination for the Republic of Estonia proclaimed by the Independence Manifesto in 1918 but also protected the Western cultural world from the “red wave”. The land reform, which started in 1919, is also highlighted as one of fundamental processes. The reform led to nationalisation of big land ownership of mainly the Baltic nobility, creation of the state land reserve and foundation of new farmsteads. Smaller farms were believed to be even more flexible in resisting the global economic crisis than big ones.

To overcome the crisis, a strict austerity policy was launched in Estonia; the exchange of the Estonian kroon for foreign currencies was limited, and part of the state's gold reserves were sold. To decrease imports, customs duties were increased, and a system of licenses was imposed. Attempts were made to stimulate manufacturing by government procurements; agriculture was supported by different subsidies and grain was bought up at higher than world market prices. These steps, however, could not bring Estonia fully out of the crisis, and the economic crisis soon began to influence home policy, as, because of the drop in living standards, people began to find culprits among Estonian politicians. “And the greatest misfortune of our state is not that the parties exert an influence on the Parliament, but our persons care primarily about the interests of their party and circle of friends and

only then about the needs of the state.” Attempts were made to alleviate these feelings of disillusionment without hiding the head in the sand by calling the people to fight the difficulties with the same fervour that brought the victory in the War of Independence.

Tensions in home policy had been aggravated by drafts for changing the constitution where the version of the Union of Participants in the Estonian War of Independence envisaged cuts in democratic governance. On 10 November 1932, they submitted their constitution draft, but the Parliament preferred first to discuss the draft submitted by the Centrist Party on 23 November. On 13–15 August 1932, a referendum was held over the constitution draft of the 4th Parliament, but it was rejected with an extremely small majority of votes (51.1%). A new referendum was set for October 1933.

To understand the good and durable that had been achieved during the 15 years of independence, the situation was compared to the time when Estonia was still part of the Russian Empire, and, for example, education was forcibly given in Russian instead of Estonian. Considering the Stalinist regime in the Soviet Union, it is stressed that only two paths could be chosen in 1918: “Either to obtain the rights to live as an independent nation or to fade permanently in the diseased body of the Russian colossus. In the latter case, we would have experienced all the pains and sufferings that have hit the great Russian nation within the 15 years.” (Edit.)

ALARI PURJU. Economy of the Baltic Sea Region. Part II

The article deals with the influence of the European Union on economic ties in relation to the European Union Strategy for the Baltic Sea Region (BSR).

The BSR is the first strategy of an EU macroregion; its implementation started in 2009. The strategy of macroregions is based on various theories dealing with the interaction of different regions. Most generally, a differentiation is made between the old or traditional and the new regionality. Traditional regionality treats the cooperation between regions primarily as cooperation directed top-down to regions of different countries. This is essential, for example, for big infra-

structure projects (highways, railways, electricity and gas networks) where the main decisions are taken at the level of the state. New regionality means development at the initiative of the regions themselves; an essential role in it belongs to business, social and cultural contacts.

The economic ties between the regions of different countries are framed by foreign trade and investments agreements between the states, but an essential part in them also belongs to following the interests of the economic agents of the regions. Value chains of international companies have a significant role in involving the economic agents of regions into global economy.

The BSR includes Finland, Sweden, Norway, Denmark, Iceland, Estonia, Latvia and Lithuania, but also those regions of Germany, Poland and Russia that border on the Baltic Sea. As regional statistics on the economic growth, living standards, foreign trade and investments is relatively limited, the analysis uses the data about states.

In the economic sphere, the benefit of the BSR has been seen in cooperation between the states of the region that have different resources, particularly in linking the rich resource potential of Russia with the industrial potential of the Nordic countries. After Russia initiated warfare in Ukraine in 2014, significant obstacles to this cooperation have appeared, although foreign trade continues to a certain extent.

The parts of the article deal with the main features of economic development in the BSR, the living standards, foreign trade and foreign investments in the region. An overview of the economic level of the states and the extent and influence of the entwinement of their foreign trade and foreign investments help assess the mutual connectivity of the BSR states. According to the structure of foreign trade and investments, the only global economy in the BSR is Germany of whose export 12% goes to the BSR. This is of the same magnitude as German export to China or the US. The BSR is much more essential for Finland, Sweden and Denmark, as 40% of their export goes to the BSR, and for Poland where the proportion is the same. Compared to the other regions of the world, the share of the BSR is the greatest for them. For Norway and

Iceland, the BSR is of smaller significance. Of the export of the Baltic states, 55–75% go to the BSR, which shows their strong economic dependence on this region. The article also analyses foreign investments between the states and their influence on the formation of capital in different states. The article ends with a summary of the economic prospects of the region. (Auth.)

MARIKO SUMIKURA. **Poetry**

MARTIN HEIDEGGER. **Dialogue on language between a Japanese and an inquirer. Part II**

“Dialogue on language between a Japanese and an inquirer” (Aus einem Gespräch von der Sprache: Zwischen einem Japaner und einem Fragenden) was first published in the collection Unterwegs zur Sprache (GA 12) in 1959 along with Heidegger’s other reports and articles on language. A note added to the collection explains that the writing of this dialogue dating from 1953/1954 was motivated by the visit of the Japanese Germanist Tomio Tezuka. Still, it is essential that the text is not a transcript of a conversation between Heidegger and Tezuka.

The conversation, as its title shows, has been constructed as a dialogue between a Japanese and an inquirer. In it, an attempt is made to bring the worlds of two entirely different “language houses” — the Orient and the Occident — into contact. The possibility of such a dialogue turns out to be questionable, as its success does not depend so much on how or about what the partners speak. The threat is rather in the language in the formation of which Occidental metaphysics has played a decisive role. As the Europeanising world grabs eagerly for the terminology of metaphysics, the contact between the Orient and the Occident need not succeed regardless of everything.

Therefore, for the dialogue between the Orient and the West to succeed, it is primarily necessary to abandon the metaphysical treatment of language in which sensuality and supersensuality, script and meaning are entwined. Among

other things, this means that it is impossible to speak about the language using the established terminology or developing a (logical) ideal language. This way, the language is unwillingly made into an object, one of the existing things among others. Each talk, on the contrary, turns out to be called into existence by the “essence” of the language. Thus, the talk succeeds if the talk of the language itself is allowed to come into the language. Something like this seems to be happening in the German word Sage (“saying”) and the Japanese word koto ba. (Transl.)

Review

ANDRES SOOSAAR. Ethical problems of medicine from the viewpoint of philosophy

Bioetika võtmetekste: Antoloogia. [*Key Texts of Bioethics: An Anthology.*] Compiled by Kadri Simm, translated by Kalle Hein, edited by Tiiu Hallap. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: University of Tartu Press, 2018. 408 pp.

AMAR ANNUS.

Kaarel Veski. Autismi olemus: Neuroloogilise mitmekesisuse kaitseks. [The Essence of Autism: In Defence of Neurological Diversity.] Tallinn: Pilgrim, 2018. 463 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XI

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

AMAR ANNUS PhD (1974), associate professor of Middle Eastern religious history at the University of Tartu

RIP BULKELEY (1941), British polar historian and poet

MARTIN HEIDEGGER (1889–1976), German philosopher

TIIU HÄRM MA (1958), freelance translator and language teacher

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

OTT KURS PhD (1939), emeritus professor of the University of Tartu, human geographer

ARTUR KUUS (1970), designer at *Tartu Postimees* newspaper, Estonian artist

KLAUS DIETER NEIDLINGER MA (1968), translator, literary scholar and author for educational media

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

ALARI PURJU PhD (1953), visiting professor at Estonian Business School

RALF ROTHMANN (1953), German writer

ANDRES SOOSAAR PhD (1961), academic secretary of the University of Tartu, psychopharmacologist

MARIKO SUMIKURA (1952), Japanese poet

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XI

14. november [1945] (kolmapäev). ENSV Teadusliku Arstide Seltsi Tartu linna ja Tartumaa osakonna I teaduslik koosolek kell 17.00 Vabariikliku Tartu I Sisehaiguste Kliiniku auditooriumis.

Päevakord: V. Vadi, "NSVL Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia II sessioon", K. Kõrge, "Veresoonte permeaabluse⁴⁷¹ küsimusest". Demonstratsioonid, kasuistilised ja lühemad teadaanded: Ülo Lepp, E. Öpik,⁴⁷² H. Suubi.⁴⁷³ Koosolek kujunes V. Vadi austamiskoosolekuks, keda tervitasid sm. V. Hion (kes vii-

⁴⁷¹S.t läbilaskvuse.

⁴⁷²Eva Öpik (1918 – 12. XI 2003 Tallinn), õppis T(R)Ü arstiteaduskonnas 1938–1944 ning 1945–1950, lõpetades selle. TÜ I sisehaiguste kliiniku ordinaator 1942, Saare maakonnahaigla laborant 1942 ja arst 1944, Lääne maakonnahaigla arst 1944, Tartu nakkushaigla arst 1944–1945; TRÜ patoloogilise füsioloogia kateedri assistendi kt 1945–1946; Tartu kliinilise haigla röntgenoloog 1950–1956, Tallinna vabariikliku haigla röntgenoloog, Iru invaliidekodu arst, Kopli polikliiniku jaoskonnaarst a-st 1966.

⁴⁷³Heldela Suubi (Suup; Astmäe; 1913 – 16. II 2011 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1940, korp! Filiae Patriae liige. Tü teaduskonnasisehaiguste kliiniku assistendi kt 1940; Tartu polikliiniku jaoskonnaarst 1940–1943; TRÜ teaduskonnasisehaiguste kateedri assistent 1943–1951, ühtlasi sisehaiguste kliiniku osakonnajuhataja, arstliku tööeksperitiisi komisjoni ja abidokomisjoni terapeut 1944–1948; Tartu kliinilise haigla sisehaiguste osakonna juhataja ja dieetarst 1951–1955, ühtlasi Tartu psühhoneuroloogiahaigla terapeut 1953–1956; Tartu kliinilise haigla elektrograafia kabineti juhataja, siseosakonna arst-ordinaator ja polikliinilise osakonna konsultant-terapeut 1955–1972, ühtlasi TRÜ sisehaiguste kateedri assistent 1958–1959. *Ene Andresenilt saadud andmed.*

bis Tartus ja võttis osa koosolekust) ENSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt, A. Linkberg Õpetatud Meditsiinilise Nõukogu poolt, ja F. Lepp Arstide Seltsi poolt. Kõigile vastas V. Vadi. Koosolek kestis 3½ tundi. Juhatus valiti juba mõni aeg varem. Esi- mees F. Lepp, abiesimees M. Elleri,⁴⁷⁴ sekretär R. Roots, teadus- lik sekretär K. Kõrge ja laekur V. Hiie. Seltsi organiseerijaks oli F. Lepp.⁴⁷⁵

17. november (laupäev). Täna teatas minule V. Vadi, et rektor on neil päevil saabunud Tallinnast ja temale teatanud, et hari- duse rahvakomissar pole mind kateedri juhatajaks kinnitanud, küll aga võivat ma kateedri professorina edasi töötada. Kateedri juhataja ülesanded peab siis täitma tema või Sõber. Palusin teda seda teha. Ütles: Kõik jääb endiseks, ainult kateedri juhatajana kirjutab siis alla tema, kogu töö tuleb teha minul.

17. november (laupäev).⁴⁷⁶ Välkmiiting NSVL suurtükiväepäe- va puhul aulas. Kõneles polkovnik A. Lombak, tähendades, et 19. novembri 1942 lahingutes Stalingradi all kuulutas tuhan- de Punaarmee suurtükiväekahuri paukude mürin maailmale, et Punaarmee on alustanud oma võimsat pealetungi, mis kujunes pöördepunktiks Suures Isamaasõjas. Selle lahingu tagajärjel pii- rati sisse ja hävitati 22 Saksa valitud löögidiviisi. Üle 4000 kahu-

⁴⁷⁴Mihkel Elleri (Eller; 1888 – 29. XI 1984 Kambja), lõpetas TÜ ars- titeaduskonna 1917, EÜSi liige. Esimeses maailmasõjas sõjaväearst, Eesti tagavarapataljoni arst 1917–1918; era- ja kihelkonnaarst Kamb- jas 1918–1919; Vabadussõjas soomusrongi nr 1 arst, Tallinna 2. sõja- väehaigla arst, Kalevlaste Maleva vanemarst 1919–1920; Kambja jaos- konnaarst 1920–1924, Võnnu jaoskonnaarst 1924–1936, Tartu maajaos- konna arst 1936–1952; TRÜ arstipunkti arst 1952–1970.

⁴⁷⁵Vt ka R. R[oots], “Asutati Teadusliku Arstide Seltsi Tartu osa- kond”. — *Postimees*, nr 267, 16. XI 1945, lk 2. Osaline lõige sel- lest on kleebitud ka päevikusse. Selles on muu hulgas öeldud: “Seltsi ülesandeks on oma liikmete teadmiste tõstmine, ideeline kasvatamine marksismi-leninismi teooria alusel, meditsiiniliste teadmiste alal eba- teaduslike teooriate vastu süstemaatilise võitluse teostamine ja meditsii- nilise teaduse ning tehnika arengule kaasa aitamine NSVL majanduse ja kaitsevõime tugevdamise eesmärgil.”

⁴⁷⁶Sissekannete kuupäev kordub.

ri võttis osa sellest võimsast löögist, millest Saksa armee enam toibuda ei suutnud. Sest ajast alates, hoides initsiatiivi kindlasti oma käes, kihutas Punaarmee fašiste lääne poole, kuni vallutas Berliini.⁴⁷⁷

Järgnes ülevaade NSVL suurtükiväe võimsusest ja teenetest.

Esimestena olid miitingule ilmunud ülikooli raamatukoguhoidja Karl Weltmann⁴⁷⁸ abikaasaga,⁴⁷⁹ alati eesrindlikumad koosolijad. Kuulajad jälgisid ettekannet suure huviga. Arste oli suhteliselt vähe. 78% arstiteaduskonna õppejõududest olevat passiivsed ja ainult 22% aktiivsed, progressiivsed, olevat öeldud ülikooli ajutises nõukogus.

Enne miitingut tegi Vadi minule teatavaks rektori teadaande.

19. november (esmaspäev). Kateedrijuhatajate koosolek. Esmakordselt võttis osa uue kateedri⁴⁸⁰ juhataja H. Silbermann. Kuuldus palju kaebusi, et õppebaasid on külmad⁴⁸¹ puude puudusel, mis takistab jooksvat tööd, rääkimata teaduslikust tööst. Kingisepp rääkis, et praktilistel töödel üliõpilased soojendavad õli püksitaskus, muidu ei saa kasutada. Keegi küsis, kuidas soojendavad õli tütarlapsed, kel pole pükse taskutega.

⁴⁷⁷Teksti on kleebitud osaline ajalehelõige A. Lombaku artiklist "Punaarmee suurtükiväe päevaks". — *Postimees*, nr 269, 18. XI 1945, lk 2.

⁴⁷⁸Karl Weltmann (Feldmann; Veltmann; 1873 – 14. I 1961 Tartu), lõpetas Riia Polütehnikumi kaubandusosakonna 1910, Moskva Kommertsinstituudi majandusosakonna kaubandusõiguse erialal 1914, *cand. rer. pol. et rer. com.* 1914. Kuldiga gümnaasiumi õpetaja 1910–1914, Ülevenemaalise Linnade Liidu ametnik 1916–1918, Kiievi Ülikooli raamatukoguhoidja nooremabi 1918–1920; TÜ raamatukogu raamatukoguhoidja ja vanemraamatukoguhoidja, ka *Estica* osakonna juhataja 1920–1944, raamatukogu direktor 1944–1949, vanembibliograaf 1949–1950.

⁴⁷⁹Anna Weltmann (Voltšenko; Feldmann; 1881 – 30. X 1957 Tartu), TÜ raamatukogu teadussekretäri kt 1944–1947.

⁴⁸⁰S.t sõjaväemeditsiini ettevalmistuskateedri.

⁴⁸¹Autori allmärkus: "Üliõpilased on palitutes, soojendavad käsi kaenla all."

Reimanilt on saadetud teaduskonnale neli teemi talupoegade liikumise ja agraarküsimuste kohta vanemate õppejõudude seminari tarvis. Aunap hakkas seda kuuldes suure häälega naerma. Teemad tunduvad rasked olevat.

20. november (teisipäev). Mõni aeg tagasi palus mind dekaan esitada avaldis õppeülesande saamiseks sisehaiguste polikliiniku alal 6. kursusele. Nüüd teatas, et õppeülesannet ei tehtagi, vaid mul tuleb lugeda polikliinikut ületunnitööna, esitades loetud tundide kohta arve. Olin juba mitu nädalat oodanud vastust oma avaldisele. Algan loengutega tuleval nädalal.

Kell 16 toimus aulas autasustamis- ja valimiskoosolek, millest kohustuslikult võtsid osa õppejõud, teenistujad ja üliõpilased. Koosoleku avas rektor Koort. Koosoleku juhatajaks valiti sm. Haberman, sekretäriks naissm. Maaros.⁴⁸² Rõdulgi oli rohkesti rahvast. Enne toimus autasustamine, siis valimine.⁴⁸³

⁴⁸²Irene Maaros (Hirt; Hirv; 1910 – 16. X 1994 Tartu), lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1942 ja TRÜ õigusteaduskonna 1945, ENÜSi liige. Tartu-Valga kinnistusjaoskonna ametnik 1930–1940; TRÜ informatsioonibüroo juhataja 1944, rektori referent 1944–1945, teaduslik sekretär 1945–1986, teadusosakonna vanemteadur 1987.

⁴⁸³Päevikusse on lisatud ajaleheväljalõiked “Professorid A. Marland ja A. Pint TR Ülikooli kandidaatideks ringkonna valimiskomisjonidesse”. — *Postimees*, nr 272, 22. XI 1945, lk 1; “TR Ülikooli peret autasustati medaliga “Vapra töö eest Suures Isamaasõjas 1941–1945. aastail””. — *Samas*, nr 273, 23. XI 1945, lk 2. — Koosolekul anti üle kiituskirjad ja medal. Lühikese sõnavõtuga esines EK(b)P KK parteiorganisatsiooniga Tartu Ülikoolis Arkadi Uibo. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu kiituskirja sai pearaamatukogu direktor Karl Weltmann raamatukogu vara hoidmise ja säilitamise eest Saksa okupatsiooni ajal. Teda õnnitles rektor Alfred Koort, nii nagu ka medali “Vapra töö eest” saajaid: õppeprorektor Harald Haberman, teadusala prorektor Karl Taev, professor August Marland, professor Aleksander Pint, dotsent Hilda [artiklis A.] Moosberg, dotsent Vilhelm Reiman, dotsent Lydia Roots, sm-d Eduard Ertis, Johannes Feldbach, Felix Kotta, Jenny Nõu, Teodor Krigul, Arkadi Uibo jt, kokku 28 õppejõudu ja teenistujat. Autasustate nimel esines Vilhelm Reiman. — Kandidaate esitati NSVL Ülemnõukogu liidunõukogu ja rahvuste nõukogu valimiste ringkonnakomisjonidesse. Arkadi Uibo sõnavõtu järel esitas põllumajandusteaduskon-

22. november (neljapäev). Nägin täna Toomeorus Erich Malinit⁴⁸⁴ nelja-viie kaaslast ja kahe saatjaga. Üle öla olid puhtad valged kotid. Suundusid nähtavasti jaama. Noogutas naeratades peaga.

23. november (reede). Täna sain asjadevalitseja A. Maaroosi allkirjaga paberi, milles teatab, et "rektori otsusega 21. novembrist k.a. on tühistatud esildis prof. Herbert Normann'i määramiseks Arstiteaduskonna Sisehaiguste propedeutika kateedri juhataja professori kohale ja kinnitatud ta sama kateedri professori kohale, arvates 21. novembrist 1945. a. Alus: Rektori käskkirj nr. 145 § 5". Kiri on dateeritud 23. novembriga 1945.⁴⁸⁵ Seega olen nüüd kinnitatud, kuigi mitte kateedri juhataja kohale.

Juba mitmendat päeva pole elektrit, töötada võimatu, loenguid aga on vaja valmistada.

24. november (laupäev). Koosviibimine dekaani juures. Hiie, Bernakoff, hospitaal-haavakliiniku kateedri uus juhataja J. Ennulo. Laulis oma saatel klaveril väga hästi (bariton). Merikanto⁴⁸⁶

na dekaan Osvald Hallik rahvuste nõukogu valimiskomisjoni kandidaadiks taimehaiguste kateedri juhataja professor August Marlandi, seda ettepanekut toetas A[strid] Lõhmus. Ajaloo-keeleteaduskonna dotsent Hilda Moosberg esitas liidunõukoguvalimiste ringkonnakomisjoni liikmeks pedagoogikakateedri juhataja ja õppeprorektori abi kaugõppe alal professor Aleksander Pindi, teda toetas teenistujate ametiühingukomitee esimees Teodor Krigul. Kõiki ettepanekuid toetasid koosolijad üksmeelselt.

⁴⁸⁴Erich Malin (1914 – 19. XI 1993 Tallinn), mobiliseeriti 1941. a juulis Punaarmeesse ja kuulus Eesti korpusse; pärast sõda Tartu segakaubastu direktor. Vangistati 5. II 1945 Tartus, 29. XII 1945. a mõistis tribunal ta § 58-10 lg 2 ja 7 alusel 7 aastaks vangilaagrisse ja 3 aastaks asumisele. Kandis karistust Arhangelski oblastis Jagrinlagis, vabanes 1948. a oktoobris.

⁴⁸⁵Vt TRÜ asjadevalitseja A. Maaroos arstiteaduskonna dekaanile, 23. XI 1915 (ärakiri, koopia mh H. Normannile). — RA, EAA.5311.87/53.26, l. 27.

⁴⁸⁶Frans Oskar Merikanto (Mattson; 1868 – 17. II 1924 Hausjärvi), Soome helilooja ja muusik.

“Ma elan”.⁴⁸⁷ Tundus, nagu oleks tahtnud saal lõhkeda. Dekaan ütles, et kaadrite osakonna juhataja Nõu⁴⁸⁸ nõudnud kiires korras minu esitamist kateedri professori kohale. Tähendas, et tema arvates minule on liiga tehtud. Ütles, et nii kaua kui tema on dekaan, kateedri juhataja kohta ei täideta. Sisehaiguste propedeutika kateedri juhatajana kirjutab alla Vadi ise.

Mõningail põhjusil saabusime koju alles kell ½9 hommikul.⁴⁸⁹

29. november (neljapäev). Demonstreerisin täna kuulajaile haiget üldise bronhiidi ja tuberkuloosi infiltratsiooniga paremas kopsus. Haige läbivaatuse ajal küsis, kas ma olen sama dr. N., kes elas Väike-Tähe tänaval. Saades jaatava vastuse, seletas, et näinud minu korteri rüüstamist. Üks noormees kandnud raamatuid Tähe tänava suunas (kauba[stu] plaanimajanduse osakonna juhataja [---]) ja vanad naised kottidega Võru tänava suunas. Viidud ka muud kraami. Üks sõjaväelane kiskunud raamatuil köiteid ära. Miks teete seda, need on ju teaduslikud raamatud, mitte poliitilised. — “Да все одно, фашистские,”⁴⁹⁰ oli olnud vastus.

30. november (reede). Kodanlise Eesti pangategelase (president?) Kurvitsa⁴⁹¹ abikaasa,

⁴⁸⁷Oskar Merikanto “Mä elän!”, sõnad Larin Kyösti (“Ma elän! Ah, mikä riemu! / Mikä riemu ja soitto nyt suonissa soi / näin sydän ei koskaan oo sykkinyt, / mikä loisto ja hehku mun täyttää nyt. / Ma laulan, ma laulan, / sillä Luoja mun laulamaan loi!...”

⁴⁸⁸Jenny Nõu (1901 – 1982 (?)), TÜ kaadrite osakonna inspektor 1941, juhataja 1944–1949; Saksa vang Tartu koonduslaagris 1941–1943; ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi peavarahoidja.

⁴⁸⁹Päevikusse on lisatud ajaleheväljalõige “Eesti NSV Rahvakomisaride Nõukogu Korraldus nr. 1092-k 5. novembrist 1945 Tallinn”. — *Postimees*, nr 273, 23. XI 1945, lk 1. Selles avaldab ENSV RKN esimene Arnold Veimer seitsmele inimesele tänu “eeskujuliku töö eest, mis võimaldas elektrirongi üleviimise Tartust Ulilasse”.

⁴⁹⁰Vn k Kõik on ühesugused, fašistlikud.

⁴⁹¹Peeter Kurvits (1891 – 12. II 1962 Tallinn), lõpetas TÜ õigusteaduskonna kaubandusosakonna 1924, korp! Vironia liige. Tallinna Vastastikuse Krediidid Ühisuse ametnik 1910–1915; Esimeses maailmasõjas nooremohvitser 1916–1917, Eesti tagavarapataljonis 1917–1918, Va-

Fr. Tuglase⁴⁹² naise öde,⁴⁹³ kes viibib kusagil tundmatus kauguses, oli saanud õelt paki Derby sigarette meeldivas tumesinises kullaga pakises. Kirjutanud (elavad 5 perekonna ühes onnis, [...])⁴⁹⁴ keedupottidest), et saades sigaretid on vaevalt suutnud uskuda, et maailmas on veel nii ilusaid asju kui pakis Derbyt.

2. detsember (pühapäev). Tuletõrje juhatuse (uue põhikirja järgi VTÜ Nõukogu) koosolekul soovis F. Saarsen⁴⁹⁵ minule õnne me-

badussõjas sõjaministri ja sõjavägede ülemjuhataja käsundusohvitser 1918, kitsarööpmeliste soomusrongide adjutant 1919–1920, kitsarööpmelise soomusrongi nr 1 dessantroodu ja seejärel nr 2 dessantroodu ülem 1920, VR I/3; Eesti Panga laenuosakonna inspektor ja Tartu osakonna abijuhataja abi 1921–1928, Pikalaenu Panga direktor ja presidendid asetäitja 1928–1932, Jaan Tõnissoni valitsuse majandusminister 1933, Krediid Panga juhatuse esimees 1932–1940, paadivabriku Torm raamatupidaja 1940–1941; vangistati 14. VI 1941 Nõmmel, perekond küüditati; Erinõupidamise otsusega 1943. a detsembrist mõisteti 5 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Sverdlovski oblasti Vosturallagis ja Sevurallagis, vabanes invaliidina laagrist 1944. a mais, viibis asumisel pere juures Kirovi oblasti Lebjažje rajoonis, a-st 1950 Halturinis, töötas tehnikumiõpetajana, vabanes asumiselt 1956. a juulis, pöördus lõplikult Eestisse tagasi 1957.

⁴⁹²Friedebert Tuglas (Mihkelson; 1886 – 15. IV 1971 Nõmme), lõpetas Hugo Treffneri Gümnaasiumi 1905, ENSV TA korrespondentliige 1946, kirjanik. Abielus 1918. aastast Elo (Emma Elisabet) Oinasega (1896–1970).

⁴⁹³Selma Kurvits (a-ni 1926 Oinas; 1904 – 12. X 1950 Fomino), õppis TÜ õigusteaduskonnas 1924–1925, filosoofiateaduskonnas 1925–1926 ja matemaatika-loodusteaduskonnas 1938–1939, ÜS Veljesto liige. Küüditati 14. VI 1941 Nõmmelt Kirovi oblasti Lebjažje rajooni Fominosse. Samas olid asumisel ka tütar Elo-Anna Kurvits (Eesorg; 1927 – 17. IV 2014 Tallinn; naasis Eestisse 1946. a augustis ja õppis Tallinna Polütehnilises Instituudis 1946–1949, läks 1949. a aprillis Venemaale tagasi, vabanes asumiselt 1956. a juunis, ning Peeter Kurvitsa öde Anna Kurvits (1898–1983; vabanes asumiselt 1956. a veebruaris).

⁴⁹⁴Loetamatu sõna.

⁴⁹⁵Felix Saarsen (Felix S.; 1882 – 12. II 1953 Omski oblast). Kontoriametnik Tartu ettevõtetes 1902–1914, Esimeses maailmasõjas Kras-

dali saamise puhul "Vapra töö eest". Seletasin, et medali aulas sai keegi minunimeline naisolevus, aga mitte mina. Ühes "Rahva Hääle" numbris olla selgesti öeldud: prof. H. N.⁴⁹⁶

3. detsember (esmaspäev). Täna teatas minule polikliinikus dr. G.,⁴⁹⁷ et mind ootavat keegi partei liige. Lasksin paluda. Sisestus umbes 40 a. mees rohekas furažkas⁴⁹⁸ ja mustas palitus, keeras ukse lukku ja palus mind end läbi vaadata. Esitas närviarsti paberid, et temal on traumaatiline neuroos Isamaasõja tagajärjel ja traumaatiline epilepsia? Palus ATEK kaudu saata teda "на ЮГ"⁴⁹⁹ kosumiseks. Oli väga sõbralik ja lahke. Ühinesin närviarsti paberitega. Minu külaline oli ÜK(b)P Tartu linnakomitee agitatsiooni-propaganda osakonna juhataja Nikolai Profatilov.⁵⁰⁰ Tema pärast rääkis minuga ka A. Kalju.⁵⁰¹

Õhtul oli aulas ülikooliperele kohustusliku gaasikaitsekursuse esimene loeng. Rääkis R. Roots sõjagaasidest, esmasabist, verejooksu sulgemisest ja lahastamisest, transpordist, üsna huvi-

noselski polgu vanemvelsker 1914–1917, Tartu linnavalitsuse majandusosakonna asjaajaja 1917–1919, linnanõunik 1919–1923, Univeri lauavabriku juhataja 1923–1926, Tartu linnavalitsuses linna viinapoodide juhataja a-st 1926, samuti mootorsõidukite järelevalvaja; aktiivselt tegev Tartu Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu juhtkonnas. Saadeti Erinõupidamise otsusega 1949. a oktoobrist koos abikaasa ja pojaga asumisele Omski oblasti Tšerlaki rajooni, kus suri; abikaasa Alide Saarsen (Rehema; 1900 – 1. X 1984 Tartu) ja poeg Ants Saarsen (1936 – 19. XII 1998 Tartumaa) vabanesid asumiselt 1955. a septembris.

⁴⁹⁶Sellist kirjakohta *Rahva Häälest* leida ei õnnestunud. Seal leidub küll lühiinformatsioon "Medalite "Vapra töö eest 1941.–1945. a. Suures Isamaasõjas" kätteandmine Tartu Riiklikus Ülikoolis". — *Rahva Hääle*, nr 277, 25. XI 1945, lk 4.

⁴⁹⁷Ilmselt Vsevolod Grüntal.

⁴⁹⁸S.t nokkmütsis.

⁴⁹⁹Vn k lõunasse.

⁵⁰⁰Isikuandmed puuduvad. Sissekande kõrvale on kirjutatud: "Kõik eestlased väga rumalad."

⁵⁰¹Aleksander Kalju (1908–1965), lõpetanud Permi Ülikooli, arst Smolenskis a-ni 1941, seejärel lastearst Kirovi oblastis, ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi käsutuses, Tartu linna tervishoiuosakonna juhataja 1944, Tartu laste tuberkuloosihagla pearst.

tavalt, elavalt žestikuleerides. Meil Hiiega tegi nalja kuulata vanade arstidena esmasabi populaarset kursust.

6. detsember (neljapäev). Teaduslik seminar ülikooli õppejõududele.⁵⁰²

A. Elango:⁵⁰³ “Leninismi ajaloolised juured”. Põhjalikult läbitöötatud. Huvitav oli muuseas ülevaade 19. sajandi vene filosoofiast (Herzen,⁵⁰⁴ Belinski,⁵⁰⁵ Чернышевский⁵⁰⁶).

7. detsember (reede). Bembo hammustab Mikul saba küljest tüki ära (umbes 10 cm). Rippus küljes. Vaene loom sageli karjatas ja urises kogu öö.

⁵⁰² Vanemate õppejõudude poliitilise seminari tööaasta tegevuskavas olid referaadid Jossif Stalini teose *Leninismi küsimused* tundmaõppimiseks. Ülikooli teenistujate ametiühingukomitee kaudu varustati kõik osalejad Lenini valitud teoste ja Stalini nimetatud teose köidetega. Seminari esimesel koosolekul andis Aleksander Elango “tihedas ja sisukas referaadis ülevaate Marxi õpetuse käigust Lääne-Euroopas ja vene klassilise filosoofia arenemisest 19. sajandi jooksul”. Vt “TR Ülikooli õppejõudude poliitilisest seminarist”. — *Postimees*, nr 299, 24. XII 1945, lk 2. Päevikusse on lisatud lõige artikli Aleksander Elangot puudutavast osast.

⁵⁰³ Aleksander Elango (Johanson; 1902 – 17. III 2004 Tartu), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1927, *mag. phil.* 1927 (pedagoogikakandidaat 1946), ÜS Veljesto ja hiljem ÜS Raimla liige. Vabadussõjas Tartu kooliõpilaste pataljonis 1919–1920; TÜ õppeülesandetäitja 1931–1941; Tartu Pedagoogiumi õpetaja 1935–1937 ja 1944–1945, Vahi põllutöökooli õpetaja 1928–1929 ja 1939–1941, Koduse Kasvatuse Instituudi juhataja 1936–1940, Tartu metoodikakabineti juhataja 1940–1943 ja 1944–1946; TRÜ pedagoogikakateedri dotsent 1944–1983, pedagoogika kateedri juhataja 1951–1963, ajaloo-keeleteaduskonna prodekaan 1947–1949; Tartu Õpetajate Seminari õpetaja 1944–1946, Tartu Õpetajate Instituudi dotsent 1947–1955. — Päeviku tekstis *E. Elango*.

⁵⁰⁴ Aleksandr Herzen (1812 – 1870 Pariis), Vene kirjanik, filosoof ja revolutsionäär.

⁵⁰⁵ Vissarion Belinski (1811–1848), Vene kirjanduskriitik, publitsist ja filosoof.

⁵⁰⁶ Nikolai Tšernõševski (1828–1889), Vene filosoof, kirjanduskriitik ja publitsist.

8. detsember (laupäev). Prof. Laas⁵⁰⁷ lõikas lahtise sabaotsa Mikul ära. Tugevasti tuli Mikut hoida, küll süda peksles. Oli paar tundi peidus, siis hakkas sööma. Valud kadunud, ei enam urisenud.

Propedeutilise kliiniku avamine olla aastaks edasi lükatud, teadis Murašev.

10. detsember (esmaspäev). Kateedrite juhatajate järjekorraline koosolek. Kateedri professorid koosolekust osa ei võta, kuid Vadi palus mind siis koosolekutel käia, selleks et olla informeeritud teaduskonna tööst. Saadab minule kutsed.

Arstiteaduskonna viisaastakuplaani, nagu selgus koosolekul, on dekaan võtnud ka sisehaiguste propedeutilise kliiniku asutamise. Kliinikute valitsuse nimel teatas Üprus, et Terrakomaa-di viisaastakuplaani on võetud vaid radioloogiakliiniku osaline väljaarendamine, nii et sealtpoolt vaevalt loota on propedeutilise kliiniku avamist, mis esialgu jääb paremaid aegu ootama.

Hiiede 3-aastane tütar⁵⁰⁸ käib emale peale: Lähme linna, os-tame Mikule rebasesaba. Oli kuulnud, kui abikaasaga olid rääki-nud, et nüüd tuleb Mikule rebasesaba külge panna. Mia oli juba mitme kuu eest unes näinud, et Bembo hammustanud Mikul sa-ba ära. Hommikul tähendanud: Vaene Miku, kuidas saab ta ilma sabata istuda.

⁵⁰⁷Aleksander Laas (1889 – 15. X 1957 Tartu), lõpetas Moskva Ve-terinaariainstituudi 1921 ja TÜ loomaarstiteaduskonna 1925, *dr. med. vet.* 1927 (Viin), korp! Fraternitas Tartuensise liige. Vitebski kuber-mangu semstvo loomavelsker, Esimeses maailmasõjas 1915–1918, op-teerus 1921; TÜ loomaarstiteaduskonna sisehaiguste kliiniku assistent 1924–1926, loomaarstiteaduskonna eripatoloogia, teraapia ja sisehai-guste diagnostika õppeülesandetäitja 1928–1929, dotsent 1929–1932, erakorraline professor 1932–1934, korraline professor 1934–1944, Tar-tu üliõpilaskonna kuraatori abi 1938–1940; TRÜ koduloomade mitte-nakkavate sisehaiguste kateedri juhataja, professor 1944–1951; EPA sa-ma kateedri juhataja ja professor 1951–1957.

⁵⁰⁸S.t Miia-Kersti Sultsmann (Hiie; 1943), praegu AS Räpina Haigla juhatause esimees.

12. detsember (kolmapäev). Alice⁵⁰⁹ telefoni teel juttu ajanud, et laste piimaga varustamist tuleb parandada, muidu kasutavad seda vaenlased vastaseks propagandaks, et lapsi varustatakse halvemini kui okupatsiooni ajal. Lõpetades kõne pöördub ametniku poole: Kas teil laps saab piima? — Ei, ta on juba 5 a. vana, okupatsiooni ajal sai kuni 12 a. Ka haiged said lisakaartidega peaaegu kõik.

13. detsember (neljapäev). Möödunud sügisel võttis kliinikute valitsus kõikide kliinikute ja polikliinikute varad üle Terrakomaadile vastavalt sellekohasele korraldusele.⁵¹⁰ Rektor on nüüd seletanud, et ta pole sellega nõus, akti pole mingisugust alla kirjutatud, ja tuleb koostada endistest varadest nimestikud, mis vajalikud kateedritele. Seda nõudis dekaan ka endise sisehaiguste polikliiniku tarvis. Ehk vajan neid õppetegevuseks nüüd ja hiljem.

Läksin endisesse polikliiniku vaatama, minu ruumides üld- ja praktiline pedagoogika (praktilise pedagoogika kateedri juhataja A. Pint).

Ooteruumis olid ümberringi raamatud, keskel pehmed mööblid, minu varad olid sellest ruumist tõstetud eesruumi, mis lahtine ja läbikäiv, osa varasid oli ära viinud kliinikute valitsus. Keegi naine nõudis, et viin kiiresti ülejäänud asjad ära, nad vajavad ruume.

⁵⁰⁹Võimalik, et Alice Haberman (Kur(r)usk; 1905 – 9. VI 1993 Tartu), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1931, õppis TRÜs bibliograafiat 1946–1947, korp! Filiae Patriae liige. Rakvere ühisgümnaasiumi saksa keele õpetaja 1931–1933, Tartu Õpetajate Seminari õpetaja 1937–1940; Tallinna 3. keskkooli direktor 1940, ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi vaneminspektor 1941, Nõukogude tagalas 1941–1944 (Uljanovski Pedagoogilise Instituudi saksa keele õpetaja 1941, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu tõlk 1942, ajalehe *Informbüroo Teated* toimetaja Tšeljabinskis 1942–1943, Jegorjevski ENSV RKN juures asuva Õppekombinaadi direktor 1943–1944); ENSV hariduse rahvakomissari asetäitja 1944–1945, ENSV Riikliku Kirjandusmuuseumi direktor 1945–1951; Tartu 5. keskkooli vene keele õpetaja 1951–1955, Tartu 2. keskkooli õppealajuhataja 1955; TRÜ saksa keele kateedri õpetaja 1955–1961, vanemõpetaja 1961–1968.

⁵¹⁰Autori ääremärkus: “Vt. 19. dets. 1945.”

Tuju langes, oli kahju, et üks elujõuline asutus oli lõpetanud omad päevad.

17. detsember (esmaspäev). Kül m talvine ilm. Kraadiklaas 15° ümber. Puud Toomemäel paksus härmatises, taevast nende vahel kahvatu õrn-sinine nagu pleekinud ära-unusta-mind. Miks pole ükski kunstnik säärast võrratut looduse pilti püüdnud maalida? Naine arvas, et kriitika oleks kindlasti selle mageda leidnud olevat.

18. detsember (teisipäev). Kirjalik eksam Aia tänava suures auditooriumis õhu- ja gaasikaitse sõjalise ettevalmistuse kateedri õppejõudude juhtimisel. Valgustus halb, nii et vaevalt saab kirjutada. Kõik palitutes ja mütsides (õppejõud, assistendid), külm. Lehed ette trükitud küsimustega. Istusime ühes reas vanemõpetaja Selma Laanes, Alma Hiie, Veiderpass, mina. Meie ees Rulli.

Küsimused olid (kõigile sattusid ühesugused lehed): 1) Miks ehitatakse kaitsekaevikud murdjoonelised?, 2) Missuguste sütikutega on lõhkepommid varustatud?, 3) Kas tuleohu on kõrvaldatud, kui süütepomm on kustutatud?, 4) Vahendid kahjutule vältimiseks, 5) Milles seisneb kaitse keemiliste ründaainete vastu?, 6) Kuidas kaitsta end, sattudes mürgistatud piirkonda, kui pole kasutada gaasitorbikut?, 7) Keda tuleb päästa esijoonelise tuleohu puhul?, 8) Millised on korrapidaja ülesanded õhuohu puhul?

Läksime üles viimasesse pinki, kus valgus oli otse pingi kohal. Vastused raskusi ei teinud. Arutasime valjult kõiki läbi. Mõnda vaatas Alma kaasatoodud raamatust ("Ole valmis õhu- ja gaasikaitseks: Õpperaamat elanikkonna ettevalmistamiseks. Lennuväe kindral-major P. Kobelev'i üldtoimetusel." Tallinn, 1945). Huvitav on raamatukese keel: keemiavastane pakend, esmasabi sidepakett-pakend, söögisooda, joogisooda jne. Keegi tõmmu noormees kõndis pinkide vahel, valvates kirjutajaid. Kui Alma ja Valter⁵¹¹ lugesid meile raamatust korrapidaja ülesandeid ette ja meie lõbusalt naersime, seisis ta parajasti meie selja taga ja naeris kaasa.

⁵¹¹S.t Alma ja Valter Hiie.

Lahkudes andsime lehed ära ja ühtlasi allkirja, et oleme eksamil käinud. Plaan oli täidetud.

19. detsember (kolmapäev). Esitasin dekaanile mälu järgi polikliiniku varade nimestiku, mida vajab sisehaiguste propedeutika kateeder. Varad arvati 1941 rektor H. Kruusi otsusega sisehaiguste propedeutika kateedril kuuluvaks.⁵¹²

20. detsember (neljapäev). Vanematele õppejõududele teaduslik seminar. Esines V. Adams teemal "Leninismi meetod".

"Lugupeetud kolleegid! Meetodit vajame nii teaduslikus töös kui ka poliitilises kasvatuses. On aeg oma urgastest välja tulla ja rakendada ellu, sest puhast teadust kui niisugust ei ole."

Piitsutas siis natsionaalsotsialismi, mis põhjenes osalt Nietzsche⁵¹³ härrasmoraalil, näitas leninismi meetodi põhialuseid. (Vt. "Leninismi küsimusi").⁵¹⁴ Näitas, kuidas kapitalistlikes riikides on lõhe sõnade ja tegude vahel. Peatudes enesekriitikal arvas, et seda tuleks teostada mitte üksikinimese piirides, vaid ka vabariigi piirides. Nii peaks rahvakomissarid kaaluma kuritegevuse pidurdamist. Vastuolu ei tähenda veel kallaletungi. Kui tekib lahkkelisid, rõõmustavad natsionalistid, et tekib konflikt, seda võivad Inglise välisminister Ernst Bevin⁵¹⁵ ja USA riigisek-

⁵¹²Päevikusse on lisatud väljalõige paljundusest, milles on öeldud: "ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 11. nov. 1944. nr. 27. ja 18. jaan. 1945. nr. 43. on Tartu Riikliku Ülikooli Raviuasutised allutatud ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadile, mille järele kuuluvad sama komissariaadile üleandmisele ka nimetatud raviuasutiste varad. Kuna need raviuasutised TRÜ Arstiteadusk. vastavate kateedrite juurde kuulusid, siis alluvuse muutmisele on vaja kindlaks määrata kateedrite varad. Neil asjaoludel palun rektori korraldusele vastavalt koostada ja esitada dekanaadile hiljemalt 20. dets. s.a. Teie kateedri varade nimekiri, mis kuuluvad kateedril ja on vajalikud normaalse õpetegevuse jätkamiseks."

⁵¹³Friedrich Nietzsche (1844–1900), Saksa filosoof.

⁵¹⁴S.t Jossif Stalini *Leninismi küsimusi* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945; 2. tr Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952).

⁵¹⁵Ernest Bevin (1881–1951), Transpordi- ja Kvalifitseerimata Tööliste Ametiühingu asutajaid ning peasekretär 1922–1940, Winston

retär James F. Byrnes⁵¹⁶ soovida, kuid see [ei] pruugi tekkida. Omandades leninismi meetodi, muutume progressiivseteks kodanikeks.

Mõeldes vaatas Adams alati kas lakke või külgmistele seinetele üles, nagu näeks ta seal teistele nähtamatut kirja, kuulajatele ei vaadanud sel puhul kunagi.

Kiidjärve vallas on jälle pussi- ja kirvehoopidega tapetud üks talumees ja naine. Röövimised kestavad.

24. detsember (esmaspäev). Jõuluõhtu. Üliõpilased loengule ei ilmunud, nii vabanessin sellest. Oleks ka esimene kord elus olnud lugeda jõululaupäeval. Muraševilt sain kasutamiseks kitli, seni olen lugenud ilma, ülikool kitleid anda ei suuda. Ei saanud kasutada, kuna loeng ära jäi.

Eila, pühapäeval, oli ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsuse põhjal tööpäev, vastu tulles tööraha soovidele, kuna puhkepäev on edasi lükatud 25. detsembrile. Kuulajaid oli eilsel loengul vähe.

Hilistel õhtutundidel, kui kõik juba magasid, istusin üksi pisikese küünaaldeta kuuse juures, jõin kohvi veel ehtsa eesti benedictusega, vaatasin arstkonna juubeliväljaannet⁵¹⁷ ja muid veel jäetud ajakirju ja tänasin vaikselt Kõigevägevamat, et siiski mulle elus nii palju andnud.

Hardusin oma mõtetest ja lõpuks oli siiski üksinduses tunne, et on püha öö, vaikne öö. Maa peal rahu ja inimestest hea meel. . .

Tung ülikooli kiriku oli sedavõrd suur, et palju rahvast kiriku ei mahtunud. . . Päeval külastasin omakste ja meie teadlaste kalme. . .

Churchilli koalitsioonivalitsuse tööminister 1940–1945, Clement Attlee tööerakondlaste valitsuse välisminister 1945–1951.

⁵¹⁶James F. Byrnes (1882–1972), USA riigisekretär 1945–1947, Demokraatliku Partei liige.

⁵¹⁷Kas *Eesti organiseeritud arstkont: 1912–1937. Trükki korraldanud ja andmeiga täiendanud Albert Valdes ja Herbert Normann* (Tartu: Eesti Arst, 1938; 508 lk) või selle täiendustega trükk *Sugemeid Eesti arstinduse ajaloole. Trükki korraldanud Albert Valdes ja Herbert Normann* (Tartu: Eesti Arst, 1940; 519 lk).

21. dets., reedel, oli rektori kutsel kokku tulnud ülikooli ajutise laiendatud nõukogu koosolek, millest osa võtsid kateedri juhatajad (mina sinna ei kuulu), kus otsustati, et kõik õppejõud aasta või pooleteise vältel peavad omandama teadmisi marksismi-leninismi alalt kandidaadi astme miinimumi ulatuses. Eksami ei tule, kuid teadmisi selgitatakse vestluste puhul.

26. detsember (kolmapäev). Teine jõulupüha.

Polikliinilisele loengule oli ilmunud vaid 2 üliõpilast ja Dora.⁵¹⁸ Demonstreerisin neile ühe tüüpilise interkostaalneuralgia⁵¹⁹ ja *herpes zoster*.⁵²⁰ Esmakordselt 1944. a. pidasin loengu valges kitlis.

Õhtul istusin vaikselt tassi kohvi juures ja lasin silmade ees kanganduda oma elul. Ja olin tänulik Kõigevägevamale, et see nii rikkalik ja mitmekülgne on olnud. Kui palju olen siiski oma eriala kõrval saanud lugeda ilukirjandust, filosoofiat, ajalugu, kirjandusajalu[gu], loodusteadust ja muud. Ühtlasi aga tundsin, kuidas järjest katkevad niidid minevikuga. Tahtmatult tuli huultele jõululaul: "Püha öö, vaikne öö..."

Ei tea mispärast tuli äkki meele lapsepõlve mängukaaslane Hans, ei tea, mis temast ka elus saanud?

⁵¹⁸Dora Judeikin(a) (a-ni 1947 Zagorje; Doora / Debora J.; 1920 – 7. VI 1988 Tallinn), õppis TÜ filosoofiateaduskonna juuditeadusi 1938–1939, matemaatika-loodusteaduskonnas 1939–1940, arstiteaduskonnas 1940–1941, Baškiiria Meditsiiniinstituudis Ufas a-st 1941, TRÜ arstiteaduskonnas 1945–1946, lõpetades selle; Akadeemilise Juudi Seltsi liige. Nõukogude tagalas 1941–1945; TRÜ sisehaiguste propedeutika kateedri laborant 1945–1946, assistent 1946–1952; sõitis abikaasa Maks Judeikini juurde Siberisse (Morduch J.; Max J.; 1903 – II 1985 Tallinn; riide- ja pudukaupluse S. Judeikin & Pojad kaasomanik ja juhataja Võrus, ASi Transiito juhatuse abiesimees; vangilaagris 1941–1946, Tartu Nahakombinaadi ja Tartu Linna Elamutevalitsuse juriskonsult a-st 1947, arreteeriti taas 1952. a Tartus ja saadeti asumisele Toms-ki oblastisse, vabanes 1956), oli Kolpaševo Meditsiinikooli õppejõud 1952–1956, Tallinna Vabariikliku Haigla siseoskonna ordinaator 1956–1962, Vabariikliku Kardioreumatoloogiakeskuse juhendaja 1962–1974.

⁵¹⁹S.t roietevaheliste närvide valu.

⁵²⁰S.t vöötohatis.

27. detsember (neljapäev). Minu juuditari teatas minule, et tema mõnel järgmisel loengul puudub, kuna tema ära sõidab. Ei ühtegi sõna, kas ma sellega nõus olen või kas see õppetegevust segab.

28. detsember (reede). Täna "Postimehes" (1945, nr. 302, 1) leidsin märke, et "NSVL Rahvakomissaride Nõukogu määras puhkepäeva pühapäevaks, 30. detsembril 1945. aastal üle viia teispäevale, 1. jaanuarile 1946. aastal".⁵²¹ Seega on 30. XII tööpäev.

31. detsember (esmaspäev). Lahkuva aasta viimane päev. Üliõpilased loengule ei tulnud, nii olin siis vaba ja siirdusin kalmistule.

Oli ilus mõnekraadiline talveilm. Äsjane tihe lumesadu oli põlised puud lund täis paisanud ja katnud puhta sädeleva valge vaibaga kalmud ja ristid. Oli ilus nõiduslikult ja harras liikuda sügava lume täistuisatud teedel. Ja tekkis tänutunne Kõigevägevama vastu, et see võimaldanud lahkuvat aastat tulemusrikkalt ja viljakalt lõpule saata.

"Postimehes" nr. 305 samast päevast leidsin kirjutises "Ettevalmistusi eksamihoajaks TR Ülikoolis"⁵²² kokkuvõtte ajalookeeleteaduskonna esimese kursuse üliõpilastele korraldatud nõupidamiskoosolekust, kus arutusel oli olnud õppimismeetodite küsimus eksamihoajal. Sel koosolekul kõneles muuseas (dots?) vanemõpetaja⁵²³ Feldbach õppekavade tähtsusest eksamitele ettevalmistusküsimuses, rõhutades, et ainult siis võib juttu olla täielikust ettevalmistumisest eksameile ja katsetele, kui iga üliõpilane on teadlik õppekavast ja oma ettevalmistustöö sihiks seab õppekava iga küsimuse põhjaliku tundmise. Eksamit sooritaval üliõpilasel ei tohi ükski küsimus õppekavas jääda uduseks, ebaselgeks.⁵²⁴

TRÜ õppeprorektori H. Habermanni kirjutises "Tartu Riiklik Ülikool sügissemestrit lõpetamas"⁵²⁵ oli muuseas toodud loetelu

⁵²¹ Ajalehelõige (ajalehes pealkirja all "Kroonika") on kleebitud ka päevikusse.

⁵²² Vt *Postimees*, nr 305, 31. XII 1945, lk 2.

⁵²³ Artiklis "dotsent sm. Feldbach".

⁵²⁴ Päevikuteksti kõrvale kirjutatud fraas "Feldbach ja minu korter".

⁵²⁵ Vt *Postimees*, nr 305, 31. XII 1945, lk 2.

1946. ja osalt 1947. a. planeeritud teaduslike töödest. Muuseas oli selles loetelus ära märgitud ka prof. A. Valdese "Sisehai-
guste propedeutika oskussõnastik", kuid ei olnud ühe sõnagagi
mainitud, et sellest tööst võtavad osa ka mina ja J. V. Veski. Oli
see ju esitatud plaanis näidatud meie kolme kollektiivtööna.

Õhtu eel seisin üle kolme tunni sabas Tartu Kaubastu toidu-
ainetekaupluses nr.⁵²⁶ 21. juuni tänaval,⁵²⁷ et kätte saada al-
les eelpäeval suure hilinemisega saadud toiduaineid B-kaardiga,
mis kuu lõpuga kaotavad oma kehtivuse. Kauplus oli rahvast
puupüsti täis, nii et liigutada ei saanud. Siis aga selgus, et äri,
mis küll vastu tulles töötavale rahvale oli avatud kuni kella 20-ni,
tuleb sulgeda, ja kaupa enam ei jõuta välja anda. Tembeldati siis
juba makstud ainete kviitungid tähendusega, et neid võib kätte
saada teisel jaanuaril kell 9–12.

Ostjad olid äärmiselt pahased, et sääraselt umbses õhus seis-
tes tuleb veeta vana aasta eelviimaseid tunde. On ju äris vaid
paar müüjat, registreeritud ostjaid aga 1500, kuna mõnes poes
on neid vaid 150. Kanti isegi kaebusi kaebuste raamatusse.⁵²⁸

Igatahes oli vana-aastaõhtu meeleolu rikutud, jalad kanged,
nahk märg ja ihul kirpude hammustused. Mul oli korduvalt tun-
ne, et lähen vastu oma elu viimsele aastale.

Õhtul palusid meid Hiied oma juurde.

⁵²⁶Number tekstist puudu.

⁵²⁷1950. aastate algul asusid sel tänaval (enne ja pärast Rüütli tänav)
Tartu Kaubastu saia- ja kondiitrikauplus nr 86 (21. Juuni 22) ning toi-
duainete gastronoomiakauplus nr 7 (21. Juuni 8).

⁵²⁸Päeviku veerisele lisatud: "Äris tuleb alati tundide viisi seista. Mi-
ka 2,8." Vana Testamendi Miika raamatus sellist kirjakohta siiski ei lei-
du.

1945. A LISA⁵²⁹

22. aprill (esmaspäev). Kateedrite juhatajate nõupidamine. Raatma: See on poliitiline samm ja siin ei muuda sisuline arutus midagi. Valdes: See on juba otsustatud 1941. a., siin pole teaduskonnal enam midagi lisada ega maha võtta. Rulli esimene kord koosolekul. Vadi tervitas teaduskonna nimel.

26. aprill (neljapäev). II kursuse vanem peale loengu küsis, kas ajaloos *tentamen*.⁵³⁰ Dekanaadis olla öeldud, et tuleb, kuna varem pidi olema vaid kohustuslik kuulamisaine. Olla Hioni soov.

27. aprill (reede). Ajaloo-keeleteaduse teaduskonna seminari- raamatukogus koosolek Puksoo, Marie Mutli⁵³¹ ja mina eesti meditsiini bibliograafia asjus. Soovitasime teha Liidu aega 1944. a. alates, hiljem 1940/41. Võtta sisse ka ajalehed. Loogna kiri (1945. apr., med. bibl. asjas).⁵³²

11. september. Ülikooli õppejõud on järjekordselt kokku aetud aulasse. Ära kuulamisele on määratud ettekanne "Nõukogude Liidu rahvusvahelisest olukorrast", mille esitab ÜK(b)P Keskkomitee lektor V. G. Korionov.⁵³³ Trükitud kutsetele on allakir-

⁵²⁹Herbert Normanni päevikumaterjali hulgas on 1945. a kohta veel mustandina kirjas 22., 26. ja 27. aprilli märkused (TÜR KHO, f 77, s 39, l. 190) ning 11. septembri kohta käiv tekst (samas, s 40, l. 10).

⁵³⁰Lad k arvestus.

⁵³¹Marie Mutli (1922–1934 Päid; 1899 – 27. X 1984 Tallinn), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna inglise ja prantsuse filoloogina 1929, *mag. phil.* 1931 (filoloogiakandidaat 1946), õppis TRÜ ajaloo- keeleteaduskonnas bibliograafiat 1945–1946, lõpetades selle. Eraõpetaja Tallinnas 1919–1924, eraõpetaja ja Tallinna keeltekooli lektor 1928–1931, meditsiiniõde Raoul Titeca neuropsühhiaatriklinikus Brüsselis 1931–1939, Tallinna peapostkontori tõlk 1940–1941, Viljandi Töömehet masinakirjutaja 1942–1944; Tallinna Meditsiinilise Raamatukogu vanembibliograaf 1944–1945; TPI keeltekatteedri vanemõpetaja 1945–1947; TRÜ Lääne-Euroopa keelte katteedri vanemõpetaja 1947–1950; ENSV Riikliku Kunstiinstituudi raamatukogu töötaja a-st 1950.

⁵³²Vt ka 30. juuli 1945 sissekannet päevikusse.

⁵³³Vitali Korionov (1917–2000), hiljem NLKP KK välisriikide kommunistlike parteidega sidemete pidamise osakonna sektorijuhataja

jutanud EK(b)P Tartu Linnakomitee ja Tartu Riikliku Ülikooli juhatus.

Ettekanne on pikk ja igav. Pisut virgutust toob kuulajaisse vaid Korionovi seisukoht Baltimaade probleemide.

Inglise lehed, ütleb ta, püüavad väita, nagu vajaks Nõukogude Liidu läänepiirid veel määramist. Kuna neid piire moodustavad Nõukogude vabariikide perre kuuluvad Baltimaad, siis on piirid ammu juba määratud ja jutud nende korrigeerimisest on täiesti alusetud. Seepärast ei tohi inglaste provokatsioonilised jutud küll rahvast segada ja teda takistada tema ülesehitavas töös.

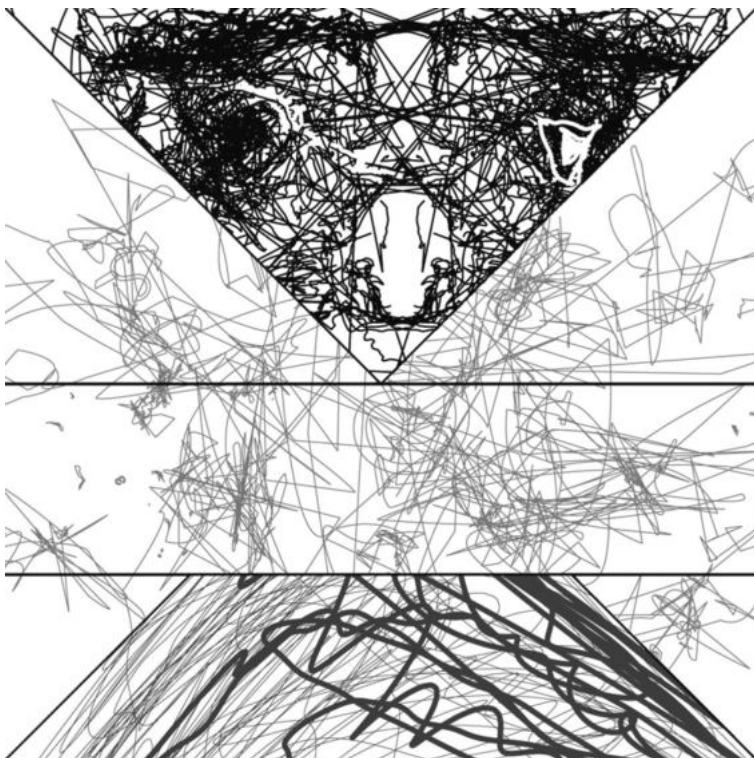
Nõukogude Liit on ainuke suurriik Euroopas ja kaitseb vanumatult ja julgelt oma piire. Algav viisaastak on relvastumise viisaastak ja tõstab meie võimsust veelgi. Et takistada fašistide taasrelvastumist on Saksamaal kõik masinad lahtimonteeritud ja piiridest välja viidud.

Edasi satub lektor puht tühja propagandasse.

Õppejõud aga peale väsitavat ettekannet asugu tegema teaduslikku tööd, mida avaldada pole enamikul julgust ega võimalust...

(Järgneb)

1953–1958, ajakirja *Rahu ja Sotsialismi Probleemid* (Проблемы мира и социализма) toimetuse vastutav sekretär 1958–1959, NLKP KK rahvusvahelise osakonna konsultant 1959–1964, juhataja asetäitja ja I asetäitja 1964–1966, ajalehe *Pravda* poliitikavaatleja 1966–1990.

ARTUR KUUS. Siimon (2018)